Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XV

1922

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXXII

Huad mere ſom kunde vœll føris her ind/
Det lader mand vde bliffue/
Vil mand der lægge paa ſtøre vind/
Saa kand det oc mere giffue.
Er dette dig ringe: lad det dog være gott/
GVD nøyes end ſœlff met ringe/
Men offuerdaad giffuer kun ſpee oc Spot/
Huad er effter huær Mands Sinde?
Thi ſcriffuer wi Bøger ſom Bonden ſaaer Korn/
At det kand vexeligt bliffue/
Er dær iblandt noget goldt oc forn/
Det vil ſig med Tiden vœll giffue.
Men ſaaede ey Bonden: da fick wi ey Brød
Och vilde der ingen ſcriffue/
Da bleeff der mange Herrer oc driffter død/
Som Pœnnen holder i Liffue.
Bonden hand ſaaer: oc Solen ſkin frj/
Och Skyen giffuer Dugh oc Vœde/
Jeg ſcriffuer/ een anden hand falder mig bj/
Den Tredie giør ſammelede:
Saa kand bode Kornet oc Bogen groe/
Slæt intet kand intet giffue
Men naar der er noget at byge paa/
Saa kand man een Giærning driffue.

Af Claus Christopherssøn Lyschander: Grønlandske Chronica. Kiøbenhawn 1608 Til Læseren 1. 81—104.

AARHUS STIFTS

AARBØGER

XV

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XV

1922

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXXII

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

H. L. Møller: Englænderne paa Gyllingnæs 1
Viggo J. von Holstein Rathlou: Svend Fælding 110
Hans Knudsen: Fra Holbergtidens Horsens (fortsat)..... 122
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage (fortsat)..... 155
Historisk Samfund i 1921 192
Regnskab 204

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.
I. Henningsen, Forstander for den jydske Handelshøjskole.
V. J. von Holstein Rathlou, Underbibliotekar, Dr. phil.

Englænderne paa Gyllingnæs.

Af H. L. Møller.

Den efterfølgende Afhandling er bygget paa efterladte Optegnelser af Otto Møller og paa Forfatterens egne Undersøgelser i Rigsarkivet og i Landsarkivet i Viborg. Desuden har Ejeren af Gyllingnæs, Ritmester Castenskjold, bekostet en Række Undersøgelser, der er foretaget gennem Statsarkivet i Hamburg, ligesom han ogsaa paa anden Maade har ydet Arbejdet sin Understøttelse. bl. a. ved Udlaan af Gaardens Arkiv. For denne værdifulde Hjælp bringer Forfatteren Ritmesteren sin hjertelige Tak. Ligeledes takker han de mange, der har hjulpet ham med at fremskaffe Oplysninger af forskellig Art, særlig Underarkivar Hans Kistrup i Viborg.

I.

»Paa Østkysten af Jylland strækker sig et Næs ud for Mundingen af en Fjord. Det er en stor Landtunge, for et Par Menneskealdre siden næsten helt og endnu for det meste bevokset med Egeskov. Jordbunden er flad og sumpig, saa den kun i tørre Somre og meget strenge Vintre er til at befare. Desformedelst og fordi Grundejerne havde nærmere, vidtstrakte, herlige Skove nordenfor, fornam Næsset snart aldrig andre Økser end Skovtyvenes og bevarede saaledes sin gamle Beskaffenhed og Udseende, indtil en Skotte først i dette Aarhundrede købte det. — Nu fik de store Ege — at sige de, der duede noget, en Ufærd og Udfart til det skovfattige Storbritannien. Ud mod Fjorden blev tillige ryddet og opdyrket en vid Strækning, og hvor før stod et lidet Skovhus, brammer nu en Herregaard«.

Saaledes skildrer St. St. Blicher Skuepladsen for Handlingen i en af sine sidste Noveller, »Den hule Eg«[1]). Skuepladsen er Gyllingnæs. Hvis Hads Herreds Digter havde villet ofre nogle flere Linier paa denne Skildring, kunde han taget det skønne Rundskue med, der omgiver Næsset til alle Sider, skiftende med Havarme, Øer og Fastland. Thi Gyllingnæs danner Midtpunktet for det nørrejydske Arkipelag: fra dets lave Strand ser man til alle Sider et storslaaet Panorama: længst i Nord lyser Tunøs høje, gule Klint, i Øst ses det sagnrige Samsøs lange Bakkekæde, over hvilken to smaa hvide Prikker: Onsbjergs og Koldbys Kirketaarne, skinner i Eftermiddagssolen. Den smalle, mørke Stribe, som sitrer i Havbrynet ude i Sydøst, er Endelave, Øen med det underlige Navn, der inde fra Næsset tager sig ud som et slumrende Eventyrland, hvor ingen af os nogensinde har været, hvorfra der aldrig kommer nogen over til os, og hvorfra der ikke sendes andre Bud end de, som de hvide Maager bringer med paa deres Flugt over Vandspejlet. Endnu fjernere i Syd skimtes Æbeløs Skovkuppel. — I Vest lukker de to frodige og smilende Smaaøer: Alrø og Hjarnø for Indsejlingen til Horsens Fjord; bag dem øjnes hinsides Fjorden de smukke Bakkepartier i Bjerre Herred: Klejs Skov og Bjerrelides høje, stolte Kam. Paa dens Nordside ligger et Højdedrag, hvis Profil i Skønhed søger sin Lige i hele Danmarks Land: Uldrup Bakker, og længere inde mod Vest de skovklædte Højder ved Stensballegaard. Fra Toppen af Uldrup Bakker kan der over mod Julsminde drages en Synslinie, hvor Land og Vand skifter ni Gange.

Midt i al denne danske Herlighed ligger Gyllingnæs. Indtil Udskiftningen 1797 var det dækket af een stor

Skov, efter hjemlige Forhold en Urskov, for saa vidt som den fra Arilds Tid havde skøttet sig selv og aldrig været under forstmæssig Drift. Da Næsset i 1801 udskiltes fra Aakær som selvstændig Ejendom, var det Skovareal, der blev lagt til denne, 942[2]) Tønder Land. Men desuden var der den Skov, som de Gylling og Lerdrup Bønder fik ved Udskiftningen og delte imellem sig; den har oprindelig været flere Hundrede Tønder Land stor, og det er næppe for meget sagt, at henved Halvdelen af Gylling Sogns Omraade endnu i det 18. Aarhundrede har været Urskov. Denne Skov har befundet sig i samme slette Tilstand som de fleste andre Skove i Danmark dengang, Træerne tilhørte Herremanden paa Aakær, men Bønderne havde Græsningsretten. Kvæget og Vildtet færdedes uhindret i den og ødelagde en stor Del af den ny Opvækst; en Mængde af de unge Træer blev taget til Gærdsel, naar Risgærderne om Foraaret skulde sættes omkring Vangene i Bymarken, og Skovtyvene havde i Regelen frit Spil med de ældre Træer. Bønderne agtede sjældent Herremandens Ret til disse, men huggede løs paa dem i Flæng; »ingen har plantet Skoven«, var et Mundheld blandt dem; derfor mente de, at enhver maatte have Ret til at fælde i den, hvad han lystede*).

Det Værn, Lovgivningen ydede de danske Skove, var indtil det 19. Aarhundredes Begyndelse kun af

---

*) Gylling Skov før Udskiftningen. Kortet viser Skovens sandsynlige Udstrækning. for saa vidt denne kan bestemmes ved Hjælp af det ældste, bevarede Kort. Endvidere er der afsat nogle gamle, sjældne Stednavne, samt den ældste (projekterede?) Vej gennem Skoven og det ældste (paatænkte?) Gaardanlæg. Til Sammenligning vedføjes et Kort over Gyllingnæs i Nutiden.

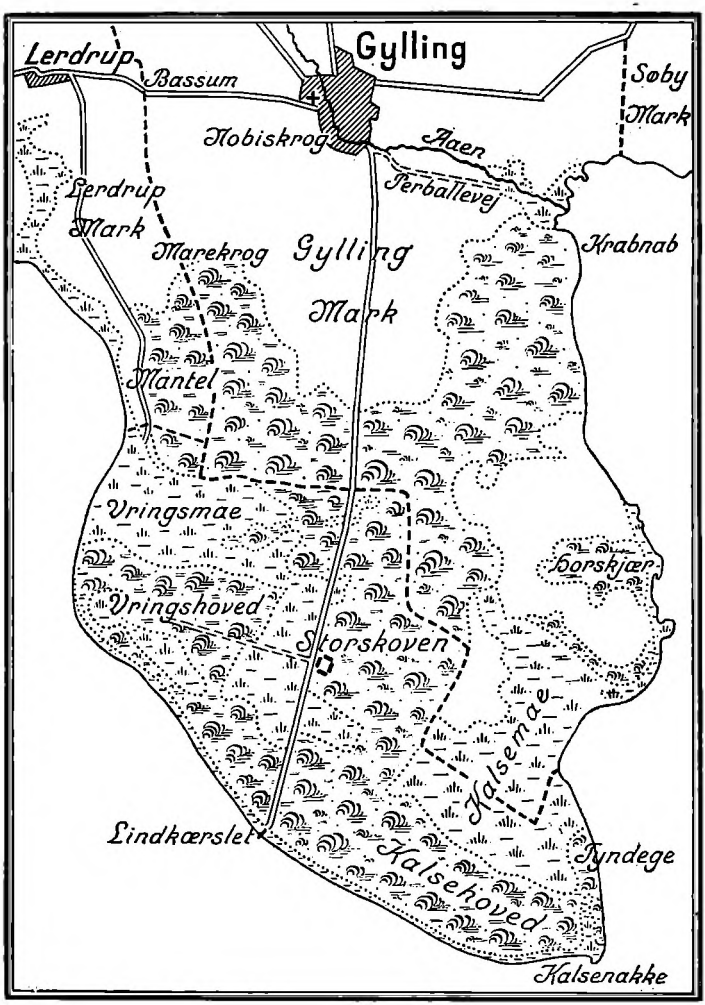

Gylling Skov før Udskiftningen.

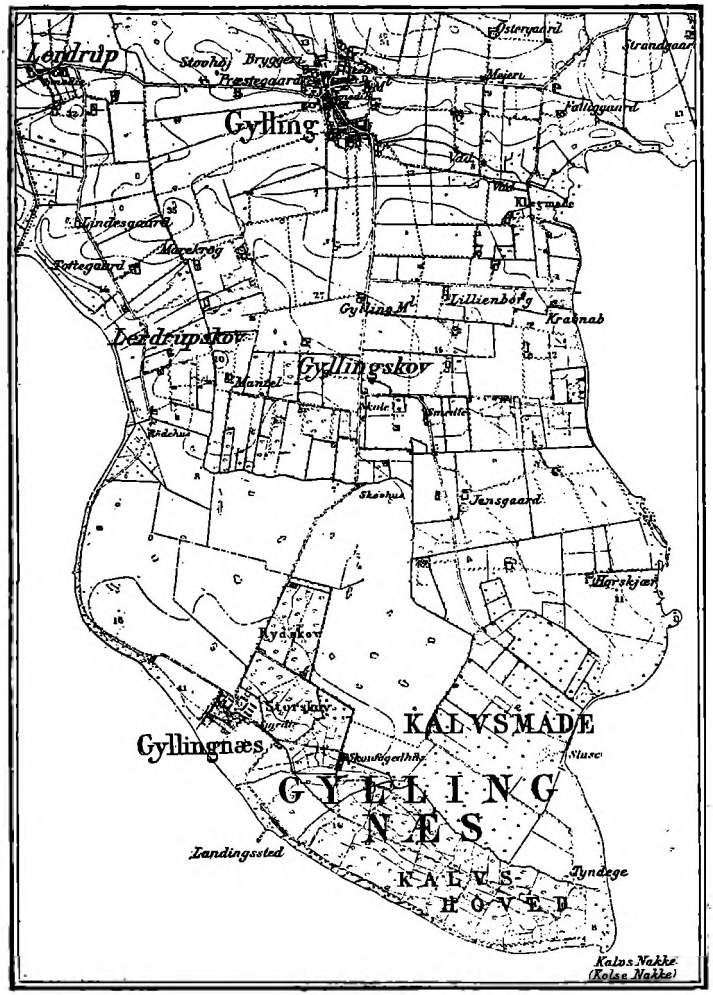

Gyllingnæs i Nutiden.

ringe Betydning; vistnok hedder det i Christian V's danske Lov, at den Fæstebonde, »hvem det tillodes at hugge nogen Eg, Bøg eller andet i nogen Herskabs Skove, igen skulde sætte 6 Træer af samme Slags«; men dette Lovbud var næsten overalt et dødt Bogstav. Og vel udkom der under Enevælden den ene Forordning efter den anden, der skulde fremme Fredningen af de private Skove, men disse Kongebud havde alle vist sig uigennemførlige i Praksis. Skoven paa Gyllingnæs har derfor sikkert ved Aarhundredeskiftet, da den for første Gang blev selvstændig Ejendom, kun frembudt et lidet tiltalende Syn, og af æstetiske Værdier har den næppe indeholdt mange. Hvad der særlig bidrog til at ødelægge den var Havets Oversvømmelser, som det lave og side Jordsmon ofte ved Vintertid var udsat for, og som det først langt ned i det 19. Aarhundrede lykkedes at faa Bugt med. Endnu den 26. April 1841 hedder det i Anledning af en Synsforretning, som var blevet afholdt i Skoven: »At Forretningen ikke tidligere er blevet fremmet, er begrundet i, at Vandet ikke tillod den befalede Undersøgelse, og at Skoven det hele Foraar har været saa oversvømmet med Vand, at den paa flere Steder næsten har været utilgængelig; først for omtrent 14 Dage siden modtoges Efterretning om, at Vandet havde tabt sig«.

Til Gengæld rummede Gyllingnæs Skov imidlertid betydelige materielle Værdier, især ved sin Rigdom paa gamle Ege; den har i saa Henseende maaske overgaaet alle andre jydske Skove. I Aarene mellem 1830 og 1840 fældedes en Eg, hvis Stub var 13½ Fod i Tværmaal, og hvis Omfang har været mellem 36 og 40 Fod. Endnu længe efter denne Tid stod der i Skoven et andet gammelt Egetræ »paa en saa sumpet

Jordbund, at Havesygen ikke har kunnet naa den«; den beskrives saaledes af Gaardens daværende Ejer[3]): Den er 25 Fod i Omkreds; dens nederste Gren, som er affalden, er 20 Fod, derefter følger kraftigere Grene, som vegeterer, men Toppen er udgaaet. Barken er knudret, Træet, som er hult, men for Resten livsfrisk, afgiver Bolig for Ræve. Inde i den hule Stamme slynger sig en vild Rose, som blomstrer i 40 Fods Højde. Ved Grunden er Rosenstammen nogle Tommer i Tværmaal, men højere oppe meget tykkere«. Ogsaa dette Træ er siden blevet Bytte for Tidens Tand; det er det, Blicher omtaler i sin Novelle »Den hule Eg«. I det hele er de gamle Eges Tid paa Gyllingnæs for længst forbi; thi det var dem, man først tog fat paa, da man begyndte at udnytte Skoven; de var dengang Genstand for mægtig Efterspørgsel og steg som Følge deraf stærkt i Værdi.

Det var især Skibstømmer, der i hin Tid, under Revolutionskrigene, var saa attraaet — baade til Orlogs- og til Koffardiflaaderne. Den neutrale Skibsfart tog i den langvarige Krigsperiode et uhyre Opsving, hvad der som bekendt især gjaldt den dansk-norske Handelsflaade. I Aarene 1800—1807 byggedes der paa indenlandsk Værfter i det danske Monarki til vor egen Handelsflaades Fornyelse 862 Fartøjer med en Drægtighed af ca. 35000 Kommercelæster (ca. 70000 Tons), foruden at der indkøbtes en Mængde Skibe fra Udlandet; i eet Aar (1805) saaledes alene 72 Egeskibe og 29 Fyrreskibe[4]). Og Orlogsflaaden forøgedes i de samme Aar med gennemsnitlig et Par større Skibe (Linieskibe og Fregatter) aarlig. Men blot til eet Linieskib paa 74 Kanoner eller en Koffardifarer af samme Størrelse brugtes Tømmeret af 2000 store Ege[5]). Man forstaar, at der under disse Forhold

var det stærkeste Kapløb mellem de europæiske Mariner om at faa fat i de gamle Ege. Det danske Admiralitet købte i 1801 af Vemmetofte Stift alle de Træer af denne Art, som fandtes i dets Skove, 1781 Stykker, at aftage i 10 Aar for 50,000 Rdl. Kurant (à 3 Kr. 25 Øre)[6]). Samtlige Vemmetoftes Skove med et Areal af ca. 2500 Tønder Land havde dengang altsaa næppe nok Egetømmer til eet stort Orlogsskib. Man ser da ogsaa af Admiralitetets Egetømmerindtægtsbog fra disse Aar, at Orlogsværftet kun i ringe Grad kunde forsyne sig fra Indlandet med dette uundværlige Materiale. Det allermeste kom fra preussiske og mecklenburgske Østersøhavne.

Ogsaa anden Trælast steg i denne Tid stærkt i Pris, en Følge af den almindelige Vestand i de neutrale Lande og det store Forbrug hos de krigsførende Magter; her i Danmark virkede en Begivenhed som Københavns Brand i 1795 naturligvis i samme Retning ligesom Udskiftningen af Fællesskabet i Landsbyerne, der medførte, at omtrent Halvdelen af de danske Bøndergaarde maatte nedrives og bygges op paa ny som Udflyttergaarde. Der blev paa Grund heraf overalt i Danmark en livlig Handel med Skovarealer, og mange saadanne omhuggedes og ryddedes i Løbet af kort Tid. Særlig efterspurgt blev Skove, der laa ved Stranden, og hvorfra Tømmeret saaledes let kunde udskibes. Omkostningerne ved Transport ud til Kysten fra Steder inde i Landet kunde ofte fordoble Produktionspriserne. Saaledes forstaar man, at det ikke var vanskeligt for Aakærs daværende Ejer i Aaret 1801 at finde en Køber til Gyllingnæs, der tilmed var rede til at betale en Pris, som maatte synes næsten fabelagtig høj.

II.

Gehejmeraad, Kammerherre, Greve Friedrich Otto von Dernath til Hasselburg, Oevelgønne m. fl. Godser i Holsten (f. 1734, † 1805) havde i 1793 købt Aakær Gaard og Gods af dens tidligere Ejer, den tyske Rigsgreve Münster von Meinhövel, for 310,000 Rdl. Kurant[7]), men han var inden lang Tid kommet i en saadan Forfatning, at han maatte se at blive af med det igen. Han havde gennem mange Aar været indviklet i Godshandeler og andre Spekulationer, f. Eks. med en Saline i Oldesloe, og havde derved lidt betydelige Tab. Desuden var han en slet Husholder, letsindig i Omgang med Penge, en raffineret Levemand af l'ancien régime-Typen. Hans Sønnedatter, Grevinde Elise Bernstorff, der var gift med A. P. Bernstorffs Søn og Efterfølger som dansk Udenrigsminister, Grev Christian Günther Bernstorff, skildrer i sine Livserindringer[8]) Bedstefaderen i hans Alderdom med pietetsfuld Skaansomhed: »Disse (økonomiske) Bekymringer formaaede dog ikke at forstyrre den elskværdige Oldings gode Humør. Han lod os endnu se sine franske Lejlighedsdigte, var paa sin Mark helt Landmand og i Salonen en elskværdig Selskabsmand. I hans Værelse mindede en Samling daarlige Billeder af hans afdøde Hustruer, Børn og Venner om Fortiden og fromme Vers paa Væggen om Fremtiden«. Hans tredie Hustru døde, da han var 67 Aar — samme Aar, som Gyllingnæs blev solgt; men han giftede sig straks paa ny med sin Husbestyrerinde, flyttede med hende til Wismar og boede der i beskedne Kaar til sin Død.

Grev v. Dernaths mislige økonomiske Forhold havde snart ført ham til at sælge bort af Aakær Gods. Saa-

ledes afhændedes saa godt som alt Bøndergodset, der, da han købte Aakær, i alt havde udgjort 608 Tønder Hartkorn, deraf 164 under Dybvad[9]). Udskiftningen af Landsbyjorderne fandt Sted i disse Aar, for Gyllings Vedkommende 1797, og Bønderne her erhvervede straks deres Gaarde til Selvejendom. (Den Landvæsenskommissionsprotokol, som har indeholdt denne Udskiftningsforretning, findes ikke mere, i hvert Fald ikke paa det Sted, hvor den skulde søges: Aarhus Amtskontor, men af Oplysninger i yngre Protokoller paa dette Kontor fremgaar det, at 1797 var Aaret). 1798 solgtes Dybvad og ved samme Tid den Parcel af Aakær Hovedgaardsjord, hvoraf Gaarden Lundhof opstod. Ligeledes afhændedes en Del af Kirke- og Kongetienderne (50 Tdr. Hartkorn). Endelig kom Turen til Gyllingnæs, som købtes af den engelskfødte Købmand John Smith i Altona ved Købekontrakt af 20. Januar 1801 og Skøde af 24. Februar s. A. Salgssummen: 16,000 fuldvægtige gamle Louis d'or'er, skulde betales samme Aar i to Terminer »til den høje Sælgers Kreditor, Herr Kammeragent Israel Jacobsen i Brunsvig«. I Skødet beskrives Ejendommen saaledes: »Gyllingnæs kaldet, bestaaende af Dele af bemeldte Skov, som hidtil har været kendt under Navnene Kolsehoved, Storskoven og Lerdrup Wringshoved og udgør 942 Tønder Land, Ager og Engs Hartkorn 14 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. $1^{1}/_{16}$ Alb., Skovskyld 3 Tdr. 1 Fdk. 2 Alb.«. I Købet indgik den Del af Gylling Sogns Kirke- og Kongetiende, som hvilede paa Ejendommen.

Grev von Dernath fik saaledes ikke selv de mange Guldpenge at se, der blev betalt for Gyllingnæs; men ellers kunde han nok være tilfreds med den Pris,

der blev givet. Det er ikke sikkert, hvad der skal forstaas ved »fuldvægtige gamle Louis d'or'er«. Værdien af denne franske Guldmønt havde forandret sig flere Gange, om end ikke meget, i det 18. Aarhundrede. Det ligger nærmest at tænke paa den Værdi, den havde faaet ved Lov af 1785, og som gjaldt indtil Revolutionen (1791)[10]). I saa Fald var den = 17 Kr. 39 Øre, og Købesummen for Gyllingnæs har da været ca. 278,000 Kroner, ca. 85,500 Rdl. Kur., d. v. s. 5000 Rdl. K. pr. Tønde af det samlede Hartkorn (Ager, Eng og Skovskyld).

Det kan ikke afgøres med Vished, om v. Dernath har haft Vinding eller Tab af sin Spekulation med Aakær; thi Spekulation har det hele sikkert været som alle de andre Forretninger, han gjorde i de samme Aar. For Dybvad fik han 30,000 Rdl. i »slesvigholstensk grov Speciekurant« (à 4 Kr.)[11]), og da den Kommission, der til sidst overtog Forvaltningen af hans Bo, i 1802 solgte Aakær med Resten af Herligheden til den holstenske Greve Heinrich Reventlow og Kammerjunker, Major A. H. B. F. Bernstorff, indbragte dette Salg 133,000 Rdl. K.[12]). Men da det ikke er oplyst, hvad Bøndergodset og den afhændede Tiende indbragte, kan man ikke opgøre Regnskabet fuldstændigt.

Om John Smith kunde staa sig ved at betale sit Gods saa dyrt, maatte Fremtiden vise, men var der blot i Skoven 2 gamle Ege for hver Tønde Land, saa blev dette flere, end Vemmetofte Stift samme Aar solgte til det danske Admiralitet og fik 50,000 Rdl. K. for, og saa skulde man tro, at den store Ejendom derudover let maatte kunne indbringe Resten af Købesummen og endda meget mere.

III.

Gylling Sogn og Næsset havde hidtil ingen Historie haft; Hads Herred ligger ikke paa de store Begivenheders Alfarvej. Den gamle Kirkeklokke i Gylling, som Ridder Laurids Truidsens Datter, Fru Cæcilia, der var gift med den kullede Greves Befalingsmand paa Skanderborg: Marqvard Rastorf, havde ladet ophænge i Kirkens Taarn, havde, da Englænderne i det 19. Aarhundredes Morgen rykkede ind paa Næsset, i snart 500 Aar ringet Slægt efter Slægt af de Gylling Bønder i Graven, uden at der i Sognet var hændet noget, som Historien havde fundet værd at optegne. Det eneste skulde have været Svenskernes og Polakkernes Ødelæggelser under Krigene med Karl Gustav, der havde været særlige ondartede i Hads Herred. Kort efter Aarhundredeskiftet kom Spaniolerne i 1808; Blicher fortæller[13]), det var Infanteriregimentet Zamora, som blev indkvarteret i Hads Herred. Dette passer ikke ret til, hvad der ellers berettes om Fordelingen af det spanske Korps i Nørrejylland; derefter maatte man snarest tro, at det har været Regimentet Guadalajara eller maaske El Rey, men i hvert Fald: Spaniolerne var ogsaa i Gylling, og der er i det mindste bevaret eet Træk af deres Optræden der. Da de kom til Præstegaarden og i Salen saa et Billede af Napoleon, styrtede de løs paa det og gennemborede det med deres Bajonetter, og da de senere igen forlod Gaarden, havde de røvet de dejlige Dyner fra Gæstekamrene og galoperede bort med dem over Sadelknappen, »raabende sacramento«[14]).

Den Bevægelse, Spaniolerne havde kunnet vække i den afsides Egn, var imidlertid kun af saare flygtig Natur. Varigere og mærkeligere blev den Episode,

som indledes med John Smiths Køb af Skoven paa Næsset. »Englænderne paa Gyllingnæs« regerede dernede i 40 Aar. Næsset blev i dette Tidsrum Scenen for en Række underlige Tildragelser, der alle hidtil har været omgivet af en vis Mystik: de fremmede kom og gik ustandseligt; Engelsk, Højtysk og Plattysk vekslede med hinanden i Beboeres og Gæsters Omgang; »jeg har flere Gange været der i lystigt Kompagni«, skriver Blicher, »baade med Landkrabber og Søpadder og Amfibier af forskellige Folkeslag, lige til Portugisere og udlændiske Jøder«. Familieforholdene var yderst gaadefulde, »undertiden forsvandt Familien og var borte i Maaneder og Aar for igen pludselig at indfinde sig, af og til med Kamp og Blodsudgydelse . . . .; naar Familien saaledes viste sig igen, var den snart forøget med nye Medlemmer, snart betydelig formindsket, og man fik hverken at vide, hvor den ene var kommet fra, eller hvor den anden var blevet af«[15]).

Det hemmelighedsfulde og uforklarlige, der saaledes var over de fremmedes Liv paa Gyllingnæs i Aarene 1801—1842, var velegnet til at sætte Fantasien i Bevægelse, baade hos Egnens egne Folk og hos andre, der paa en eller anden Maade fik Indblik i Mysterierne dernede. Baade St. St. Blicher og Historikeren Tyge Becker har saaledes gjort »Englænderne paa Gyllingnæs« til Genstand for novellistisk Behandling i de to Smaafortællinger, der allerede er citeret i det foregaaende, men i øvrigt maa siges at være uden nogen som helst kunstnerisk Værdi. Og blandt Stedets Folk er der bevaret en Tradition, som dog er meget uklar og usikker. Den eneste, som hidtil har prøvet paa at forme en historisk Redegørelse for denne den mest bevægede Episode i den afsides Egns Fortid, er Otto Møller, der var Sognepræst i Gylling fra 1870

til sin Død 1915, men allerede var kommet til Egnen som tiaars Dreng i 1841, dengang hans Fader blev kaldet til Præst ved den samme Kirke, hvor Sønnen skulde virke i mere end et halvt Aarhundrede, først som Faderens Kapellan, senere som hans Efterfølger i Embedet. Otto Møller havde som Dreng set de sidste af Englænderne; de drog vel allerede bort et halvt Aar efter, men det lidet, han havde set, efterlod en levende Erindring hos ham. Af Folk, der havde tjent »Englænderne«, fik han adskillige mærkelige Ting at høre, og paa sine ældre Dage fik han Lyst til at samle Traditionerne om de besynderlige fremmedes Liv derude paa det ensomme Næs og tillige til at skaffe nye, paalidelige Efterretninger om dem. De Optegnelser herom, som han efterlod sig, er for usammenhængende og spredte til, at de kan udgives, som de foreligger, men de har givet Stødet til nærværende Undersøgelse og dannet et godt Grundlag for denne. Det er lykkedes at samle adskilligt nyt Stof fra danske, hamburgske og holstenske Arkiver, og nogenlunde at tilvejebringe Sammenhæng i Fremstillingen af dette det sælsomste Kapitel i Egnens nyere Historie. En Del af Mystikken er selvfølgelig derved forsvundet, men noget af Eventyrets Glans er dog blevet tilbage, og der former sig af det brogede Stof et Tidsbillede i ikke helt almindelige Farver, som det muligvis vil interessere baade Hads Herreds Folk og andre at gøre sig bekendt med.

Der findes ikke uvigtige Bidrag til Historien om Englænderne paa Gyllingnæs i de to Noveller af St. St. Blicher og T. A. Becker, som der allerede har været Lejlighed til at citere. De indeholder utvivlsomt en Række personlige Erindringer af de to Forfattere,

der begge har haft Adgang til at lære de stedlige Forhold paa Næsset i Englændertiden at kende. Blichers Erindringer maa stamme fra Aarene 1811—18, medens han var Forpagter hos sin Fader i Randlev Præstegaard. Han var i den Tid en hyppig og velset Gæst hos Godtfolk i Egnen; det vides ogsaa andensteds fra[16]), at han ofte kom i Gylling Præstegaard, hvor baade Pastor Ingerslev og dennes Hustru lærte Engelsk af ham — den første »for bedre at kunne betjene Englænderne paa Gyllingnæs som Sjælesørger«, (den efterfølgende Skildring vil vistnok i øvrigt gøre det klart, at Præsten næppe fik synderlig Anvendelse for sine Sprogkundskaber i dette Øjemed). Blichers Færdighed i Engelsk har vel ogsaa lettet ham Adgang til Jagtselskaberne ude paa Næsset, hvor der i den vildsomme Skov sikkert har været en rig Dyreverden. — Endnu i den nuværende Ejers Tid har Havørnen bygget Rede i Træernes Toppe, ligesom de sorte Storke har aflagt stadige Besøg der fra den Koloni, de havde i Tyrrestrup Skov. — Og Blicher generede sig jo aldrig for at bruge levende Model i sine Noveller; han har heller ikke i »Den hule Eg« fornægtet denne Tilbøjelighed. Nogle af Personerne i den lille Fortælling lader sig overmaade let demaskere; desværre er det ikke lykkedes med dem alle, men adskillige Træk er uden Betænkelighed blevet indføjet i nærværende Skildring som historiske.

Ogsaa T. A. Becker havde et nøje personligt Kendskab til Forholdene paa Gyllingnæs i Englændertiden, men det, han ved, angaar en noget senere Tid end den, Blicher kender. Han tager i Grunden fat netop der, hvor Blicher slap: 1817—18, men saaledes, at hvad han kan berette om Tiden indtil ca. 1830, maa

han snarest have fra andres Meddelelser, medens hans førstehaands Erindringer vistnok stammer fra de derefter følgende Aar. Becker var født paa Tirsbæk i Hatting Herred 1812 og gik i Drengeaarene paa Herlufsholm, hvorfra han blev Student 1830. Han kan have haft sine Fortællinger om Tiden før dette Aar fra sin Fader, Generalkrigskommissær C. F. Becker, der var fra Altona og sandsynligvis har lært Familien Smiths forskellige Medlemmer at kende der. Forældrene flyttede først til Tirsbæk samme Aar, som Sønnen fødtes. Indledningen til T. A. Beckers Novelle har en rent historisk Karakter; Forfatteren beretter her sine personlige Erindringer om Englænderne, som han har set, naar de var paa Besøg i Horsens, eller naar han selv var Gæst paa Aakær. Men ogsaa, hvor det drejer sig om Tiden 1818—30, véd Becker forbavsende god Besked; man faar det Indtryk, at han endog har studeret Retsakterne i de mange Processer, som de fremmede i disse Aar førte om Godsets Besiddelse. Ogsaa h a n s novellistiske Skildring kan derfor til en vis Grad udnyttes som historisk Kilde, og Maskeringen af nogle af Hovedfigurerne i den er lige saa let at gennemskue, som den er hos Blicher.

De mange Procesakter fra Striden om Gyllingnæs yder selvfølgelig det rigeste Kildestof; og for Historien har det saaledes været et stort Held, at de fremmede paa Gyllingnæs i Aarevis levede i stadig Ufred med hverandre. Et værdifuldt Supplement til Skildringen er fremskaffet gennem Undersøgelser, som Statsarkivet i Hamburg velvilligst har paataget sig at udføre. Endelig udfylder Otto Møllers Optegnelser af den stedlige Tradition Fremstillingen med en Mængde Træk, som ikke kendes andensteds fra.

IV.

Altona var ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede en By paa 20—22000 Mennesker, omtrent af Størrelse som Vejle i vore Dage. Den var efter Hovedstaden den største By i den danske Stat, og den var en livlig og blomstrende Handelsstad. For at den kunde tage Kappestriden op med sin nære Nabo, Hamburg, havde den danske Regering tidlig givet den adskillige Privilegier, der i visse Maader gjorde den til en Frihavn. Under den nordamerikanske Frihedskrig og under Revolutionskrigene tog dens Handel og Skibsfart et særlig stærkt Opsving, begunstigede af den dansk-norske Regerings Neutralitet under disse Krige. Dette havde atter til Følge, at adskillige fremmede Købmænd grundede Handelshuse her, og under Revolutionen kom et andet fremmed og ejendommeligt Befolkningselement til: de franske Emigranter, der særlig yndede Altona som Tilflugtssted. Deres Tal skal endog have udgjort ca. 4000, henved en Femtedel af Byens hele Indbyggertal, og der var mange notable Navne mellem dem, saaledes General Dumouriez'es[17]).

Blandt de mange fremmede Indbyggere i Altona finder vi fra 1779 ogsaa den første Ejer af Gyllingnæs, John Smith[18]). Baade Blicher og T. A. Becker fortæller, at han var Skotte, og de har rimeligvis vidst god Besked herom, men der haves ellers ingen Efterretninger om hans tidligere Liv. Han var født 1740 og var i første Ægteskab gift med Jane Elisabeth, f. Darling. Hun maa være død i det nævnte Aar eller kort efter; thi allerede 25. April 1781 viedes han i Hovedkirken i Altona til sin anden Hustru, Catharina Elisabeth Hossen, ogsaa af engelsk Slægt. Han nævnes ved denne Lejlighed som »Borger og Købmand i Altona«. Først 1788 omtales ogsaa John

Smiths yngre Broder J. F. W. George Smith (f. ca. 1749); de drev da Forretning sammen i Hamburg under Firma John & George Smith, og medens den ældre Broder til sin Død havde Bolig i Altona, ses det af Adressebøgerne for Hamburg, at den yngre boede i denne By. De var begge Medlemmer af det engelske Købmandsgilde i Hamburg: »Company of Merchant adventurers«. Da Franskmændene i 1806 besatte Hamburg, opløste Napoleon denne Korporation, og George Smith erhvervede saa hamburgsk Borgerret. Firmaet drev en vidtstrakt og mangeartet Forretning, især med Vestindien og Amerikas Forenede Stater; det har vistnok ogsaa haft en ret anset Stilling i den engelske Koloni i de to Elbbyer; George Smith var saaledes 1802 Skatmester i Company of Merchant adventurers. Ved dets Opløsning tog han dets Bibliotek og Kirkeinventar i Forvaring, og i 1824, da der foruden ham i Hamburg kun levede to tidligere Medlemmer af Kompagniet, affattede han sammen med dem en Beretning om dets Historie og Opløsning[19]).

John Smith havde i første Ægteskab en Datter, Barbara, der var født omtr. 1764. Hun blev 1787 gift med en anset engelsk Købmand i Hamburg, John Thornton, men døde allerede 1793. Af deres Børn naaede kun to: Mary (f. 1788) og John (f. 1791), den voksne Alder. De vil begge ofte blive nævnt i Gyllingnæs'es Historie. John Thornton giftede sig paa ny, kun 5 Maaneder efter sin første Hustrus Død, med en tysk Dame, Maria Elisabeth Dorothea Grupen, og havde med hende 16 Børn; men af dem fik kun en enkelt med Danmark at gøre.

I sit andet Ægteskab fik John Smith flere Børn, men kun to af dem overlevede ham: Sønnen John

(f. 1783) og Datteren Jane (f. 1786). Om den yngre John Smith vil der i det følgende blive en Del at berette; han synes, saa længe Faderen levede, at have taget Del i dennes Forretninger og særlig at have tilset hans Ejendomme i Danmark; han ægtede — vistnok først efter Faderens Død — en tysk Dame, Johanne Margarethe Haycken, og efterlod, da han døde i 1819, kun to smaa Sønner, hvoraf den ene snart fulgte ham i Graven. Den anden, den yngste John Smith, blev saaledes den eneste, der førte Slægtsnavnet videre i tredie Generation. Han var født 1816 og uddannedes til Farmaceut. Det sidste, man véd om ham, er, at han, dengang han 1838 blev myndig, var Apotekermedhjælper i Flensborg, og at han da havde i Sinde at rejse til Sachsen.

Jane Smith blev 1804 gift med Ernst Büsch (f. 1775, d. 1824), der var Søn af Grundlæggeren af det berømte Handelsakademi i Hamburg, Johan Georg Büsch[20]). Ernst Büsch var Købmand, først i London, siden i Hamburg. Efter hans Død ægtede Enken (1826) Flensborgeren Heinrich Magnus Waitz, der 1828 bosatte sig som Købmand i Hamburg. Hun døde 1832. I sit første Ægteskab havde hun blandt flere Børn Datteren Mary, der var født 12. Oktober 1820 og 1845 ægtede sit Bysbarn, Edvard Tesdorpf, som 1840 købte Ourupgaard paa Falster, hvor han snart vandt Ry som en af de mest fremragende Landmænd, der har virket i Danmark.

Om George Smiths Familieforhold vides der kun saare lidet. Han var gift med en engelsk Præstedatter, Sara Eglin fra York, Enke efter en ellers ubekendt Person ved Navn Pepys; men naar og hvor Bryluppet har staaet, er uoplyst. Fruen var født 1768, altsaa 19 Aar yngre end sin Ægteherre, og hun døde

i Hamburg den 6. Maj 1822, 54 Aar gammel. I Ægteskabet synes der kun at have været eet Barn, Datteren Georgianna, der var født 1806, da hendes Fader var 57 Aar gammel; i hvert Fald var denne Datter den eneste Livsarving, Faderen efterlod ved sin Død.

Det Kendskab, Nutiden kan vinde til Englænderne paa Gyllingnæs, maa især øses af de Retsakter, der omhandler alle de Stridigheder inden for Familien Smith og mellem den og dens Omgivelser, som knyttede sig til Besiddelsen af det danske Gods. Og vel er det i Almindelighed en noget mislig Sag at bygge sin Dom om Mennesker alene paa Domsbøger og Politiprotokoller, der i Regelen viser dem fra deres mindst tiltalende Sider, men alligevel taler disse Akter i dette Tilfælde et saa tydeligt Sprog, at det vanskeligt kan misforstaas. Familien Smith gør Indtryk af at have været en Slægt af Verdensborgere, der først og fremmest er gaaet op i dette ene: at gøre Forretninger, tjene Penge og skaffe sig den Livets Lyst, som kan faas for Guld og Sølv. Baade Blicher og T. A. Becker vil vide, at den har været bosat paa Jamaica, før den kom til Hamburg-Altona. Derom har intet sikkert kunnet erfares, men det er troligt nok. Den kunde befinde sig vel overalt, hvor Forretningerne gik godt, men ogsaa kun der. Lykkedes Spekulationen ikke det ene Sted, forsøgte man andensteds i den vide Verden. Da den slog sig ned paa det jydske Næs, var det ikke for at bygge sig et nyt Hjem i de vidunderlig skønne Omgivelser, men for snarest muligt at faa den store, gamle Skov ødelagt og gøre den i Penge; saa kunde man atter flytte sin Virksomhed andensteds hen, hvor der var business i Vente. Det var, fordi det snart viste sig, at Spekulationen med Gyllingnæs

var forfejlet, at Slægtens Medlemmer kom i Haarene paa hverandre og skandaliserede dens Navn ved en lang Række Processer, hvoraf ikke færre end 6 naaede frem til den danske Højesteret, og ved de indbyrdes Slagsmaal, de Gang paa Gang etablerede i de før saa fredelige Omgivelser, til de Gylling Bønders uforstilte Forbavselse. Familien lignede de gamle Træer i Gyllingnæs Skov, som denne saa ud, da de fremmede havde vanrøgtet den i 40 Aar: raadden i sin Rod, fordi den ikke havde fundet en Jordbund, hvori den virkelig kunde gro og forædles, og derfor ude af Stand til at skyde ny og friske Skud. At der blandt dens sidste Skud var en sjælden Blomst af sælsom Skønhed og eventyrlig Pragt, og som maaske netop udfoldede sig i sin rigeste Glans her, hvor Slægten i øvrigt viste alle sine slette Sider frem, forandrer ikke Sagen: Fortællingen om Englænderne paa Gyllingnæs er Historien om en udlevet Slægts Henvisnen.

V.

Det var Skoven, og da især de gamle Ege, der gav Gyllingnæs Værdi for den ny Ejer, og han har sikkert især afsluttet Handelen som en Spekulation, hvorved han i kort Tid skulde tjene saa meget som muligt ind af Købesummen ved at afdrive Skoven og sælge Tømmeret og Brændet. Der synes ikke af Aakærs tidligere Ejere at være gjort noget for at udnytte Næssets naturlige Rigdomme. Et Sagn paa Egnen fortæller, at Kammerherre Lüttichau, der havde Aakær 1783—93, engang skal have solgt Gyllingnæs til en Bonde i Sognet, »Skov-Jens« i Marekrog; men Handelen var blevet sluttet i et lystigt Lag, og skønt Bonden straks »fik Papirer« paa Ejendommen, ansaa Herremanden dog det hele for en Spøg, fordi han gik

ud fra, at »Skov-Jens« umuligt kunde skaffe Pengene. Det gjorde Bonden alligevel; han fik Løfte paa dem ovre i Fyn, men da Lüttichau hørte dette, kaldte han ham ned til Aakær »for endnu en Gang at se Papirerne«, og da han fik dem, kastede han dem i Kakkelovnen, hvormed Handelen var forbi. En Vanskelighed for Ejeren ved at udnytte Skoven bestod, lige til Udskiftningen havde fundet Sted 1797; det var Bøndernes Græsningsret, som disse holdt meget fast ved, saaledes at de ansaa det for et Angreb paa deres naturlige Ret, hvis Herremanden begyndte at rydde Skoven. Dersom man kan tro Sagnet, har de ogsaa engang demonstreret denne Ret paa eftertrykkelig Maade. En af Aakærs Ejere vilde opføre et Hus paa Næssets Sydside nær ved Udskibningsstedet »Lindkærslet«, for at der kunde være Ly til de Arbejdere, han vilde sætte til at fælde de gamle Ege. Alt Træværket til Huset blev hugget til paa Aakær, saa at det kunde rejses, saa snart det var kørt ud til Stedet. Men inden Vognene med Tømmeret var kommet Gylling By nær i Bøsseskuds Afstand, blev Trommen rørt inde i Byen, og da Vognene passerede denne, var Bønderne samlede som for at vente paa dem. De fulgte i Tavshed efter Vogntoget ned til Ladepladsen; der lagde de sig roligt ned, medens Tømmeret blev læsset af, og indtil Rejsningen af Huset begyndte: men saa snart den første Stolpe var stillet op, rejste Bønderne sig ogsaa alle som en, trængte Aakærfolkene til Side og kastede alt Tømmerværket i Havet; de vilde ikke have en Bygning staaende paa deres Grund. Hvordan de slap fra den Bedrift, melder Sagnet intet om; men der er, som allerede nævnt intet Vidnesbyrd om, at der har fundet nogen Udførsel af Tømmer Sted fra Lindkærslet, før Gyllingnæs i 1801 var blevet

selvstændig Ejendom. Da var Skoven udskiftet af Fællesskabet, og de Gylling og Lerdrup Mænd kunde ikke længere gøre nogen Ret gældende til den.

Endnu ved Folketællingen den 1. Februar 1801 boede der kun een Familie paa Næsset »ved Lindkærslet Huset ved Gylling Strand«; det var den tyske »Skovinspektør« Claus Wichmann med Familie og Tjenestefolk; han havde 3 Karle med tyske og 2 Piger med danske Navne. Han maa være ansat af v. Dernath eller en anden af de tidligere Ejere — ved Folketællingen 1787 nævnes der ingen Beboere paa Næsset —, og hans Opgave har vel nærmest kun været at passe paa Skovtyvene. Men efter at Englænderne havde taget deres Ejendom i Besiddelse, blev der snart Liv paa det før saa ensomme Sted. I 1803 stod den smukke Bygning færdig, som endnu er Gaardens største Pryd: »det engelske Hus«, der for Resten, og med større Ret, ogsaa kaldes »det tyske Hus«. Det er opført i den sachsiske Stil, som er raadende overalt i Holsten og Slesvig op til Danevirke, og som man især har smukke Eksempler paa i de rige Marskegne ved Vesterhavet. Særkendet for det sachsiske Hus er, at det er Gavlen, som danner Hovedfaçaden, medens det gamle danske Hus har en Længdefaçade. Den ene Gavl vender ud mod Gaden, den anden mod Toften eller den fri Mark. Gavlen mod Gaden har paa Midten en bred Indkørselsport, der fører ind paa Loen, »Dielen«; denne strækker sig gennem Husets Midte og har paa begge Sider Staldene og andre Økonomirum. For Enden af Dielen er der en Tværvæg, med en Dør paa Midten. Denne Dør leder ind til Beboelsesrummene, hvis Vinduer vender ud mod den anden Gavl. Fra en Lem i Døren

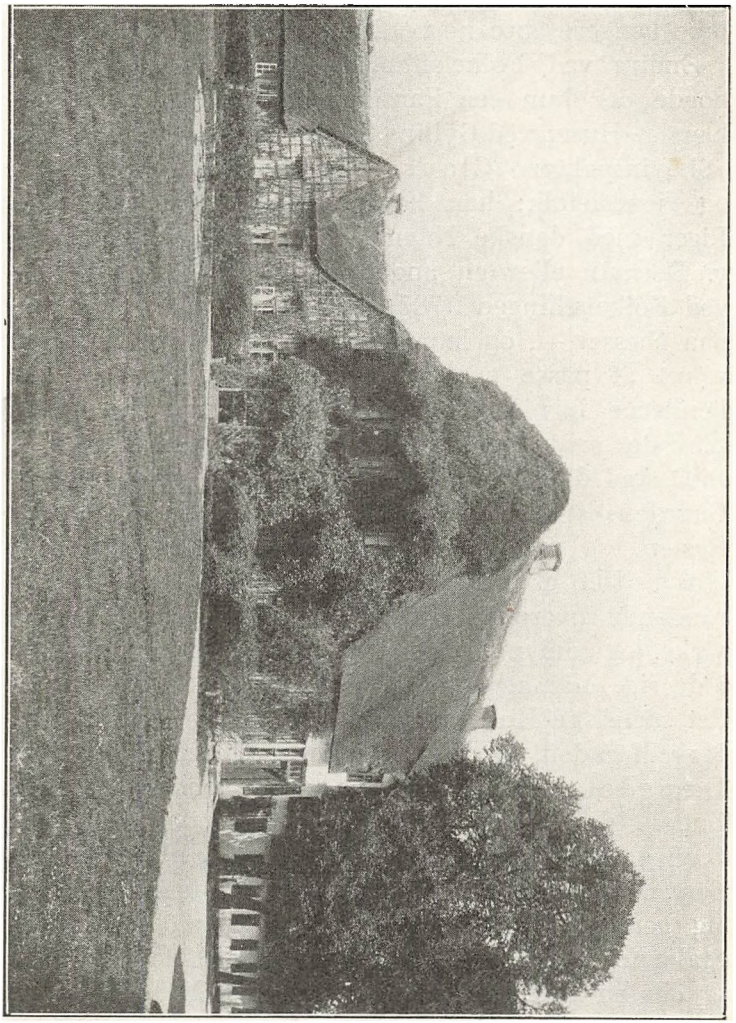

Det tyske Hus paa Gyllingnæs 1921, set fra Syd.

»Piselgluggen«, kan Bonden overse Dielen og følge hele det indendørs Arbejde med Husdyrene og Sæden.

Det tyske Hus paa Gyllingnæs vender Gavlene i Nord og Syd; Porten til Dielen er i Nordgavlen; over den staar endnu Bygherrens Forbogstaver; J. S. og Aarstallet 1803. Det indre af Huset er stærkt omdannet; af Dielen er nu kun den Del tilbage, som er nærmest Nordgavlen, og den bruges til Kornmagasin; hele den øvrige Del er opfyldt af Økonomirum; kun i Beboelseslejligheden i Sydgavlen er Rumfordelingen uforandret.

I øvrigt indeholder Gaardens ældste Bygningshistorie en Gaade, som desværre ikke har kunnet løses ved de Midler, der har staaet til Raadighed ved nærværende Undersøgelse. Det ældste kendte Kort over Gylling Sogn findes i Matrikulvæsenets Arkiv; det betegner sig som en Kopi, udført 1814 efter et ældre Kort, formodentlig det, der har været optaget i Forbindelse med Udskiftningen 1797. Paa denne Kopi ses en Vej, som fra Skellet mellem Gylling Skov og Gyllingnæs'es Marker fortsætter Sognevejen fra Byen lige i Syd gennem Storskoven til Ladestedet ved Lindkærslethusel. Omtrent midtvejs mellem Markskellet og Ladestedet er afsat en anselig Gaard; to Længer omslutter den i Nord og i Syd; paa Vestsiden er der en Indkørsel, flankeret af to smaa »Portbygninger«, i Øst et mindre Hus, som man kunde antage for en midlertidig Hovedbygning. Uden for Indkørselen findes en Runddel, og fra den gaar der lige i Vest en Vej, ud gennem Skoven Vringshoved. — Kortet er rettet i Marken 1821, og ved denne Lejlighed er hele dette Anlæg igen overstreget; da har det altsaa ikke længere eksisteret. Om det har været til i 1814, dengang Kopien blev taget, er ikke godt at vide; thi man kan

ikke se, om Originalen overhovedet er blevet rettet, dengang Kopien blev udført. Anlægget kan umuligt stamme fra von Dernaths Tid; thi saaledes som den Tids Skøder er affattet, maatte det i Skødet af 24. Februar 1801 til John Smith have været nævnt, at der hørte Bygninger til Ejendommen, men det er der ikke mindste Antydning af. Ligeledes kan man gaa

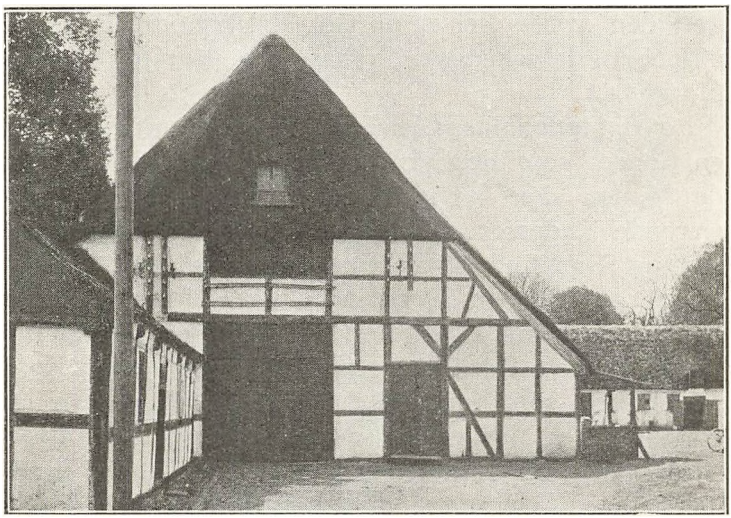

Det tyske Hus paa Gyllingnæs. Nordgavlen.

ud fra, at hvis der i 1801 havde ligget en saa anselig Gaard midt ude paa Næsset, maatte dens Beboere have været anført i Folketællingslisten fra 1. Februar d. A. ved Siden af Skovinspektøren og hans Husstand i Lindkærslethuset. Men noget saadant er ikke Tilfældet. At John Smith oprindelig skulde have haft i Sinde at bygge Gaarden midt Skoven, modbevises af, at »det tyske Hus« allerede stod færdigt i 1803, og alle de Efterretninger, vi har fra de første Aar der-

efter, tyder paa, at hele Livet paa Næsset har været knyttet til dette Hus og til de Udbygninger, som siden dannede Gaarden ved det. Der er heller ikke paa Stedet bevaret noget Spor af eller noget Minde om, at der har ligget en Gaard midt i Storskoven, og de Veje, som er indtegnet paa Kortet fra 1814, er ligeledes sporløst udslettet igen. Man fristes under disse For-

Det sachsiske Hus paa Uldrupgaard 1921, Gavlen med Porten ind til Dielen. Bygget af en af Aakærs tyske Ejere, bevaret saa godt som uforandret.

hold til at tro, at det hele Anlæg har været et Projekt, der er blevet indtegnet i det oprindelige, nu tabte Kort, men som aldrig er blevet udført, og som kun er gaaet med over i Kopien 1814, fordi denne ikke er blevet rettet i Marken. I 1821 er det som nævnt forsvundet, og her fremtræder ogsaa den nuværende Vej fra Markskellet til Gaarden. Om dennes Anlæg

fortæller den stedlige Tradition, at den egentlig skulde have gaaet i en snorlige Linie fra Gaarden til det Sted, hvor den forbinder sig med Sognevejen. Men Arbejderne tog i Begyndelsen fejl af Retningen, hvilket først opdagedes, da de kom til den nordlige Udkant af Skoven. Derfor fik Vejen paa dette Sted det Knæk mod Øst, som den har endnu.

VI.

Den ny Gaard blev hurtig befolket af tyske Funktionærer og Arbejdere; Ejeren selv kom der vistnok kun sjældent; derimod har hans Søn, John Smith junr., jævnlig opholdt sig der, og det har vist været ham, som har givet Tonen an i det Liv, der nu rørte sig i de før saa stille Omgivelser, og som Blicher har skildret i »Den hule Eg«. Det har været stærkt præget af Selskabets internationale Sammensætning: Herskaberne talte Engelsk eller Højtysk, Folkene Plattysk. Man indrettede sig helt efter sit eget Hoved, følte sig staaende uden for Lands Lov og Ret. Gyllingnæs var som et lille uafhængigt Rige, hvis Forfatning man selv havde skrevet, og man var til Hverdags uden synderlig Kontrol: der var $4^1/_2$ Mil til Herredsfogeden, som dengang boede i Aarhus (Hads og Ning Herreder dannede da endnu een Jurisdiktion). Jagter og Drikkegilder afløste hinanden, og Herrerne behøvede ikke at lægge synderligt Baand paa deres Livsytringer. Efter Blichers Omtale af John Smith junr. har denne været en dreven Libertiner, som altid har været paa Jagt efter nyt Bytte og ikke har forsmaaet natlige Eventyr i Skoven med Bønderpigerne fra Udflyttergaardene. Det faste kvindelige Midtpunkt i Kredsen var den midaldrende, engelskfødte Husbestyrerinde, Miss Elisabeth Burrowes, hvem

Blicher kom særlig godt ud af det med, naar han var Gæst paa Gaarden. Han kunde tale hendes Modersmaal og drikke en Genevergrog med hende, og begge Dele satte hun Pris paa. Han sigter hende for at have været den ældre John Smiths Elskerinde, og der er noget, der tyder paa, at dette er rigtigt. John Smith sørgede omhyggeligt for hende i sit Testamente, og hun yndede paa sine gamle Dage, medens hun boede hos Garver Gotfred Møller i Odder, at prale med, at hun kunde have været Herskerinde paa Gyllingnæs, om hun havde villet. De lystige, frittalende Svirebrødre, der var i den yngre Smiths Følge, vidste, at de ikke behøvede at tage synderligt Hensyn til hende, og hun fandt sig i deres Eder og Tvetydigheder som noget, der faldt af sig selv.

Kun een Gang vides det med Vished, at Ejeren, den ældre John Smith, selv har opholdt sig paa Gyltingnæs. Det var i Foraaret 1807, og han opsagde ved denne Lejlighed sin Skovfoged, Carl Grønning, som havde været i hans Tjeneste et Aars Tid, til Fraflytning straks. Deraf opstod der en Politisag, idet Skovfogeden gjorde gældende, at Opsigelsen ikke var sket med lovligt Varsel. De Beskyldninger mod Grønning, som havde vakt Ejerens Vrede, stammede fra Miss Burrowes, der i sine Breve til ham havde skildret Skovfogeden som brutal og drikfældig; desuden skrev han for store Regninger. Der blev ført Vidner mod ham, som fortalte, at han det foregaaende Aar, paa Hjemvejen fra Mikkelsdagsmarked i Horsens, var faldet af Hesten, der »rendte ind til et Træ med ham, saa han derved blev revet af den«. Han havde ganske vist selv kunnet hjælpe sig op paa den igen, men han havde undervejs »opført sig en Del ufornuftigt«, og Madam Schultz havde set, at de »bag-

efter gav ham Eddike og Bomolie af Frygt for, han havde stødt sig til Skade paa Brystet«. I øvrigt erklærede Vidnerne, at han vel stundom drak noget tæt, men dog ikke værre, end at han »kunde retirere sig selv«. Enden paa Sagen blev, at John Smith maatte betale Carl Grønning Løn og Kostpenge for $^1/_2$ Aar fra den Dag, han havde jaget ham af Tjenesten (Dom $^{21}/_5$ 1807).

Kort efter at Englænderne paa Gyllingnæs havde haft dette, deres første kendte Sammenstød med dansk Retspleje — det skulde ikke blive det sidste — oprandt der en vanskelig Tid for dem, da deres Landsmænd havde bombarderet København og bortført den danske Flaade. Det kan ikke undre, at man betragtede de selvraadige fremmede ude paa det afsides Næs som mistænkelige og farlige Personer, man maatte holde Øje med. Hele deres Færd dernede havde været saa sælsom, at man kunde tiltro dem alt — ogsaa forrædersk Forbindelse med deres Landsmænd, Statens Fjender. Der udkom en Forordning (Plakat af 21. Maj 1808), som forbød, at der ved Nattetid maatte brænde Lys i Vinduer, som vendte ud mod Stranden, og der udsendtes ogsaa fra Gylling Patrouiller, som skulde passe paa, at dette Kongebud ikke blev overtraadt. Dette var saa meget mere nødvendigt, som der i Foraaret 1808 havde været en engelsk Kaper i Farvandet ved Tunø. Natten mellem den 4. og 5. Maj havde dens Mandskab prøvet paa at tage en Jagt, der laa i Saksildbugten; det var dog mislykkedes, og ikke bedre var det gaaet Fjenderne næste Nat, da de gentog Forsøget med en Jagt i Norsminde Havn[21]). Men Englænderne kunde jo komme igen naar som helst. Vagtpatrouillerne paa Gylling Strand havde ikke mindre end tre Gange Held til at

gribe de fremmede paa Gyllingnæs paa fersk Gerning — til Dels dog under formildende Omstændigheder og i hvert Fald uden forræderske Hensigter. Første Gang var det galt med Skovfoged Schultz, der boede i Lindkærslethuset. Han havde haft Lys i sin Stue en Aften, uden at der havde været Forhæng for Vinduet. Han undskyldte sig med, at hans Kone lige i det samme var kommet hjem fra en Rejse, og under Gensynsglæden var der ingen af dem, der havde tænkt paa Gardinet. Han tilbød selv at betale en Bøde, og derved blev det.

Ved den næste Lejlighed var det »Mamsellen«, Miss Burrowes, som havde forset sig. To Mænd fra Gylling, der red Strandvagt, havde Natten mellem den 22. og 23. September 1808 set Lys fra Vinduet i hendes Kammer paa Gaarden, som vendte ud mod Stranden. Der havde vel været Forhæng for den nederste Del af Vinduet, men ikke for de øverste Ruder. Klokken var da 10 om Aftenen. Den tidligere nævnte Skovinspektør Claus Wichmann mødte ($^{24}/_{10}$ 1808) i Retten for Mamsellen og indrømmede, at det var rigtigt nok, hvad Mændene havde forklaret; men Forholdet var det, at de Gardiner, som plejede at hænge for Vinduet, var taget ned for at vaskes, og Tjenestepigen, som om Aftenen havde hængt et andet op i Stedet, havde ikke passet paa, at det kom op foran det øverste af Vinduet. Mamsellen havde desværre ikke bemærket dette, fordi Vinduerne var saa høje, at det ikke kunde falde i Øjnene indenfra; men hun underkastede sig Overøvrighedens Afgørelse uden Dom. Man kan vist gaa ud fra at Stiftamtmand Güldencrone i Aarhus har ladet Naade gaa for Ret. Vaskedage indeholder jo altid stærkt undskyldende Momenter for en Husmoder.

Tredie Gang var det John Smith junr., som maatte stande til Rette ($^{14}/_{9}$ 1812). Kystpatrouillen havde været ude Natten til den 14. August 1812 og havde set Lys paa Gyllingnæs, »baade i et Overværelse og et Underværelse«. Der var slet intet hængt for Vinduerne, og skønt Mændene advarede Husets Folk, blev der dog, mens de var der, kun dækket til for Vinduerne i Stuen, men fra de øverste kunde de se Lysskæret langt ud over Søen mod Endelave. En Person ved Navn Bus (d. v. s. John Smiths Svoger Ernst Büsch) havde lukket et Vindue op, og de bad ham igen, inden de gik bort, om at dække for Vinduerne. Han havde da spurgt, hvem der befalede dette, og de havde svaret »Kongen«. — Men der var mere i Vejen samme Aften: der fandtes nemlig ogsaa et Paabud om, at alle Baade skulde være trukket op paa Land om Natten. Mændene havde derfor tillige spurgt den fremmede, om Prammene var i Sikkerhed; han svarede, at man brugte dem daglig, men trak dem i Land hver Aften — de kunde selv se ad. De fandt imidlertid den ene Pram flydende ved en Pæl og to Aarer i den, og den anden var længere ude — saa langt, at de ikke kunde komme til den. De red saa tilbage til Gaarden Klokken 12, og da brændte Lysene endnu i Værelset ovenpaa, men de havde nu faaet Forvalter Overbeck*) i Tale, og han lovede at skaffe Baadene ind og dække Vinduerne til.

John Smith junr. var selv mødt i Retten og søgte at undskylde sig; det eneste, han rettede i Mændenes Forklaring, var imidlertid, at det ikke var hans Svoger Büsch, der havde lukket Vinduet op, men en anden, som nu »var rejst med Pas til Hamburg, hvor

*) Han nævnes første Gang i en Politiretssag $^{15}/_{10}$ 1804.

han var Borger«, — saa ham kunde man ikke faa fat i. I øvrigt henholdt han sig til, at Kommandør Fr. Chr. Wulff, der ledede Jyllands Kystforsvar, tidligere havde inspiceret Gaarden og »anset Indretningen med Vinduerne for at være tilstrækkelig«. Dette Forsvar var ikke meget værd, men der findes dog i Politiprotokollen intet Spor af, at der er blevet idømt ham nogen Straf.

— — — I det Selskab paa Gyllingnæs, Blicher skildrer i sin Novelle, forekommer der endnu to Figurer, der uden Tvivl er tegnet efter levende Model, selv om den Intrige, hvori de spiller Hovedrollen, er frit opfundet af Digteren: Englænderen W.....g og Mamsellens »Søsterdatter«, Miss Preene. Det er desværre hidtil ikke lykkedes at identificere disse to. Hvem »Portugiserne« har været, som efter Blichers Fortælling ogsaa har hørt til Husets Gæster, faar man derimod en Formodning om, naar man erfarer, at Ejererens Svigersøn Ernst Büsch havde en Broder, Carl August Büsch, der i en Aarrække var dansk Konsul i Oporto og senere døde, ca. 1815, som Købmand i Lissabon[22]). Det kan være nogle af hans Børn, der undertiden ferierede paa Gyllingnæs.

Hvorledes det er gaaet med Gaardens Drift i den ældre John Smiths Tid, vides der næsten intet om. Han forøgede sine Ejendomme i Hads Herred med Gaarden Lundhof i den nordlige Spids af Falling Sogn; den var ligesom Gyllingnæs en Afbyggergaard fra Aakær med et anseligt Tilliggende af Skov[23]). Ligeledes købte han 1810 ($^{10}/_{10}$) Gylling Kirke med dens Tiender for 28,000 Rdl. K.; og ved Hjælp af denne »Herlighed« ophøjedes Gyl-

Gylling Kirkes Vaabenhus. Det smukkeste Parti af den Kirke, hvis Besiddelse gjorde Gyllingnæs til et Gods.

lingnæs til et Gods; endelig erhvervede han en Del Bondejord, især nogle af Bøndernes Lodder i den inddæmmede Kalsemae, hvorved Gaardens Tilliggende voksede betydeligt. (Denne Inddæmning havde Etatsraad Bendix Lassen, der ejede Aakær 1697—1717, i sin Tid tilvejebragt, og Bønderne kunde paa den avle mere end 400 Læs Hø om Aaret[24]). Ogsaa andensteds i Danmark havde John Smith Grundejendom: 1811 ($^{15}/_{9}$, Skøde $^{29}/_{4}$ 1812) købte han Hovedgaarden Agersbøl i Øster Snede Sogn ved Vejle for 32,000 Rdl. slesvigholstensk Kurant.

Som allerede nævnt har det rimeligvis været Tanken med Købet af Gyllingnæs i kortest mulig Tid at afdrive Skoven og gøre særlig dens gamle Ege i Penge. Kan man tro Blicher, er dette ogsaa sket i stort Omfang, og det er oven i Købet England, der har været Aftager af det udmærkede Skibstømmer. Er dette Tilfældet, kan maaske nogle af de »egeplankede Bryster«, som vore Fjender viste i de danske Farvande under Krigen 1807—14, oprindelig være groet her paa den jydske Strand. Imidlertid kom der snart en alvorlig Hindring for den hensynsløse Skovhugst: den reventlowske Skovforordning af 23. September 1805, der særlig var rettet mod den faretruende Ødelæggelse af Landets private Skove. Den indeholdt de to Hovedbestemmelser, som er gældende Lov den Dag i Dag: at den Grund, hvorpaa der ved Forordningens Udstedelse stod Højskov, ingensinde maatte forvandles til Ager, Eng og Græsning, men altid skulde vedblive at være Skov, og at det var forbudt enhver i de 10 første Aar efter Købet af et Jordegods at hugge i Skoven til anden Brug end til egen og Godsets Fornødenhed. Afvigelser fra disse Bestemmelser maatte kun ske med Rentekammerets Tilladelse.

Hermed var Fredskovforpligtelsen indført i Danmark, og den er sikkert blevet følelig for Ejeren af Gyllingnæs som for saa mange andre Skovødelæggere i det samme Tidsrum, selv om der var større Dele af Skoven her, der ikke faldt ind under Forpligtelsen. Hvor stort et Areal der i dette Tidsrum er forvandlet til Agerland, kan ikke med Sikkerhed oplyses; det vides kun, at man begyndte med at rydde Skoven Vringshoved, altsaa Strækningen mellem Vejen til Gaarden og Stranden ved Horsens Fjord. Dette var ikke videre velbetænkt, thi man røvede derved Storskoven det Læ mod Vest, som de af Vestenvinden krøblede Træer hidtil havde ydet, og dette har været en medvirkende Grund til, at denne Skov i de følgende Aar tog mere og mere af i Værdi, som der senere ofte blev klaget over. Nogen forstmæssig Behandling af Skoven synes man endnu ikke at være naaet til, saa længe gamle John Smith ejede Godset.

Blicher antyder ogsaa, at der har været drevet Smugleri paa den afsides Strand; det ses, at der har været en nogenlunde regelmæssig Trafik med mindre Fartøjer mellem Altona og Gyllingnæs (sikkert gennem Steckenitzkanalen fra Elben til Trave), og at Gaardens Husholdning har faaet sin Forsyning med Kolonialvarer paa denne Maade. Men man faar Indtryk af, at hele Bedriften snarest var i Forfald i den senere Tid af John Smiths Regimente, og dette hænger vistnok sammen med, at det under Krigen gik mere og mere tilbage med Forretningen i Altona. Denne Bys Glanstid under Revolutionskrigene var endt temmelig brat i 1803, da England brød den kortvarige Fred, det havde sluttet i 1802 med Frankrig i Amiens, og »Førstekonsulen« Napoleon Bonaparte til Gengæld lod den engelske Konges Stammeland Hannover be-

sætte. Englænderne svarede herpaa med at blokere Elben, og dette virkede som et knusende Slag baade for Hamburgs og for Altonas Handel. Denne Blokade blev nemlig med korte Afbrydelser opretholdt i alle de følgende Aar til 1814, og Vanskelighederne for Altonas Forbindelse med Omverdenen forøgedes yderligere, da Franskmændene i 1806 besatte Hamburg og Napoleons Fastlandsspærring gennemførtes. John Smith beholdt vel, saa længe han levede, sin Bolig i Altona, men i sine sidste Aar synes han ikke at have taget synderlig Del i Forretningerne og mest at have opholdt sig paa Gaarden Friderichshuld, som han ejede i Landskabet Pinneberg; her døde han 26. Februar 1813[25]). Det var tre Uger, før Franskmændene rømmede Hamburg og Tettenborns Kosakker rykkede ind i denne By. Gamle John Smith kom saaledes ikke til at opleve de skæbnesvangre Omskiftelser i Byerne ved Elben, som indlededes hermed: Franskmændenes Tilbagevenden i Maj og Marechal Davousts (»Prinsen af Eckmühls«) Rædselsherredømme i Hamburg det følgende Aar, indtil han efter Napoleons Fald i Maj 1814 maatte overgive Byen, hvorefter han hejsede Bourbonnernes hvide Fane og med sine Tropper vendte hjem til Frankrig. Om de øvrige Medlemmer af Familien Smith tier Efterretningerne i dette historiske Tidsrum, men de har vel faaet hver sin Del af Hamburgernes Lidelser.

Efter John Smiths Død blev der foretaget en Opgørelse mellem hans Bo og hans efterlevende Broder og Kompagnon George Smith; den viste en »General-Balance« paa 3053967 Mark Banko (à 1 Kr. 33 Øre), og paa hver af Deltagernes Kapitalkonto er opført 403000 M. Bc., altsaa en ganske anselig Formue[26]). Men uden for denne Balance havde Forretningen

flere meget betydelige udestaaende Fordringer, saaledes en paa 60000 Dollars hos Huset Elias Sargui paa St. Thomas, en anden paa 600000 M. Bc. hos et Hus Adams i New York. Det drejede sig her om store Varepartier, som disse to Huse havde i Konsignation for John & George Smith, og som skulde afsættes i Amerika. Før dette var sket, kunde det ikke ventes, at Pengene vilde gaa ind. Af Oplysninger, der fremkom under senere Retssager, som George Smith var indviklet i, fremgaar det, at denne i sin Broders sidste Levetid har været ene om at træffe flere vigtige Dispositioner, og at Dødsboet derfor vilde gøre ham ansvarlig for de Tab, som derved maatte lides. Eksekutorerne i Boet var den engelskfødte Købmand Richard Parish, der indtog en anset Stilling i Hamburgs Handelsstand, og Skibsmægleren Joh. Fr. Schrøder i samme By. John Smiths Testamente er af 4. December 1812[27]). Han indsatte i dette til sine Universalarvinger sine to Børn af andet Ægteskab: John Smith og Jane Büsch, tillige med Børnene af hans afdøde Datter af første Ægteskab Barbara Thornton: John og Mary Thornton. Endvidere bestemte han, at da hans Børn i andet Ægteskab ikke havde faaet nogen Mødrenearv, skulde som Vederlag herfor John Smith junr. have Gyllingnæs og Datteren Jane Agersbøl og Lundhof. — Det viste sig imidlertid meget vanskeligt at faa Boet opgjort, — saa vanskeligt, at det endnu ikke var sluttet i 1832. Det var især det vidtløftige Mellemværende med George Smith, som blev trukket ud Aar efter Aar, fordi man ikke kunde faa inddraget de Fordringer, man havde paa St. Thomas og i New York. Dette hang utvivlsomt sammen med de mægtige Omvæltninger paa Verdensmarkedet, der indtraf efter Fredens

Genoprettelse ved Napoleons Fald i 1814. De nærmest følgende Aar var en Krisetid med almindelig Depression i det økonomiske Liv baade i den gamle og den ny Verden: en Tid, der i mange Henseender kan lignes ved den, vi har oplevet ved Verdenskrigens Afslutning i 1918. Den Handel, John og George Smith havde drevet fra Hamburg, havde for en stor Del været Spekulationsforretning, og det laa derfor nær nu helt at faa den afviklet, da den ene Parthaver var død, og den anden allerede var en Mand paa 64 Aar. John Smith junr. har ganske naturligt ikke haft Lyst til at anvende en Aarrække paa at rage Kastanierne ud af Ilden for det gamle Firma. Heller ikke ønskede hverken han eller Søsteren at overtage Ejendommene i Danmark, hvor den store Landbrugskrise, der ledsagede den almindelige Handelskrise, var i fuld Gang i Tiden efter Kielerfreden 1814. Eksekutorernes Hovedopgave blev saaledes at gennemføre en Realisation af alle Boets Aktiver. De solgte snart baade Agersbøl og Lundhof, den første Ejendom (Købekontrakt tinglæst $^{2}/_{8}$ 1816) for 32000 Rdl. til Major J. P. Ingwersen paa Viufgaard, den anden (1817, mundtlig Kontrakt) til Inspektør Carl Qvist fra Ringkloster for 8000 Rdl. (Efter Møntforandringen 1813 var en Rdl. Sølv = 2 Kr.). Og da den yngre John Smith vragede Gyllingnæs, hvortil der dog for ham knyttede sig saa mange Minder om glade Dage og Nætter, bestemte Farbroderen, den gamle George Smith, sig omsider til at købe Gaarden, der blev tilslaaet ham ved Auktion den 30. Januar 1817 for 44000 Rdl. Sølv (88000 Kr.). Hermed ender saa det første Kapitel af Gaardens Historie.

John Smith junr. drev efter den Tid sammen med sin Farbroder Forretning som Vekselerer i Hamburg,

men døde allerede den 7. Juni 1819 paa Friderichshuld[28]). Enken ægtede et Par Aar efter en Pastor Paulsen i Heide i Ditmarsken.

VII.

Naar man betænker, hvilke Kapitaler der var anbragt i Gyllingnæs, da George Smith erhvervede Godset 1817, maa det siges, at han har faaet det for billigt Køb. Der var først de 16000 Louisd'orer, som hans Broder i 1801 havde givet for det; dernæst de 28000 Rdl. Kurant, der var betalt for Gylling Kirke og Tiender, og endelig hvad de tilkøbte mindre Lodder (Kalsemae) havde kostet. Der foreligger ingen Opgørelse af disse sidste Summer, thi der var ikke udfærdiget Skøder paa dem (de var blevet købt ved mundtlig Kontrakt), men da Gaardens Tilliggende siden 1801 er vokset fra 942 til 1130 Tønder Land, og da det allermeste af denne Tilvækst stammer fra Tiden før 1817, saa repræsenterer disse Lodder en anselig Forøgelse af Gaardens Areal. 16000 Louisd'orer plus 28000 Rdl. Kur. udgør ca. 369000 Kr.; dertil kommer altsaa Betalingen for Smaalodderne, — og alt dette havde George Smith nu faaet for 88000 Kr. Da der ikke kan være Tale om, at Forskellen mellem de to Summer er tjent paa Godsets Drift i de 16 Aar, John Smith ejede det, og da det vel er tvivlsomt, om der har været tjent noget nævneværdigt paa det, ser man, at Spekulationen i 1801, efter at den reventlowske Skovforordning er traadt i Kraft, saaledes har været en særdeles daarlig Forretning, og de her nævnte Tal bliver en meget virkningsfuld Illustration til Prisfaldet paa de danske Landejendomme efter 1814.

Om George Smiths Bevæggrund til at købe Gyllingnæs faar man Besked af den, der ved Auktionen

gjorde Budene paa hans Vegne. Det var en Englænder, Anthony Mac Cann, og han har udtalt sig derom i en skriftlig Erklæring af 11. Januar 1821, der blev fremlagt under en af de mange Retssager, som i den ny Ejers Tid blev ført om Ejendomsretten til Godset. Han siger deri, at George Smith til ham har udtalt, at han tænkte paa at købe Gyllingnæs, dels fordi det var det sidste af hans afdøde Broders Godser, »men især for at sikre Herr Hofmann et Underhold, fordi dennes Hustru var den eneste af Familien, som han følte nogen Hengivenhed for«. Og Ejeren selv har udviklet sin Hensigt i et Brev til Hofmann af 24. Januar 1817, hvori det hedder: »Fuldkommen overbevist om, at den Beregning, De har forelagt mig angaaende min afdøde Broders Landejendom, er rigtig, og at det er Deres faste Beslutning at opholde Dem i Jylland paa ommeldte Gods i det Øjemed selv at paatage Dem Bestyrelsen deraf, at gøre de fornødne Indretninger, at føre ordentlig Bog over alle Indtægter og Udgifter, er det, at jeg foranlediges til at tilbyde Dem min Hjælp ved Købet af ommeldte Gods. Skulde vi være saa heldige at faa Købet i Stand, formoder jeg, at De ikke vil gøre nogen Indvending imod, at Købet gaar paa mit Navn, hvilket dog skal forstaas saaledes, at Foretagendet skal være for fælles Regning mellem Dem og mig«[29]).

Saaledes som dette Brevs Indhold senere blev opfattet af de danske Domstole, skabte det et Retsforhold mellem George Smith og Hofmann, hvorefter de begge blev Ejere af Gyllingnæs paa lige Vilkaar: halvt om halvt, men dette Retsforhold blev ikke fastslaaet paa anden og mere bindende Maade og har vistnok staaet selve den ædle Velgører noget uklart efter hans senere Optræden at dømme. Imidlertid drog Hofmann straks

til Danmark og tog Bolig paa Gaarden, og kort efter ($^{28}/_{4}$ 1817) fik han en skriftlig Fuldmagt fra Smith til i et og alt at handle paa dennes Vegne, hvad Gaardens Forvaltning angik. Hermed begynder saa det

J. H. Hofmann. Medejer af Gyllingnæs 1817—1825.
Fotografi efter Maleri hos Rentier Jespersen, Randers.

andet Afsnit af Gyllingnæs'es Historie, det uroligste og mest dramatiske, helt og holdent præget af den ny Medejers og Bestyrers raa og brutale, i enhver Retning yderst frastødende Personlighed.

Johann Heinrich Hofmann var fra Frankfurt a. M., og efter Opgivelser i de danske Folketællings-

lister var han født 1780. Det første, der ellers vides om ham, er, at han kom til Hamburg 1803 og 17. Oktober 1806 fik Borgerskab som Købmand der; 1. Maj 1808 ægtede han sammesteds Mary Thornton,

Fru Mary Hofmann, født Thornton.
Fotografi efter Maleri hos Rentier Jespersen, Randers.

John Thorntons og Barbara Smiths ældste Datter (jfr. S. 18). Det sidstnævnte Aar opføres han i Byens Adressebog som Medindehaver af Firmaet Schädtler, Hofmann & Co.; derefter forsvinder hans Navn af Bogen[30]); hvor han har opholdt sig, og hvad han har taget sig for i de følgende Aar indtil 1817, har der

ikke kunnet oplyses noget om, men af George Smiths ovenanførte Brev til ham faar man det Indtryk, at han dengang har staaet ledig paa Torvet og trængt til Forsørgelse. At han skulde have forstaaet sig paa Landvæsen, forlyder der ikke noget om, og hans Forvaltning af Gyllingnæs giver os ikke høje Tanker om hans Evner i saa Henseende. Naar man følger hans Færd i de 8 Aar, han førte Regimentet her, skulde man ikke gætte paa, at han var vokset op i de frodige, smilende Mainlandes milde Luft. Han optræder helt igennem som en daarlig Efterligner af de preussiske, østelbiske Junkere. Der er bevaret en Del Breve fra ham til George Smith[31]); han begynder her straks med at give ondt af sig over de Tilstande, han forefandt paa Godset ved sit Komme dertil, og over de dovne og langsomme Jyder. Allerede i det første Brev (af $^{24}/_{2}$ 1817) hedder det: »I de sidste 4 Aar har ingen Arbejdere været sysselsatte her, — der har hidtil kun meldt sig 8 hos mig. At søge Arbejdere undgaar jeg, thi saa tror de, man er nødt til at tage dem, og saa stiller de uforskammede Fordringer . . . De faa Tyskere, der findes her, er gode Arbejdere, men Jyderne er meget træge. Der er paa Gaarden kun 8 Heste, som duer, alle de andre er af den Beskaffenhed, at naar de har arbejdet een Dag, maa de staa den næste, hvad der vel ogsaa er den yndede Mode her, for at man ikke skal faa for meget at bestille«. — Interregnet mellem John Smiths Død og Hofmanns Tiltræden har aabenbart ikke været heldig for Gaardens Drift; der nævnes i denne Tid først en Inspektør Urbans, senere en Vogel, som rejste derfra 1. Maj 1817. Fra disse Aar er der i øvrigt kun bevaret eet Minde paa Egnen i den tidligere uskønne og tarvelige Prædikestol i Gylling Kirke, som var forsynet med en

Indskrift om, at John Smiths Arvinger havde opsat den i 1814. Den er i vore Dage blevet afløst af den overordentlig smukke Prædikestol, som Otto Møller i sin Alderdom skænkede Kirken, og som efter hans egen Tegning blev udskaaret af Billedhuggeren Rasmus Andersen (født i Falling).

Om det egentlig er gaaet bedre med Driften af Gyllingnæs, efter at Hofmann har indført den preussiske »Schneidigkeit« i Forvaltningen, er vistnok tvivlsomt. Den ny Driftsmaade synes først og fremmest at have lignet den tidligere deri, at der skulde bringes saa meget som muligt ud af Skoven — med eller uden om Skovforordningerne. Man faar en Mistanke herom ved at læse følgende Ytringer i et senere Brev fra Hofmann til George Smith ($^{23}/_{4}$ 1819): »Siden den 16. har jeg forgæves ventet paa Forstkommissionen; men Skipperen har faaet indtaget sin Ladning, og han er afsejlet i Gaar — rigtignok med slet Vind. Dette har jeg ordnet saaledes, at det ikke han anses for at stride mod Forbudet (formodentlig Fdn. af 23. Sept. 1805, se S. 35). Jeg imødeser rolig hele den omstændelige Procedure og Undersøgelse, da jeg er vis paa, at alt i Skoven er drevet forstmæssigt, og naar man ikke med Forsæt vil finde noget urigtigt, er der intet at finde. Det haaber jeg nu ikke, da jeg staar paa den bedste Fod med de paagældende Myndigheder«. Det varede imidlertid ikke længe derefter, før disse samme Myndigheder maatte gribe til Lovens Sværd over for deres Ven.

George Smith var til en Begyndelse vel tilfreds med de Beretninger, han fik fra sin Medkontrahent paa Gyllingnæs; men han havde foreløbig heller ikke andet end dem at bygge sin Dom paa om Forholdene her. Thi trods gentagne, indtrængende Opfordringer fra

Hofmann om at komme til Jylland gik der over tre Aar, før den gamle Herre kunde bekvemme sig til denne Rejse, og da han endelig kom af Sted i Efteraaret 1820, var det ikke for det gode. Men hvor venskabeligt Forholdet indtil dette Tidspunkt var, ser man af nogle Ytringer i et Brev fra George Smith ($^8/_2$ 1820). Han opfordrer heri Hofmann til at komme til en Forhandling i Hamburg med Eksekutorerne i John Smiths Bo og tilføjer saa i sirlig engelsk Stil: »Dersom De gør dette, har Mrs. Smith bedet mig sige, at dersom Mrs. Hofmann vil finde sig i at dele Værelse med Miss Georgiana, saa vil Mrs. Smith søge at indrette det saa bekvemt for Mrs. Hofmann, som vor ringe Lejlighed vil tillade«.

Hofmann var, at dømme efter forskellige Indlæg fra hans Haand, som findes blandt Akterne i de mange Processer, han førte, ikke ueffen til at klare sig i en snæver Vending, og han maa have forstaaet at give George Smith et gunstigt Billede af Gaardens Drift i disse Aar, uagtet de nøgne Tal fra Regnskaberne ikke ser lovende ud. Der blev ført en Afregningsbog mellem de to Ejere[32]), som indtil Midten af Juli 1818 viste en Indtægt af Godset paa 24640 Rdl. mod en Udgift af 24299 Rdl. — altsaa en temmelig stor Omsætning, men et helt forsvindende Overskud. For de næste $1^1/_2$ Aar (indtil Februar 1820) er de tilsvarende Tal 14751 og 14577 Rdl., altsaa en betydelig mindre Omsætning og lige saa beskeden Vinding. Hofmann maa imidlertid have forstaaet at give sin Kompagnon tilfredsstillende Forklaring, thi George Smith kvitterede punktligt i Bogen ved hver Regnskabsaflæggelse — sidste Gang 22. Marts 1820. Det kunde af Hofmann naturligvis gøres gældende, baade at der behøvedes Penge til at bringe den forfaldne Gaard paa Fode igen, og at Ti-

derne for Landmændene blev daarligere og daarligere. George Smith havde desuden nok om Ørene med at afvikle Forholdet til de dubiøse Kreditorer i sit tidligere Firmas Bo, og han havde mange indviklede Transaktioner med Eksekutorerne, som ikke tog videre blidt paa den gamle Mand. Maaske han heller ikke fortjente det; i hvert Fald paa hans ældre Dage faar man Indtryk af, at han har været en urolig og noget letsindig Natur, der ofte lod sig mere lede af lidenskabelige Indfald end af roligt Overlæg.

Af Livet inden Døre paa Gyllingnæs i den hofmanske Tid faar man afgjort et uhyggeligt Indtryk. Hofmann skejede stærkt ud, et in Baccho et in Venere; han var baade en Bægersvinger og en Kvindejæger af Rang. For saa vidt fortsattes i »det tyske Hus« Traditionerne fra den yngre John Smiths Ære, men vistnok under plumpere Former og i slettere Selskab.

Hans Hustru synes at have været en stille og blid Natur, der i Resignation bøjede sit Hoved under en haard Skæbne. Paa forreste Blad i en Stambog, som har fulgt hende fra hendes Ungdom[33]), har hun — endnu medens hendes Mand levede — nedskrevet et Hjertesuk — det eneste menneskelige Dokument fra Familien Smith til Gyllingnæs, der hidtil har kunnet fremdrages uden for Retsakternes Omraade: »Ensom, glædeløs, sjælden elsket saaledes, som mit varme Hjerte ønskede det, er mit Liv henrundet, saa længe jeg kan huske. Den, for hvem mit Væsen syntes skabt, blev revet fra mig af Skæbnen; den, hvem jeg tilhører, har ingen Sans for, hvad jeg er, og hvad jeg kunde sige ham. Saaledes svinder min Tilværelse hen uden Maal og Med. Stille, forglemt og ubegrædt vil

den engang udslukkes, og ingen vil spørge om eller kende til, at der engang var en ulykkelig.....«

Livet paa Gaarden i den hofmannske Periode skildres saaledes af T. A. Becker: »Havde der før været stille paa Gyllingnæs, saa blev der nu muntert nok. Der var hver Dag Selskab, fra Omegnen og fra Horsens; der blev spist, drukket, sviret og spillet, Dage og Nætter, som om Gyllingnæs var en Guldgrube og ikke en Skov. Venner fik (Hofmann) imidlertid nok af ved dette Liv, thi hans Mad og Vin var gode, og det var Synd at sige, at han sparede derpaa, men at svare (Ejeren) sin Afgift tænkte han ikke paa«.

Ved en Arrest i Gaarden, der senere fandt Sted, efter at Hofmann var kommet stærkt paa Knæene, nævnes blandt de Sager, der blev »skrevet« i Proprietærens eget Værelse, »50 tomme Flasker og 20 do. Stendunke«; de stod her som tavse Vidner om de Orgier, der var opført i disse Omgivelser. Og fra den Egn, hvor han endte sine Dage, vidner en Kirkebog om, at der endnu efter hans Død blev født et Barn uden for Ægteskab, som han var Fader til[34]). Hans Ægteskab var barnløst, men i 1819 lod han sine gamle Forældre hente til Gyllingnæs fra Frankfurt, og dem sørgede han for til sin Død.

I Hofmanns Tid synes hans Svoger, den yngre John Thornton, at have haft nogenlunde fast Ophold paa Gyllingnæs. Han nævnes allerede 1811 i Kirkebogen som Fadder ved en Barnedaab med »Master« foran sit Navn. Han var dengang 20 Aar og altsaa efter engelske Begreber noget for gammel til at bære denne Titel, men Pastor Ingerslev har vel ikke været helt fortrolig med den engelske Etikettes Forskrifter. Hvad han egentlig har taget sig for, inden han fik varigt Ophold paa Gyllingnæs, er ikke klart.

Folk herhjemme, der har kendt ham, fortæller, at han havde været hannoveransk Officer og endnu i sin Alderdom ejede Uniform og Kaarde m. m. Kaarden er endnu bevaret; den tilhører en Slægtning af Ægteparret Hofmanns Adoptivdatter Mathilde Kirstine; den bærer paa Klingen Kong Georg III's Navnetræk, men ser snarest ud som Prydkaarde til en Hofuniform. Efter at han var blevet fast Beboer paa Gyllingnæs, har han ført et rent Dagdriverliv og har heller ikke duet til andet. Om det er hans Forstand, der tidlig har været noget i Vejen med, eller om han har ødelagt sin Sundhed gennem Udskejelser i sine unge Aar, faar staa hen. Fra hans ældre Aar berettes der Træk om ham, som afgjort tyder paa Aandssvaghed. Hofmann brugte ham, som vi skal se, til Straamand ved nogle Retshandeler, men naar han ellers blev ved sin Søster og Svoger, var det vist snarest, for at Familien i Hamburg kunde være fri for ham dernede.

Det gik i disse Aar tilbage for hans Fader i Hamburg, som 1820 maatte hæve sit Firma og herefter nøjes med at være Generalagent i Tyskland for et Assuranceselskab i London[34a]). Samtidig maatte han sælge sit Landsted i Othmarschen ved Elben, og han havde nok at gøre med at forsørge sine 16 Børn af andet Ægteskab. Det var derfor i alle Henseender bekvemmest, at Stakkelen blev hos Søsteren paa Gyllingnæs, hvor han ikke gik nogen i Vejen.

Derimod var der en anden af det tyske Huses Beboere, som havde veget Pladsen for det ny Herskab, da dette holdt sit Indtog der i 1817, eller som i hvert Fald forlod Gaarden kort efter. Det var »Mamsellen« Miss Burrowes. Hun har sagtens ikke kunnet finde sig i at degraderes fra at være Husets Herskerinde til at blive en tjenende Aand. Gamle John Smith havde

paaskønnet hendes lange og tro Tjeneste ved at sikre hende en aarlig Livrente paa 160 slesvigholstenske Specier (640 Kr.)[35]), saa hun havde sit paa det tørre og behøvede ikke at lade sig noget byde. Traditionen paa Stedet vil vide, at hendes gamle Husbond desuden havde ladet bygge et »Enkesæde« til hende: »det røde Hus« i Skellet mellem Gyllingnæs Mark og Lerdrup Skov (Huset staar endnu, men er ikke længere rødt). Det fortælles imidlertid ogsaa, at hun ikke vilde bo der, og i hvert Fald flyttede hun snart over Markskellet og indkvarterede sig hos den tidligere Forvalter paa Gaarden: Christian Overbeck, der havde delt Skæbne med hende, idet han havde forladt Gaarden, allerede før Hofmann havde grebet Herskerstaven der. Han var nu Husmand i Lerdrup Skov. — Mamsellen og Eksforvalteren fattede et dødeligt Had til Hofmann, førte omhyggelig Kontrol med alt, hvad han foretog sig, og skaffede sig vistnok ogsaa Adgang til at indberette deres Iagttagelser til rette vedkommende i Hamburg, ligesom det blev dem, der indledede Forpostfægtningerne til det femaarige Felttog, som efter mange Omvekslinger til sidst skulde fordrive Familien Hofmann fra Næsset. Mamsellen fik hos Chr. Overbeck en særlig Opgave i at passe et Plejebarn, Anna Maria Mogensen, der var født i Svinballe i Hundslund Sogn den 6. November 1818. Barnets Moder havde tjent paa Gyllingnæs, og en Karl paa Dybvad blev udlagt som dets Fader, men den Omhu, hvormed Miss Burrowes tog sig af den lille Pige, hvem hun blev i Moders Sted, kunde nok lade formode, at Karlen paa Dybvad kun var Straamand, og at den rette Fader skal søges i en højere Samfundsklasse.

Et levende, men uhyggeligt Billede af den Bru-

talitet, Hofmann udviste i sin daglige Færd, faar man af en Tyendesag, der er paadømt ved Hads-Ning Herreders Politiret i Aarhus ($^{21}/_{11}$ 1818). En Karl fra Gylling, Simon Jørgensen, der tjente paa Gaarden, var en Søndag Aften ($^{25}/_{10}$ 1818), efter at Folkene havde spist til Aften, gaaet fra Borgestuen op gennem »Dielen« (jfr. S. 23) og havde ved »Piselgluggen« i Døren til Køkkenet af Husbestyrerinden forlangt Øl til sig og de andre Karle. Hun havde ikke turdet give ham det, fordi Hofmann havde forbudt det; men i det samme kom denne til, og da Simon gentog sit Forlangende til ham, fik han et Ørefigen af Husbonden. Karlen tog saa fat i Hofmann, og det kom til regulært Slagsmaal mellem dem, hvorved de begge tumlede om paa Gulvet. Da de atter kom paa Benene, lod Hofmann Skovrideren Welling tilkalde og fik af ham en Stok, hvormed han slog løs paa Simon, som saa rendte ned i Borgestuen. Hofmann fulgte efter derind, — han var da »blodig i Ansigtet og paa Næsen«. Han tog de andre Karle til Vidne paa, hvorledes Simon havde mishandlet ham, og derpaa begyndte han igen at prygle denne. Karlen greb for sig med Hænderne, men da en af hans Kammerater sagde, at han ikke maatte slaa igen, tog han roligt mod de Hug, Hofmann gav ham; kun jamrede han sig og bad Husbonden om at holde op, hvad denne dog først gjorde, efter at Simon havde bedt ham om Forladelse. Karlen var da blodig over hele Ansigtet. Han forlod nu Borgestuen, men — som det hedder i Sognefoged Søren Sørensens Anmeldelse til Politiet —, da han »tænkte, at alting var roligt, gik (han) ind igen for at faa sin Hat, men da kom bemeldte Hofmann tredie Gang og gav ham den fulde Rest, saa han var besvimet og halvdød« . . Hofmann forbød

endda de andre Folk at hjælpe ham op til Gylling, hvor hans Fader boede, men Simon fik alligevel en af Husmændene til »af Barmhjertighed« at følge ham op til Pastor Ingerslev. Præsten sendte straks Bud efter Sognefogeden og to andre Vidner, der tog Syn over den saarede, som saa blev kørt ind til Horsens; her laa han i længere Tid paa Sygehuset under Dr. Mikisches Behandling, og Lægen gav ham en meget eftertrykkelig Attest for, at Hofmann havde udvist »en barbarisk Fremgangsmaade«. Man mærker i Sognefogedens Anmeldelse til Politiet den ærlige Bondes oprigtige Forargelse over det tyske Uvæsen paa Gyllingnæs, »som jeg ikke andet end bør og skal tilmelde, da det er Uorden, som ikke bør finde Sted, og hvilket jeg som Sognefoged har megen Omstændighed og Fortrædelighed af, da der er bestandig Klagen over slig ubehagelige Optrin«. Hofmann vilde for Retten naturligvis undskylde sig med, at Simon havde været uforskammet og opsætsig mod ham og havde »forgrebet« sig paa ham. Men Karlen, der som Patient paa Sygehuset i Horsens ikke selv kunde møde for Retten i Aarhus, havde en uforknyt Forsvarer i sin »Fuldmægtig« Peder Rasmussen, der var Handelsmand i denne By. Overfor Beskyldningen mod Simon for, at denne havde grebet fat i Husbonden, bemærker Forsvareren: Hans Rasmussen (et Vidne) forklarer ogsaa, at Hofmann tog fat paa Simon og Simon igen paa Hofmann. Men hvori skulde han tage fat uden i Hofmann, om han ikke skulde styrte lige hovedkulds ned til Jorden? Og da Simon lige saa vel kyssede Jorden som Hofmann, saa var den ene Mund vel ikke bedre end den anden«. — Rettens Kendelse gik da ogsaa ud paa, at Hofmann maatte betale Bøde for Saar, Badskærløn og Sagens Omkostninger.

VIII.

Sognefoged Søren Sørensen var ikke ene om at finde det ny Regimente paa Gyllingnæs utaaleligt. Hofmanns »Venner« i det kongelige danske Forstvæsen, der paa Rentekammerets Vegne førte Tilsyn med Skovene derude, opdagede snart forskellige Misligheder, og dette resulterede i en Dom ved Hads-Ning Herreders Ret den 23. September 1820, hvorefter Hofmann for ulovlig Skovhugst til Aarhus Amts Fattigkasse maatte betale en Bøde paa 216 Rdl. Sølv foruden Værdien af 200 Favne Brænde, der ulovligt var solgte, med 700 Rdl. Sølv. Det oplyses i Dommen, at Skovene var mishandlede og forhuggede paa en Strækning af 250 Tønder Land. Det meste var dog sket i de forrige Ejeres Tid, og Hofmann blev kun dømt for, hvad han selv havde været med til. Som formildende Omstændighed har Retten anført, »at Træerne i den omhuggede Vesterskov (maa være den samme som Vringshoved) var af ringe Kvalitet, for det meste raadne og toptørrede, og de øvrige omhuggede Strækninger er ubetydelige og saaledes beskafne, at ny Opvækst for det meste ved naturlig Besaaning kan fremkomme«.

Ifølge T. A. Becker var det Grev Heinrich Reventlow paa Aakær, der først over for George Smith afslørede Hofmann som den utro Husholder. Greven havde, som forhen omtalt (S. 11) i 1802 sammen med Major Bernstorff til Grünhorst købt Aakær af v. Dernaths Bo, og de to ny Ejere havde besiddet Godset i Fællesskab indtil 1811, ligesom de i Forening havde købt Dybvad (Skøde $^{27}/_{12}$ 1809) for 36500 Rdl. K. Men det havde været Bernstorff, som administrerede begge Gaardene og i hvert Fald til Tider boede heroppe, medens Reventlow blev paa sin Ejendom Kalten-

hof ved Ekernførde. 1811 (Kontrakt tinglæst $^{18}/_{12}$ 1811) havde Bernstorff helt udkøbt sin Medkontrahent ved at betale denne den Del af Købesummen, som han i 1802 havde indskudt (25000 Rdl. K.), og havde saa selv været Eneejer af Godset indtil 1816. Da solgte han det imidlertid (Skøde $^{8}/_{2}$) til Reventlow for 176000 Rdl. Sølv (352000 Kr.), og denne tog nu selv Bolig her. Fru Asta Heiberg, født Comtesse Baudissin, der besøgte ham paa Aakær 1825, fortæller[35a]), at han var flyttet hertil for at kunne leve mere sparsommeligt; thi hans Pengeforhold var kommet i Uorden ved Statsbankerotten og Krisen 1813. (Major Bernstorff, der siden boede paa Grünhorst i Sehested Sogn ved Ejderen, var Fader til den udmærkede, dygtige og tapre Oberst Andreas Bernstorff, som under Dybbølstillingens Forsvar i 1864 førte 17. Infanteriregiment og blev dødelig saaret i Stormen den 18. April ved Forsøget paa at tilbageerobre Skanse VII. Sønnen var født 1811 og har maaske saaledes tilbragt nogle af sine Drengeaar paa Aakær*).

Efter T. A. Beckers Sigende var det altsaa Grev Reventlow, der ved et tilfældigt Møde med George Smith i Hamburg først gjorde denne opmærksom paa de Misligheder, der gik i Svang under det hofmannske Styre paa Gyllingnæs[36]). Men i øvrigt synes det, at Rentekammerets Tiltale mod Hofmann for ulovlig Skovhugst har været det Hovedvaaben, som dennes Fjender paa Stedet har benyttet, da de i Sommeren 1820 aabnede Felttoget imod ham. Mamsellen og Christian Overbeck i Lerdrup Skov havde paa dette

*) Denne Digression med Hensyn til Aakær har Forf. tilladt sig, fordi de Forhold, der her er gjort Rede for, saa vidt vides, ikke tidligere har været oplyste.

Tidspunkt faaet en ny Forbundsfælle, en Skotte ved Navn Andrew Darling, der lige var kommet til Gyllingnæs i en særlig Mission fra George Smith. Denne Darling var fra Prestonpans ved Edinburgh, hvor hans Fader drev et Saltværk. Han havde i 1816 forladt sin Fødeegn og var med Hustru og Børn draget til Königsberg, hvorfra der var udgaaet Indbydelse, at skotske Farmere kunde faa Jord i Østpreussen paa billige Vilkaar. Men Forholdene i det fjerne Land havde kun bragt ham Skuffelser, og efter tre Aars Forløb var han igen rejst derfra[37]). Hvordan han saa er kommet i Forbindelse med George Smith, vides ikke; men da den ældre John Smiths første Hustru, Jane (Elisabeth) var født Darling (S. 17), har der vel været noget Slægtskab. George Smith sendte Darling til Gyllingnæs for ved hans Hjælp at faa noget mere ud af Gaardens Drift, og den ny Mand indfandt sig paa Godset med en Fuldmagt fra Smith (dateret Hamburg $^{3}/_{6}$ 1820)[38]). Af denne fremgaar det, at der mellem Smith og Darling var sluttet en Overenskomst, hvorefter den sidstnævnte skulde overtage Dyrkningen af »alt det dyrkede og udyrkede Land paa Gaarden for et Tidsrum af tre Aar, uden Bestyrelse eller Kontrolering af nogen, medmindre det kommer fra mig (George Smith), selv«. Ligeledes skulde han have »Omsorg for alle levende Kreaturer«. I Løn skulde han have 50 £ aarlig og desuden for sig og Familie fri Bolig og Levnedsmidler, »bestaaende i saadanne, som Godset maatte frembringe«.

Hvorledes man har forestillet sig, at Darling og Hofmann skulde komme ud af det med hinanden under en saadan Ordning, er ikke let at forstaa. Smiths Tanke har vel været, at Hofmann har skullet beholde Skoven og Kirken med dens Tiender, me-

dens Darling overtog hele det egentlige Landbrug; han maa imidlertid have kendt Hofmann daarligt, hvis han har troet, at denne vilde finde sig i at dele Herredømmet over Godset med en anden. Og det kom da ogsaa øjeblikkelig til Konflikter. Men der var to, der med aabne Arme modtog den ny Mand som en værdifuld Forbundsfælle i den Kamp mod Herren i »det tyske Hus«, som de længe havde næret et brændende Ønske om at begynde. Det var de to Husfæller i Lerdrup Skov: Mamsellen og Christian Overbeck, og de lagde straks ud. Darling med Familie blev indkvarteret i et Hus, som har ligget i Udkanten, enten af Storskoven eller af Kalsehoved, et Stykke Øst for Gaarden. Man kunde gætte paa Afbyggergaarden Tyndege helt ude ved Spidsen af Næsset (Kalsenakke), hvor der allerede nævnes Beboere i 1801. Dette passer dog vistnok ikke, thi Huset siges under en Retssag 1827 at være bestemt til Nedbrydning næste Aar. Men allerede et Par Uger efter hans Komme foreligger der en Klage (udateret, men indgivet omtr. 1. Juli) fra Hofmann til Herredsfogeden, der viser, hvilken Spænding der straks er opstaaet mellem de to fjendtlige Lejre. Det fremgaar af dette Aktstykke, at Hofmann har fortolket George Smiths Fuldmagt til Darling paa en Maade, som denne sidste maatte føle sig meget brøstholden ved. Det begynder nemlig saaledes: »Omtrent for 14 Dage siden har jeg her udskibet (»angeschifft«) en Mand fra Skotland med Familie, der efter Aftale med min Onkel og Medejer af Gyllingnæs, Herr George Smith, skal drive skotsk Agerbrug paa et bestemt Stykke Land, som er anvist ham«. Klageren har hidtil med Ligegyldighed hørt paa den latterligste og dummeste Snak, som er opstaaet i den Anledning, men nu er der sket noget,

han ikke kan finde sig i. Mamsel Burrowes, hvem han af gode Grunde allerede den 2. Januar samme Aar har forbudt at aflægge sine paatrængende Besøg hos ham, har nu for et Par Dage siden formastet sig til under et Besøg hos Skotten »at befale en af hans (Hofmanns) Folk, som havde Ærinde der, at forfærdige Vaskebaljer og Spande m. m. og at begynde dermed straks den næste Dag, da hun skal rykke ind paa Gaarden som Husholderske »oder sonst was« og har i Sinde at holde Storvask derinde. Derfor maa han nu bede om, at man vil forbyde denne Person slige Anmasselser, da hans Folk, naar de hører paa en saadan uforskammet Snak, let kan vildledes i deres Pligter over for ham. — Men ogsaa Christian Overbeck har været paa Spil og har brugt ærerørige Udtryk om Hofmann.

Naturligvis fandt Herredsfogeden ingen Anledning til en Fogedforretning mod Mamsellen, fordi hun havde truet med at holde Storvask i »det tyske Hus«, naar Familien Hofmann var vel ude derfra, men Christian Overbeck maatte møde i Retten. To Karle fra Gyllingnæs havde truffet ham en Dag nede i Amstrup, og han havde sagt til den ene af dem: »Er din Herre hjemme, den Kæltring?« og da Karlene havde advaret ham mod at bruge en saadan Mund, havde han gentaget, at deres Herre skulde være og blive en Kæltring for ham. Overbeck optraadte ikke videre tappert i Retten: han paastod, han kun havde sagt: »Hvordan lever den Kæltring?« uden at nævne Hofmann eller tænke paa ham. Men da han ikke kunde give nogen rimelig Forklaring paa, hvem han da havde ment med det krænkende Udtryk, maatte han forlige Sagen ved at betale 4 Rdl. til Gylling Sogns Fattigkasse ($^{15}/_{7}$ 1820).

IX.

Disse Skærmydsler var imidlertid kun Forspillet til større Begivenheder. Darlings og Miss Burrowes' Indberetninger og særlig Meddelelsen om Dommen for den ulovlige Skovhugst bragte den gamle Brite nede ved Elben i hæftigt Sindsoprør og ændrede helt hans tidligere saa venlige Følelser for »Mr. og Mrs. Hofmann«. George Smith begav sig selv paa Rejse til Jylland og tog foreløbig Ophold i Aarhus, og med Fuldmagt fra ham skulde nu Prokurator Jensen i denne By forsøge at skaffe Darling den Stilling i Forvaltningen af Gyllingnæs, som Smith havde tiltænkt ham, men som Hofmann ikke vilde indrømme ham. Prokuratoren begærede derfor et Forbud nedlagt mod Hofmann, hvorefter han ikke mere maatte befatte sig med Bestyrelsen af Gyllingnæs paa egen Haand, men kun i Forening med Darling og med dennes Samtykke, »hvem Hofmann alene maatte gaa til Haande med Raad«. I Rekvisitionen benævnes Hofmann som »hidtilværende Forvalter eller Administrator« af Gaarden, saa det ses, at George Smith nu ikke længer har villet vedkende sig Aftalerne fra 1817, hvorefter Hofmann skulde være Medejer af Gyllingnæs. Intet Under da, at denne, da Forbudet den 14. Oktober 1820 blev forkyndt for ham, protesterede mod det og indklagede det for Retten. Prokurator Jensen rykkede da straks ud med en ny Rekvisition under en lidt anden Form ($^{20}/_{11}$), om Fogeden vilde begive sig til Hofmann og spørge ham, om han vilde overlevere Godset til Darling, eller, saafremt han nægtede det, sætte ham ud og Darling ind i Bestyrelsen. Herredsfoged Lanng var saa paa Gyllingnæs den 22. November, men her fremlagde Hofmann for ham sine Adkomster: George Smiths Brev af 24. Januar 1817 og Afregningsbogen

fra de følgende Aar, hvoraf det fremgik, at han og Smith drev Godset for fælles Regning, og at Hofmann saaledes ikke ved en Fogedkendelse alene kunde sættes ud af en Besiddelse, han havde lovlig Ret til. Herredsfogeden bøjede sig for disse Argumenter og nægtede at fremme Fogedforretningen. Sagen blev saa appelleret til Højesteret, som gav Hofmann Medhold (Dom af $^{18}/_{4}$ 1821). I Voteringen ved denne Ret hedder det, at naar det maa erkendes, at baade Smith og Hofmann er Ejere af Gyllingnæs, saa er Retsforholdet lige mellem dem, og naar den førstnævnte var misfornøjet med den sidstnævntes Administration og vilde have ham fjernet eller en anden indsat som Administrator ved Siden af ham, saa maatte han have sagsøgt Hofmann paa lovlig Maade og afventet Sagens Udfald, før han kunde foretage sig noget videre.

George Smiths Forbitrelse mod Hofmann var imidlertid steget til det yderste, som det fremgaar af et Brev, han 14. November 1820 skrev til Darling, og hvori det hedder: »Intet skal blive forsømt for saa snart som muligt at blive af med denne genstridige og højst utaknemmelige Knægt og hele hans nedrige Slæng, men foreløbig maa vi finde os i den langsommelige Rettergang«. Dette sidste gjorde han dog uheldigvis ikke, men han og hans Vaabenfæller besluttede paa egen Haand at trænge ind paa Fjendens Enemærker og der levere et Hovedslag.

Det synes især at have været Andrew Darling, der opmuntrede den gamle Herre til at tage Offensiven. Hans Beretninger til George Smith gik ud paa, at Hofmann trods Herredsrettens Dom blev ved med at forhugge Skoven, saa at Ejendommen truedes med fuldstændig Ødelæggelse, hvis der ikke straks blev grebet ind. Smith havde en klippefast Tillid til Dar-

ling og ventede sig meget alene af dennes fysiske Styrke. »Han havde saadanne Kræfter, at han kunde gennemprygle dem alle paa Gyllingnæs«. Darling havde desuden faaet sin Herre til at tro, at naar de kun viste sig med noget Mandskab paa Gaarden, vilde alle Folkene her undtagen Forvalter Dencker falde fra Hofmann og gaa over paa deres Parti.

Den 30. November 1820 kom George Smith med sin 14-aarige Datter Miss Georgianna til Aarhus; han havde her en Forhandling med Herredsfoged Lanng, af hvem han paa ny begærede Rettens Hjælp til at komme i Besiddelse af sin lovlige Ejendom. Han fik af Herredsfogedens Svar det Indtryk, at han meget vel kunde sætte sig i Besiddelse af Gyllingnæs, men blot maatte gøre det paa egen Haand uden Øvrighedens Bistand. Og derefter handlede han.

Om hvad der nu foregik, findes der Beretninger af T. A. Becker, dels i Novellen, dels i hans haandskrevne Samlinger til danske Herregaardes Historie (i Det store kgl. Bibliotek), men begge indeholder adskillige Unøjagtigheder og Overdrivelser. Ogsaa den stedlige Tradition har bevaret Mindet om Begivenheden, men er meget usikker. Heldigvis indeholder Herredets Protokol en fyldig Skildring af den, til Dels i Vidneforklaringer, der blev afgivet i den Anledning. Paa disse Aktstykker er den efterfølgende Fremstilling bygget.

Den 3. December kom Smith med sin Datter og Tjener til Gyllingnæs; de tog ind i Darlings Hus og overnattede der. Han ledsagedes fra Aarhus af sin Landsmand, Mr. Meggeson, der var gift med en Dame, Elisabeth Smith, som sandsynligvis har hørt til Familien. Meggeson ernærede sig i Aarhus som Lærer og Translatør i Tysk og Engelsk og skulde

nu gøre Nytte som Tolk. Der blev straks sendt Bud til Gylling efter Sognefoged Søren Sørensen og et Stævningsvidne, som bagefter skulde attestere, at det hele var gaaet rigtigt til, og som ogsaa indfandt sig næste Dag, den 4. December. George Smith selv kørte da ind paa Gaarden, kun ledsaget af Meggeson og de to Mænd fra Gylling. Klokken var da 2. Han begav sig med disse Ledsagere ind til Hofmann og tilkendegav denne, at han var kommet for selv at tage sit Gods i Besiddelse. I Stuen hos Hofmann befandt sig fhv. Premierløjtnant i Landeværnet Thomas Christian Møller, der i disse Aar opholdt sig paa Horsensegnen og ofte synes at have været Gæst paa Gyllingnæs. Han blev det egentlige Kronvidne, da Politiet senere ($^{21}/_{12}$ 1820) optog Forhør i Anledning af det, der nu passerede.

Hofmann synes at have forstaaet Smiths første Tiltale saaledes, at han selv med det samme skulde sættes paa Døren, og protesterede derfor mod sin Modparts Optræden. Smith gik da ud paa Gaardspladsen og begyndte her at uddele sine Befalinger: Forvalter Dencker betydede han, at han for Fremtiden ikke maatte adlyde Hofmann og ikke lade nogen Hest komme ud af Stalden uden efter hans, Smiths, Ordre, thi næste Morgen vilde han selv overtage Bestyrelsen af sit Gods. Darling var til Stede ude i Gaarden, og Løjtnant Møller hørte, at han talte om »at bruge Gevalt«. Smith opfordrede derpaa Sognefogeden og dennes Ledsager til at komme igen næste Dag for paa ny at optræde som Vidner. Men Søren Sørensen var allerede begyndt at blive betænkelig — det var jo kun 14 Dage siden, han havde overværet den mislykkede Fogedforretning paa Gaarden. Han har aabenbart faaet sine Tvivl om, at Smiths Frem-

færd var lovmedholdelig; de to Gyllingmænd gik og meldte Pas for næste Dag.

Smith, Meggeson og Darling vendte derpaa tilbage til Hovedkvarteret i denne sidstes Hus, hvor de saa samlede og ordnede deres Styrke til Hovedangrebet. Styrken bestod foruden af den gamle Gentleman selv af: hans Tjener, Meggeson, Darling og dennes 13-aarige Søn Robert, Darlings skotske Karl James Goodfellow, Mejeriforpagter Thaysen, Gartneren Rasmus Fynbo med to Sønner og Hofmanns gamle Kusk: Englændere, Danske og Tyskere i skøn Forening. Denne Trop satte sig nu i Bevægelse mod Gaarden; Miss Georgianna var med, maaske for at hendes ungdomsfriske Skønhed skulde ildne de kæmdendes Mod, og de medførte desuden en Del Bohave, som tilhørte Smith. Da de kom til Gaarden, var Klokken 4-5, altsaa var det efter Aarstiden omtrent mørkt. Smith gik atter ind i Hofmanns Dagligstue og erklærede, at han nu vilde blive i Huset med det samme, men at han ikke vilde forlange, at Hofmann skulde flytte, før han havde faaet ordnet sine Sager og fundet en anden Bolig. Hofmann svarede, at han ikke havde noget imod, at Smith blev der med sin Datter og Tjener, men han vilde ikke finde sig i Darlings Nærværelse. Smith spurgte saa om Navnet paa den tilstedeværende Løjtnant Møller, og da han fik det at vide, vilde han vise Løjtnanten Døren. Hofmann vilde til Gengæld sætte Tjeneren og Darling ud, men ikke des mindre forblev de alle i Stuen. Derpaa gik Hofmann ud i Gaarden — formodentlig for at mobilisere sit Mandskab —, men i næste Øjeblik rykkede Smiths Garde frem og begyndte Indflytningen: et Bord, tre Stole, nogle Brædder og — en Knortekæp, som de satte fra sig inde i Stuen. Smith befalede nu anden Gang Løjt-

nanten at gaa, greb fat i hans Kjole og bød sine Folk at kaste ham ud. Men i det samme kom Hofmann ind igen, advarede den hidsige gamle Herre mod at øve Vold i hans Hus og satte ham derpaa til Side »ved at lægge den flade Haand paa hans Bryst og skyde ham tilbage, dog uden at slaa eller støde ham voldsomt«. Derpaa befalede Hofmann Mandskabet at forføje sig bort, men Smith sagde, at de skulde blive, thi de var alle hans Venner.

Der synes nu at være opstaaet et Pusterum, som Løjtnant Møller benyttede til at minde George Smith om, at Herredsfogeden jo ikke havde anset det for lovligt at sætte Hofmann ud af Gaarden. Men Smith svarede, at han ikke brød sig om Kongens Lov; naar Herredsfogeden ikke havde villet sætte hans Modpart ud, skulde han nok vise, at han selv kunde gøre det, og hvis Hofmann ikke forholdt sig roligt, vilde han lade ham binde og sende bort med Ekstrapost. Han vidste nok, hvad han gjorde, og Herredsfogeden havde sagt til ham, at han skulde bære sig saaledes ad. (??)

Smith satte sig derpaa ned i Stuen, omringet af sine Drabanter, som begyndte at drikke og røge Tobak. Saaledes gik Tiden til Kl. 7; da indfandt Inspektør Qvist fra Lundhof og Proprietær Møller fra Havreballegaard ved Skanderborg sig »for at besøge Hofmann« (mon tilfældigt?). Qvist indledede en Fredsmægling og opnaaede, at det fjendtlige Mandskab forlod Stuen og gik ud i Dielen; kun Meggeson og Smith blev tilbage; saa skulde man prøve paa at forhandle sig til Rette ved Aftensmaaltidet. Men medens denne Forhandling stod paa, hørtes der Larm ude i Dielen, hvor Hofmanns Tilhængere imidlertid ogsaa var kommet til Stede under Anførsel af Forvalter Dencker, væbnede med Høtyve og Knipler, og indtog en

truende Holdning over for »den engelske Armé«. Smith fandt det derfor ikke længere raadeligt at blive i Huset og bad Hofmann om at lade Hestene spænde for hans Vogn, saa han og hans Datter kunde køre tilbage til Darlings Bolig. Men i det samme kom Darling — der havde været nogen Tid borte i Smiths Ærinde — til og sagde, at Skaglerne for Vognen var skaaret over, saa de ikke kunde komme af Sted. Da Darling derefter gik ud i Dielen, blev han overfaldet og slaaet til Blods i Hovedet af nogle af Hofmanns Folk, og Smith, der ilede ham til Hjælp, fik ligeledes et voldsomt Slag i Hovedet, saa han var nær ved at falde omkuld, men han slap dog igen ind i Stuerne. Her havde Hofmann og hans tre Venner imidlertid siddet roligt og afventet Slagets Udfald, og da Smith nu paakaldte hans Beskyttelse, svarede han kun, at han ikke kunde indestaa for Følgerne, naar Smith vovede sig ud blandt Folkene. Denne besluttede da at gøre Alvor af Tilbagetoget, »og er det mest sandsynligt efter Fremgangsmaaden« — hedder det i hans Klageskrift —, »at et attenderet Myrderi vilde have fundet Sted, om jeg ikke var taget bort«. — Efter Vidneudsagnene har Hofmann derpaa leveret Hest og Karl til Smiths Vogn, og denne kørte saa bort med sin Datter, Darling, der imidlertid var blevet forbundet af Madam Smith, og Meggeson. Klokken var 9, da Slaget saaledes endte med Englændernes Nederlag. Det havde vist sig, at Darlings Kræfter alligevel ikke havde forslaaet til at »afprygle« hele Gyllingnæs.

Baade Hofmann og Smith indsendte Klager over det forefaldne til Herredsfoged Lanng i Aarhus, til hvilken By den sidstnævnte straks havde begivet sig, og Lovens Haandhæver lod Vidner stævne og Forhør

afholde paa Raadhuset; men derved blev det ogsaa. Der afsagdes ingen Kendelse, og Sagen lagdes ad acta, hvor den ligger endnu. Sandsynligvis har begge Parter efter Slaget ladet sig overbevise om, at de vistnok vilde komme til at dele Omkostningerne ved en retslig Afgørelse og derfor klogeligt givet Afkald paa en saadan.

X.

Ved Højesteretsdommen af 18. April 1821 (S. 59) havde George Smith tabt den Sag, han havde anlagt for at faa Hofmann fordrevet fra Gyllingnæs, og Dommen havde udtrykkeligt fastslaaet, at Hofmann maatte betragtes som Medejer af Gaarden. Nu havde imidlertid Smith været ene om at udrede den Sum, der efter Auktionen 1817 skulde betales for denne, og han mente da, at naar Hofmann skulde være halvt med ham om Fordelene ved at besidde Gaarden, skulde han ogsaa dele Byrderne halvt med ham. Han sagsøgte derfor sin Medkontrahent (den 26. April 1821) til at betale ham Halvdelen af den Sum 53570 M. B., hvori Godset stod dem ifølge Afregningen mellem dem den 22. Marts 1820 (S. 46). Medens denne nye Sag nu verserede for Domstolene, foretog Hofmann et Modstød mod sine Fjender, særlig rettet mod den, der daglig generede ham mest: den forhadte »Skotlænder« Andrew Darling. Den 15. Maj 1821 om Morgenen tidlig ankom Forvalter Dencker og Løjtnant Møller med en Styrke paa 13 Mand til Darlings Hus og krævede, at han skulde forlade det straks med Familie og Bohave; hvis han ikke gjorde det godvilligt, vilde han blive sat ud med Magt; de erklærede, at de handlede efter Hofmanns Ordre. Darling protesterede, men »alle mine Indvendinger uagtet« — hedder det i en Klage, han straks efter indsendte til

Politiet — »befalede Dencker, som syntes at have Kommandoen over dette oprørske Folk, dem at rykke frem og kaste mig og Familie tillige med Gods og Husgeraad ud ad Døren, medens mine stakkels uskyldige Børn endnu laa i deres Seng. I denne Forfatning blev vi kastet ud paa den aabne Mark uden at have et Sted at kunne hælde vores Hoved til«. Det kunde imidlertid, da Sagen kom for Politiretten, ikke bevises, at der var øvet personlig Vold mod Darling eller hans Familie, eller at der var givet Befaling til noget saadant; Familien havde godvilligt forladt Huset, og Folkene havde kun flyttet Bohavet ud paa Marken. Da der saaledes ikke forelaa »reelle Injurier«, henviste Politimesteren Darling til at søge sin Ret »i det ordinære Forum«. Hofmanns Vogn kørte Flyttegodset til Chr. Overbecks Hus i Lerdrup Skov, og hos sine Venner her tyede Darling foreløbig ind. Han paakaldte forgæves Fogedens Hjælp til at blive genindsat i sin Bolig; Fogedens Kendelse gik ud paa, at han maatte anses som Hofmanns Gæst og kunde derfor bortvises af denne. Hvor han har boet i den følgende Tid, vides ikke, men han vedblev at opholde sig paa Egnen som George Smiths Kommissionær og holdt omhyggeligt Øje med alt, hvad hans Fjender bedrev.

Under Proceduren i den Sag, som Smith havde anlagt mod Hofmann til Betaling af Halvdelen af 53570 M. B., gjorde denne sidste gældende, at skønt han var Medejer af Godset, var det dog fra først af ikke Meningen, at han skulde udrede nogen Del af Købesummen; han havde tværtimod faaet sin Halvpart til Givende af Smith. Men for det Tilfælde, at Domstolene skulde forpligte ham til at betale det paastaaede Beløb, mødte han frem med en Række Modfordringer, som han mente, at han havde paa

Smith, deriblandt 60000 (!) Rdl. Sølv i Vederlag for Bestyrelsen af Gyllingnæs siden 1817. Højesteretsdommen faldt 5. Februar 1823; Retten godkendte, som man maatte vente, ikke Hofmanns Paastand om at skulle være gratis Medejer af Gaarden, og dømte ham derfor til at betale George Smith 26785 M. B., ligesom den fandt, at det Underhold, Hofmann med Familie havde haft paa Gaarden i de seks Aar, kunde være tilstrækkeligt Vederlag for Bestyrelsen af den. Endelig afviste Retten ubarmhjertigt alle Hofmanns andre Modfordringer, der angik Forhold ved Behandlingen af John Smiths Bo nede i Altona. I dette var jo Mrs. Hofmann og hendes Broder John Thornton Arvinger, medens George Smith skyldte Boet forskellige Beløb.

Efter denne Sejr gjaldt det nu for George Smith om at faa inddrevet de 26785 M. B. Han havde givet Handelshuset Meulengracht & Søn i Aarhus Fuldmagt til at varetage hans Interesser med Hensyn til Gyllingnæs, og dette Firma rekvirerede nu Fogeden til at begive sig til Gaarden og afæske Hofmann det skyldige Beløb med Renter og Omkostninger og i Mangel af Betaling gøre Eksekution i den halve Part af Gaarden med alt dens Tilbehør og Tilliggende. — Ved denne Forretning, der fandt Sted den 11. og 12. Marts, opstod der nu en lang og vidtløftig Trætte mellem Parterne, som repræsenteredes af to Prokuratorer fra Aarhus: Hald, der mødte for Hofmann, og Jensen, som førte Smiths Sag. Hofmann hverken vilde eller kunde betale; hans Affærer stod i Forvejen usselt; tre Uger forinden havde der været en anden Udlægsforretning paa Gaarden, hvorved Købmand Preuthun i Horsens havde faaet Arrest i Besætning og Indbo for et Tilgodehavende paa over 2000 Rdl.

— det var ved denne Lejlighed, de 50 tomme Flasker og 20 Stendunke i Hofmanns egen Stue var blevet »skrevet« (S. 48). Da Besætning og Inventar saaledes ikke kunde gøres til Genstand for nyt Udlæg, lod Fogeden foretage Taksation af de faste Ejendomme alene med det i Sandhed overraskende Resultat, at disse vurderedes til 84800 Rdl. Man har ondt ved at forstaa denne Vurdering, naar man betænker, at Gaard og Gods 6 Aar i Forvejen var erhvervet for 44000 Rdl., at Skoven i Mellemtiden utvivlsomt var stærkt forringet i Værdi ved Hofmanns Rovdrift, og endelig at Konjunkturerne for Landbruget i al Almindelighed var blevet daarligere i de forløbne Aar. Fogedens Kendelse gik imidlertid ud paa, at der for Smiths Fordring blev gjort Udlæg i Halvdelen af de faste Ejendomme. Meulengracht & Søn protesterede straks mod denne Afgørelse. Naar man fradrog de Prioriteter, der hvilede paa de faste Ejendomme — 30000 Rdl. — var der efter deres Mening ikke tilstrækkelig Sikkerhed for Smith i Halvdelen af disses Værdi, thi Taksationen var utvivlsomt alt for høj. De fremtvang da ogsaa en ny Vurdering et Par Maaneder efter, og denne gav et væsentlig lavere Resultat: 51150 Rdl. Sølv, hvorfra der saa endda maatte drages forskellige Hæftelser paa Ejendommen, inden der blev Tale om, hvad Sikkerhed denne kunde yde en Fordringshaver. Derefter afsagde Fogeden en ny Kendelse, hvorefter der ogsaa skulde gøres Udlæg i Hofmanns andre Ejendele; denne Kendelse blev vel af Hofmann appelleret til Overretten, men uden Resultat.

Man skulde nu have ventet, at George Smith havde naaet sit længe attraaede Maal: at blive Eneejer af Gyllingnæs, men der var imidlertid fra anden Side

trukket et Uvejr op over hans Hoved, der beredte ham ny alvorlige Vanskeligheder, som først maatte overvindes. Dette Uvejr kom fra Hamburg, fra Eksekutorerne i John Smiths Bo. George Smith havde forpligtet sig til at afbetale Købesummen for Gyllingnæs i bestemte Rater; den ene af Eksekutorerne, J. Fr. Schrøder, havde en Prioritet paa 32000 Rdl. staaende i Ejendommen; den skulde betales i hver af de 3 Juniterminer 1817, 1818 og 1819 med 16000 Rdl. i den første Termin og 8000 i hver af de andre; saa skulde Boet have Resten af de 44000 Rdl. med 6000 Rdl. 11. Juni 1820 og 6000 Rdl. 11. Juni 1821; men Smith havde ikke kunnet klare de to sidste Terminer og heller ikke endnu faaet Skøde paa Ejendommen, og det var i Konditionerne for Auktionen bestemt, at hvis Betalingen udeblev blot i een Termin, havde Eksekutorerne i Boet Ret til straks at sætte Gaarden til ny Auktion for Køberens Regning. Denne Ret vilde de nu benytte, og vel fremsatte George Smith forskellige Indsigelser derimod, men disse blev underkendt ved Dom baade af Underret og Overret, og Auktionen blev afholdt den 22. April 1824. Konditionerne krævede kontant Betaling eller Sikkerhed baade for Boets og for Schrøders Fordringer. Her lod George Smith byde 25000 Rdl. for Godset og lod desuden fremlægge en Erklæring fra J. Fr. Schrøder, hvori denne indtil videre gav Henstand med Betalingen af de 8000 Rdl., Smith endnu skyldte ham. Til Sikkerhed for de 12000 Rdl., som Boet havde til gode hos Smith, erklærede Meulengracht & Søn i Aarhus at ville deponere 13000 Rdl. i Nationalbanken i København, indtil Spørgsmaalet om Auktionens Lovlighed var afgjort ogsaa ved Højesteret, hvortil Smiths Protest var appelleret. Men Boets Repræsentant ved Auk-

tionen benægtede uden videre Ægtheden af Schrøders Erklæring og krævede Sikkerhed stillet for Kreditorernes samlede Tilgodehavende: 20000 Rdl., hvilken Sikkerhed ikke i Øjeblikket kunde skaffes til Veje. Herredsfoged Lanng tog Hensyn til denne Indsigelse fra Boets Repræsentant og kasserede George Smiths Bud; Gaarden blev derpaa tilslaaet John Thornton junr. for et tidligere Bud paa 22000 Rdl. Naturligvis blev der straks fra George Smiths Side nedlagt Protest mod Auktionens Udfald, og denne Protest blev i Forbindelse med den tidligere, der endnu ikke var kommet til Paakendelse i Højesteret, paadømt her den 13. November 1824. Rettens Kendelse gik ud paa, at da Ægtheden at J. Fr. Schrøders Erklæring om, at han vilde give Smith Henstand med de 8000 Rdl., nu var fuldgyldigt godtgjort, saa maatte den Sikkerhed paa 13000 Rdl., der var stillet for Dødsboets Tilgodehavende hos Smith, anses for tilstrækkelig. Hvis Smith derfor inden 8 Uger efter Dommens lovlige Forkyndelse indbetalte 13000 Rdl. rede Sølv til Eksekutorerne i sin Broders Bo, burde det Bud, han havde gjort ved Auktionen den 22. April, være approberet. I modsat Fald skulde den paaankede Auktionsforretning staa ved Magt, hvorved altsaa John Thornton junr. vilde komme til at staa som Ejer af Godset.

Nu stod der saaledes for den ihærdige gamle Gentleman kun eet tilbage, inden han kunde føle sig som endelig Sejrherre i den fireaarige Kamp, han havde ført for sin Ret til Gyllingnæs: at præstere Udbetalingen af de 13000 Rdl. inden for den fastsatte Frist (det sidste Tusind af Summen var Renter og Omkostninger). Og allerede Juleaftensdag 1824 havde hans Fuldmægtig Prokurator Nielsen i Aarhus i sin

Lomme Kvittering for, at denne Sum var betalt. Nu maatte Stævningsmændene fra Gylling igen ud paa Næsset, denne Gang for at forkynde Mr. Thornton Højesteretsdommen og for at give ham Frist til at flytte senest 1. Februar 1825. Partiet Hofmann var dog endnu ikke til Sinds at give tabt. Thornton var (naturligvis) »ikke hjemme«, da Mændene kom, men Hofmanns fidus Achates, Premierløjtnant Møller, erklærede paa Stakkelens Vegne, at han ikke vilde fraflytte Gyllingnæs, før han blev udkastet af Retten. Der var da ikke andet for, end at Herredsfogeden selv maatte derned til en »Udkastelsesforretning«, der varede 3 Dage: den 17., 18. og 19. Januar. Parternes Sagførere: Prokuratorerne Nielsen og Hald fægtede i disse tre Dage drabeligt for hans Aasyn om, hvorvidt der forelaa Berettigelse for en saadan Udkastelse. Det drejede sig bl. a. om, hvem der skulde betale Skatterne af Gaarden for 1823. Men Fogeden »eragtede« til sidst, at Forretningen skulde fremmes. Imidlertid kom der allerede næste Dag et mindeligt Forlig i Stand. Thornton afleverede Gaarden med alt Tilbehør til Prokurator Nielsen og lovede at flytte den 23. Januar, Til Gengæld refunderede Smith ham Skatten for 1823.

Vil man søge at sætte sig ind i de Følelser, hvormed de stridende Parter saa paa Kampens Udfald, saa turde disse Følelser paa begge Sider i Virkeligheden have været noget blandede. Den vrede Tyskers Bitterhed over Nederlaget er maaske mildnet en Del ved Bevidstheden om, hvor lidt den Ejendom i Grunden var værd, som han havde maattet overlade sin sejrrige Modstander. Den var ribbet og plukket paa alle Leder og Kanter: ved Arrest i Besætning og Indbo, ved Eksekutioner for Skatter, ved hensynsløs Rovdrift

paa Mark og i Skov. Og den haardnakkede gamle Skottes Glæde over Sejren maatte af samme Grund være stærkt behersket. Der skulde betydelige Midler til for at bringe den mishandlede Gaard paa Fode igen, og dem raadede han ikke over. De Fordringer, Broderens Dødsbo havde paa ham, vedblev at trykke ham stærkt. Et Par Aar efter, at han var kommet i Besiddelse af Gyllingnæs (Skødet paa Gaarden er tinglæst den 4. Juni 1825), maatte han (1828) overlade John Smiths Arvinger Gylling Kirke med dens Tiender for en Fordring paa 10400 Rdl. (Den blev af de ny Ejere atter 1830 tilskødet Major J. P. Ingwersen til Viufgaard for 8200 Rdl.). Derefter var der ikke noget tilbage af »Herligheden«; Gyllingnæs var ikke længer et Gods, og George Smith var nu kun Proprietær.

Derimod var der to andre, hvem det sikkert fyldte med den mest levende Tilfredshed, at Kampen om Gyllingnæs var endt. Det var den brave Sognefoged i Gylling, Søren Sørensen, og hans overordnede, Kancelliraad Lanng i Aarhus. Nu havde Næsset dernede ved Horsens Fjord i saa mange Aar været Hads Herreds urolige Hjørne, for Søren Sørensen var »Omstændighederne og Fortrædelighederne« allerede begyndt i hans unge Aar, da han red Strandvagt dernede i Krigens Tid for at passe paa, at Mamsellen og andre mistænkelige Personer ikke ved Nattetid sendte Lyssignaler ud til »Bretlands Vikinger«, naar disse viste sig i Farvandene. De var fortsat med den hidsige og støjende Hofmanns forskellige Tyendesager, naar han efter hjemlig tysk Skik pryglede Karlene paa Gaarden, og de var ikke blevet mindre, da han maatte ud som Stævningsmand, hver Gang Tyskerne og Englænderne vilde afgøre deres Mellemværende med eller

uden Lovens Bistand. Engang havde han maattet rundt til alle 54 Tiendeydere i Sognet for at forkynde dem et Forbud fra George Smith imod, at de kørte Tiendekornet ned til Hofmann. — Nu kunde han endelig haabe paa den Ro i sin lille Jurisdiktion, som han og den saa haardt trængte til. Ogsaa Kancelliraaden derinde i Aarhus har sikkert draget Pusten lettere, da Familien Hofmann var vel ude over Gyllingnæs's Enemærker. Han havde i de 5 Aar haft den ene Fogedforretning dernede efter den anden og havde maattet afsige en Række Kendelser og Domme, hvoraf ikke færre end 6 var gaaet til Højesteret. Og ganske vist havde han kunnet glæde sig over, at den hæderværdige Ret Gang paa Gang gennemgaaende havde givet ham Medhold, men han havde nok at gøre i sin store Jurisdiktion og kunde med Grund længes efter noget mageligere Dage.

XI.

Familien Hofmann synes efter Fraflytningen fra Gyllingnæs foreløbig at have haft Tilhold hos Vennen Qvist paa Lundhof; i hvert Fald nævnes John Thornton som boende her, da Hovedgaarden Skerildgaard omme i Bjerre Herred kort efter blev købt i hans Navn. Gaarden var sat til Tvangsauktion den 11. Maj 1825 og blev tilslaaet ham for højeste Bud: 11200 Rdl. Sølv. Budet blev afgivet paa hans Vegne af Qvist. Allerede det følgende Aar blev den imidlertid af Thornton igen overdraget til Svogeren Hofmann (Skøde $^{20}/_{9}$ 1826), og her sad Familien nu i en Aarrække tilsyneladende under rolige Forhold. Om dens Liv i Bjerre Herred vides der overmaade lidt; den hørte til Herredsfogedens, den bekendte stænderdeputerede fra Viborg, Justitsraad Jesper Peter Withs

Omgangsvenner[39]). Hofmann døde 2. Oktober 1836 og er formodentlig blevet begravet paa Nebsager Kirkegaard. Hans Enke beholdt foreløbig Skerrildgaard, men solgte den snart (Skøde af 24. December 1839, tinglæst 13. Januar 1840) til Landvæsenskommissær, Godsforvalter paa Boller A. L. B. Køb k e for 28000 Rdl. Sammen med Skødet tinglæstes et gensidigt Testamente af 3. September 1831 mellem Hofmann og hans Hustru, hvorefter Fru Hofmann forpligtede sig til efter sin Ægtefælles Død at forsørge hans Forældre og hans Søster Sofie »med alle deres Fornødenheder af Husly, Varme, Føde og Opvartning, alt som det er sket, mens Manden var i Live«. Det er tidligere nævnt (S. 48), at Forældrene: Johan Heinrich Hofmann og Susanne Catharina, født Baer, i de nærmeste Aar efter 1819 boede paa Gyllingnæs. Det ses ikke, hvor længe de blev der, eller om de senere har levet paa Skerrildgaard, men dette sidste er ikke sandsynligt; i det mindste nævnes de ikke her ved Folketællingen den 18. Februar 1834; maaske er de vendt tilbage til deres Fædreland allerede i Sønnens levende Live. Men den Omsorg, som den i alle andre Forhold saa hensynsløse og brutale Hofmann junr. har vist sine nærmeste, er det eneste formildende Træk i det uhyggelige Billede, man ellers faar af hele hans Færd paa dansk Grund.

— Efter Salget af Skerrildgaard boede Fru Hofmann med sin Broder nogen Tid i et lille Hus i Nebsager By. Det laa lige vest for Kirken, ved Klokkedam, og siges at være blevet bygget til Enkesæde for Præstekaldet. Det er nedrevet for et Par Aar siden. Om John Thornton lever der endnu paa Stedet en Erindring; han troede, at naar han havde gaaet en Tur paa et Par Tusind Alen, saa havde han været i

Horsens (13 km), og han gik undervejs og samlede Hønsefjer og andre værdiløse Ting op som et to Aars Barn[40]). Af Folketællingslisten for 1834 ses det, at Hofmanns da havde en Søster af Fruen i Huset; hun hed Betsy Thornton, var 39 Aar gammel og har saaledes været en Datter af John Thornton sen.'s andet Ægteskab. Ved Folketællingen 1840 nævnes Søsteren derimod ikke. Baade 1834 og 1840 omtales desuden en Plejedatter, Mathilde Kristine Hofmann, f. ca. 1816; hun blev 1844 gift med Carl Frederik Engberg, Søn af Godsforvalter Engberg paa Palsgaard. Hos hende og hendes Mand, som ejede Tovsgaard i Brabrand Sogn, boede Fru Hofmann og John Thornton til deres Død (henholdsvis 1867 og 1860)[41]). Fru Hofmann skildres i sin Alderdom som en mild og elskelig gammel Dame, der var uendelig god mod sine Børnebørn, — men hun nævnede aldrig sin Mand og omtalte aldrig sin Fortid for dem.

John Thornton gjorde paa dem, der endnu mindes ham fra hans Alderdom, nærmest Indtryk at at være en menneskesky Særling; han beholdt den Samlermani, der allerede omtales under hans Ophold i Nebsager. Han og en anden Person af lignende Habitus, der ogsaa havde Bolig paa Tovsgaard, vandrede sammen ad Vejene i Omegnen, hver med en Pose paa Ryggen; den ene samlede Ben, den anden Sten — alt for Tidsfordriv[42]).

XII.

— — — Efter Familien Hofmanns Forsvinden fra Hads Herred hører man heller ikke mere her om Vennen, Premierløjtnant Møller. Vi har set ham yde Familien virksom Støtte ved flere Lejligheder, og han

synes at have haft Ophold hos dem længere Tid ad Gangen. T. A. Becker giver i Novellen en lidet smigrende Skildring af ham (»Løjtnant Malthus«), men Aktstykkerne giver ingen Hjemmel til at fælde nogen ugunstig Dom om ham, om end det kan se noget betænkeligt ud, at han var en saa fortrolig Ven af den usympatiske Tysker. Der kan i øvrigt gives følgende Oplysninger om ham: Thomas Christian Møller var født 13. April 1787 i Søby ved Randers (Skader-Halling Præstekald) som Søn af Sognepræst Jacob Møller. Han blev Premierløjtnant først ved fynske Infanteriregiment, senere ved jydske Jægerkorps. I Efteraaret 1813 var han Pladskommandant i Wandsbeck uden for Hamburg; fra denne Tid kan Bekendtskabet med Hofmann muligvis skrive sig. 1815 fik han Afsked fra Hæren og havde i de følgende Aar forskellige Stillinger i Horsensegnen (saaledes paa Boller og paa Bjerre-Hatting Herreders Kontor). Efter at have forladt denne Egn blev han Forpagter i Vivild Præstegaard ved Randers, hvor han 1827 blev gift med Sognepræstens, Konsistorialraad Skaarups, Datter Lucie. 1834 købte han Vejbjerggaard i Humlum Sogn ved Struer, hvor han boede til sin Død 1854, og som endnu ejes af hans Slægt[43]).

Miss Elisabeth Burrowes synes at have forladt Gylling Sogn, allerede inden Sejren over den hadede Familie Hofmann var vundet. Efter 1820, da hun havde taget Del i Andrew Darlings første Konspirationer mod Hofmann, nævnes hun ikke mere der paa Egnen, og det næste Sted, vi møder hende, men først 14 Aar efter, er i Horsens, hvor hun ved Folketællingen 1834 boede med sin Plejedatter Anna Marie Mogensen i den lille Gade Fugholm, der strækker sig fra Torvets sydøstlige Hjørne ned til Aaen. Hvis

hun er flyttet til Horsens allerede i Tyverne, hvad der er det sandsynligste, da hun ellers sikkert vilde have ladet høre fra sig under Striden om Gaarden, saa har hun ogsaa i nogen Tid været Nabo til Prinsesse Charlotte, Kong Frederik VII's Moder, der efter Skilsmissen fra sin Ægtefælle, den senere Kong Christian VIII, indtil 1830 boede i Palæet paa Horsens Torv. Dettes Have støder op til Gaardene paa den vestlige Side af Fugholm, saa dersom Miss Burrowes har boet paa denne Side, har de to nemt kunnet se over til hinanden. Har der ingen anden Lighed været mellem den tyskfødte Prinsesse, der ved sin Letfærdighed forskertsede sin Adkomst til at blive Danmarks Dronning, og den engelske Frøken, som efter eget Sigende kunde have været Herskerinde paa Gyllingnæs, saa har deres Skæbner i hvert Fald haft det tilfælles, at de begge havde kendt bedre Dage og prøvet Lykkens Omskiftelser, og hvis Blicher har Ret i sin Mistanke om Mamsellens Forhold til den ældre John Smith, saa gælder det ogsaa om dem begge, at de i deres Livsførelse har foretrukket illegitime Elskovsforhold for regelbunden Kærlighed.

— — Afslutningen af den hofmannske Æra paa Gyllingnæs kom for Sognet til at betyde ikke alene, at man nu foreløbig blev fri for de evindelige Spektakler dernede, men ogsaa, at den tyske Indvandring til Stedet væsentlig hørte op. Den havde været temmelig stærk hele Tiden, og især Hofmann havde foretrukket at tage sine Folk dernede fra det store Fædreland. Der er i Gylling Kirkebog fundet omtrent 40 tyske Familienavne fra denne Tid. Flere af de fremmede, især de skiftende Inspektører, Mejeriforpagtere og Skovbetjente rejste vel igen hjem til Tyskland, naar deres Tjeneste paa Gyllingnæs var omme, og

hverken det engelske eller det tyske Herskab paa Gaarden viste synderlig Evne eller Vilje til at holde paa deres Folk; de danske Tjenestepiger var der i Regelen kun et Aar og »kom tit vistnok ikke uskadte derfra« (Otto Møller); men adskillige Husmands- og og Daglejerfamilier blev tilbage og dominerede en Tid temmelig stærkt i Sognet. De bevarede dog kun deres tyske Sprog i første Slægtled; ogsaa de allerfleste af de fremmede Familienavne er atter forsvundet, og Børnene smeltede helt sammen med deres jydske Omgivelser. Nogle faa tyske Sprogelementer gik dog over ogsaa i den danske Tale i Sognet, især Kraftudtryk, der brugtes af Daglejere o. l., naar de kom i mere løftet Stemning. Det sydvestlige Hjørne af Gylling By hedder endnu »Nabiskrog«; man véd ikke, hvor gammelt dette Navn er, men Ordet hører i hvert Fald hjemme i Holsten og kan derfor være slæbt med herind af de tyske Nybyggere paa Næsset. Der er fremsat forskellige Tydninger af dette underlige Navn. I »Bremisches Wörterbuch« forklares dets Oprindelse saaledes, at det egentlig skulde hedde Obiskroog, men et N er blevet overført som Begyndelsesbogstav fra den foransatte bestemte Artikel i Talemaaden »Na'n Obiskrooge«, d. v. s. til Obiskrogen. »Obis« skulde saa atter være en Omdannelse af det græske Ord »Abyssos«, Afgrund, d. e. Helvede. Navnet bruges om et Sted, hvorfra ingen kommer tilbage. He is na'n Obiskrog, d. v. s., han er ikke mere i Verden, man véd ikke, hvor han er blevet af. Er denne Forklaring rigtig, kan Indbyggerne i dette Hjørne af Gylling By jo egentlig ikke være stolte af Navnet.

To af de tyske Forvaltere, der havde tjent paa Gyllingnæs i Hofmanns Tid, blev i Danmark og endte

deres Dage her i Landet, hvor der ogsaa endnu lever Efterkommere af dem. Den ene var Carl Vilhelm Dencker, hvem vi kender fra det store Decemberslag i 1820; han var født i Mecklenburg-Schwerin 1795 og blev efter at have forladt Gyllingnæs Forpagter paa Matrup, hvor han døde 1847. I Gylling Præstegaard hentede han sig sin Hustru, Margrethe Ingerslev (1799—1870). (jfr. Lægen Frans Casper Djørups Slægt, S. 59).

Den anden var Carl Edzard Seifert van der Merwede af en Slægt, som antages at stamme fra Østfriesland, hvor Navnet Edzard hørte hjemme i den nu forlængst uddøde Fyrstefamlie. Han var født 1786 paa Gaarden Friedleben i Aventoft Sogn ved Tønder, som dengang ejedes af hans Fader Fridrich Julius van der Merwede. Hans første Plads heroppe synes at have været paa Stensballegaard; siden kom han som Forvalter til Gyllingnæs. Ogsaa han hjemførte en af Pastor Ingerslevs Døtre: Ida Hedevig (1796—1884), og han var i 30'erne Forpagter af sin Svigerfaders Præstegaard. Senere købte han Bjergs Mølle i Aale Sogn vest for Horsens, og her døde han 1852[44]). I hans Hjem i Møllegaarden havde Nathalie Zahle sin første Lærerindeplads.

Den af de indvandrede Tyskere, om hvem Mindet i Sognet har holdt sig længst, var Johan Christian Dihn, der ifølge Kirkebogen kom til Gylling som Grøftegraver 1814. Han var dog ikke hentet herind af Herskabet paa Gyllingnæs, men kom fra Hovedgaard. Han fortalte selv, at han var fra Mecklenburg, og at han havde tjent under Major Schill, der i 1809 havde forsøgt en Rejsning i Preussen mod Napoleon, men til sidst med sit Korps var blevet indesluttet i Stralsund og var faldet i Kampen, da Fransk-

mændene og General Ewalds danske Brigade tog Byen med Storm. Christian Dihn var deserteret fra Korpset eller muligvis undkommet fra Stralsund efter Katastofen der. I Gylling var han frem for alt kendt som frygtet Krybskytte. I Otto Møllers Drengetid var han »en Skræk for alle, saa ingen turde gaa ham i Vejen; altid slentrede han om med Bøsse og Jagttaske og saa ud som en Røver; naar han var rasende, kunde han tygge Glas. I Krigsaaret 1848 var han sagtmælet og sagde: »En kan ikke sige en Wort, uden En er en Forræder«.« Han døde 1859 i en Alder af 67 Aar og blev jordet i det ringeste Hjørne af Gylling Kirkegaard, »Tatergraven« ud mod Lerdrupvejen.

XIII.

Efter Hofmanns Fordrivelse fra Gyllingnæs overtog Andrew Darling Gaardens Bestyrelse. Den gamle Ejer synes ikke at have taget sig det mindste af Driften; han var 76 Aar, da den endelige Sejr var vundet, og der har vel ikke været megen Energi tilbage hos ham efter den femaarige, oprivende Strid med Hofmann; det er tvivlsomt, om han i de følgende Aar overhovedet har besøgt sin danske Ejendom. Han var blevet Enkemand 1822 og levede sikkert i knappe Kaar, i Regelen paa sit Landsted i Othmarschen ved Elben neden for Altona. Endnu i 1829 skyldte han J. Fr. Schrøder i Hamburg de 8000 Rdl., han havde faaet Henstand med i 1824 (S. 69). Om han har haft Grund til Tilfredshed med Darlings Forvaltning, kan ikke ses, men i hvert Fald varede det gode Forhold til hans skotske Landsmand, hvem han fra først af havde vist saa megen Tillid, ikke ret længe, thi 1828 opsagde han ham til Fraflytning den 1. Maj 1829 og sendte en ny Inspektør, August Flor, derop for at

afløse ham, hvilket naturligvis ikke kunde gaa af uden Spektakler. Darling havde nemlig, dengang han blev opsagt, et Tilgodehavende hos George Smith paa 3171 Rdl., og denne Fordring vilde han nu lade inddrive ved Fogeden.

Da Kancelliraad Lanng i denne Anledning maatte genoptage sine Embedsrejser til Gyllingnæs, traf han imidlertid et nyt Herskab dernede, som lige havde taget Bopæl paa Gaarden for straks at blive indblandet i denne kedelige Historie. Det var George Smiths eneste Barn: Datteren Georgianna og hendes Mand i andet Ægteskab, der ved sit Komme til Danmark kaldte sig Robert Stapleton, men senere førte Navnet St. Aubyn. Bag ved dette Ægtepars Fremtræden paa Skuepladsen ligger der en Række mystiske Forhold, som det desværre kun i ringe Grad er lykkedes at løfte Sløret for.

Georgianna Smith var efter de foreliggende Opgivelser født 1806; det eneste, der hidtil er fortalt om hende, er, at hun ledsagede sin Fader under »Felttoget« i Jylland 1820. T. A. Becker har i sine Samlinger til danske Herregaardes Historie en Optegnelse herom, der tildeler den 14-aarige Miss en meget dramatisk Rolle. Den lyder saaledes: »Hofmann var ikke den Mand, der frygtede nogen, og da den gamle Smith sprang af Vognen med dragen Kaarde, mødte den anden ham med en Sabel. Datteren, som frygtede for sin gamle Fader, kastede sig imellem og optog et Hug, der knuste hendes Arm, hvorpaa den gamle Smith igen trak sig tilbage med den haardt saarede Pige«. Hele denne Beretning har, som tidligere vist, ingen Rod i Virkeligheden; der krydsedes ingen Klinger ved den Lejlighed, og den unge Frøkens Blod randt ikke. Hvad man ellers ved om hende fra hendes første

Ungdom, er, at hun tidlig udviklede sig til en fuldendt, straalende Skønhed, der samlede en Mængde Kavalerer om sig, hvor hun viste sig, og at hun tillige var meget fri i sit Væsen og yndede at vække Opmærksomhed ved ekstravagante Indfald. Otto Møllers Svigermoder, Fru Elisabeth Holm, f. Regenstorff, som var fra Hamburg og omtrent jævnaldrende med Miss Georgianna, mindedes fra sin Ungdom, hvilken Lykke denne havde gjort der. Og hans Fader, der boede som Student i København i Begyndelsen af Tyverne, havde hørt hende omtale der — skønt han til visse ikke færdedes i de Kredse, hvor hun kom; hun optraadte i Hovedstadens Gader i Støvler med Sporer paa, noget, der nok har kunnet vække Opsigt i Frederik VI's København.

Georgianna Smith blev første Gang gift med en ung Portugiser Guilherme (ɔ: Vilhelm) van Zeller. Han tilhørte en Familie, der efter Navnet at dømme maa være af hollandsk eller flamsk Oprindelse, og som allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede drev en Vinforretning i Oporto, hvor Slægten endnu blomstrer og fortsætter Forretningen. Denne havde Forgreninger baade i London og Hamburg, og Georgianna Smith har vistnok gjort sin første Ægtefælles Bekendtskab i denne sidste By, hvor hun selv havde sit Hjem. Guilherme van Zeller var født i Oporto 1797; hans Fader hed Antonio van Zeller; hans Moder var en portugisisk Dame. En ældre Broder, Joaquim van Zeller, nævnes fra 1819 som Købmand i Hamburg; 1825 optog han den yngre Broder Guilherme i sit Firma, saa denne har sikkert dengang for en Tid haft Ophold der. Hans Bryllup med Georgianna Smith stod dog i London den 29. Juli 1825; Bruden var dengang altsaa kun 19 Aar. Ægteskabet blev ikke af

lang Varighed, thi allerede den 2. April næste Aar døde Guilherme van Zeller i Lissabon. Om hans unge Hustru har fulgt ham derhen, vides ikke, men i hvert Fald er hun meget snart flyttet til London, og her fødtes, efter Faderens Død, paa Aarsdagen for Brylluppet, den 29. Juli 1826, hendes Søn Antonio Guilherme van Zeller. Hun gik selv i London over til den romersk-katolske Kirke, og det hedder sig i Slægten, at hun blev omdøbt her i en Kirke, som dengang hed »The Bavarian Chapel«, fordi den stod under det bayerske Gesandtskabs Beskyttelse. Nu hedder den »Himmelfartskirken«. En Optegnelse om denne Daab findes dog ikke i Kirkens Bøger, men den nuværende Præst mener da ogsaa, at der kun har været Tale om, hvad han kalder en »betinget« (»conditional«) Daab. Katolikkerne plejer jo ikke saaledes uden videre at omdøbe Protestanter, som slutter sig til deres Trossamfund[44]).

Guilherme van Zellers jordiske Rester var blevet ført til Altona og begravet i den katolske Kirke der, men hans unge, smukke Enke blev boende i London, og her blev hun allerede den 20. April 1827 viet til den Mand, hvem hun to Aar senere førte med sig til Danmark.

Om Robert Stapleton kan det med næsten fuld Vished antages, at han var uægte Søn af den femte og sidste Baronet St. Aubyn, Sir John til Fideikommiset Clowance i Cornwall. Faderen nævnes i Dictionary of National Biography som »en Ynder af Videnskab og Kunst« og tillige som stor Frimurer. Han var ogsaa en Tid Medlem af Parlamentet. Han havde 15 Børn, alle fødte uden for Ægteskab, og han paadrog sig en uhyre Gæld (130000 £) til Dels for at kunne forsørge dem, da de jo ikke havde Arve-

ret til Fideikommiset. Clowance gik ved hans Død 1839 over til en Søstersøn, the Rev. John Molesworth of Crowan. De øvrige Ejendomme testamenterede han til sin ældste Søn, efter hvem de igen arvedes af den næstældste. Denne, Edvard St. Aubyn, blev senere Baronet og Stamfader til den adelige Slægt, der nu bærer Navnet.

Om Robert Stapleton St. Aubyns Liv, før han kom til Danmark, vides der med fuld Sikkerhed kun saare lidt. Da hans Navn 1829 blev indført i Gylling Kirkebog, opgives hans Alder til 42 Aar, og derefter skulde han altsaa være født ca. 1787 og saaledes være 19 Aar ældre end Fru Georgianna; men ved Folketællingen 1834 siges han kun at være 40 Aar, og hvis dette er det rigtige, er han først født ca. 1794. Endelig er han efter Folketællingslisten 1840 til en Forandring født 1790. Imidlertid er den første Opgivelse vistnok den sandsynligste, thi han var første Gang gift i England før 1815, i hvilket Aar han fik en Søn. Paa Gyllingnæs kaldte han sig Major, og i hans Slægt hedder det sig bestemt, at han har været Major i den belgiske Armé. Hertil er dog det at sige, at han førte Titelen allerede 1829, men en belgisk Armé har først eksisteret fra 1830, efter Belgiens Løsrivelse fra Holland, og i 1830—31 sad St. Aubyn rolig paa Gyllingnæs ved sin skønne Frues Side. Rigtignok var Parret borte paa en længere Rejse fra Efteraaret 1831 til et Stykke ind i det følgende Aar, og han kunde for saa vidt i en Del af dette Tidsrum have tjent i den belgiske Hær, der da endnu stod under Vaaben mod Hollænderne. For en Sikkerheds Skyld er der derfor foretaget en Henvendelse til det belgiske Krigsministerium for at faa dette Spørgsmaal undersøgt. Man har imidlertid ikke fundet nogen St. Aubyn i Hærens Officerslister

fra denne Tid, saa hvis han har tjent i den, maa han have anlagt et »nom de guerre«. Rimeligst synes det dog, at Historien er en Fabel — eller at Traditionen i hvert Fald er forvansket. Det virkelige Forhold kunde da være, at han har tjent i den engelske Hær i Belgien under Wellington i 1814—15 og saaledes maaske været med i Slaget ved Waterloo. Det hed sig ogsaa i Gylling, at han var pensioneret engelsk Officer. I hans engelske Slægt har man vidst, at han en lang Række Aar har været borte fra Landet, men ikke, hvor han har været henne; og man betragter ham tillige som enfant terrible i Familien, hvorfor dennes nulevende Medlemmer er meget utilbøjelige til at lade hans Historie nærmere undersøge. Traditionen i Danmark vil vide, at han har ladet Hustru og Børn i Stikken, da han drog bort fra England; der var ogsaa nogle, der mente, at han først havde været Præst og siden Kaperkaptajn eller Sørøver. Vist er det, at han allerede ved sit Komme til Gyllingnæs gjorde et meget fordægtigt Indtryk og ikke holdt af at blive udspurgt om sin Fortid. Da Pastor Ingerslev indførte ham og hans Hustru i Kirkebogens Fremmedliste, lod han sig saaledes kun kalde Robert Stapleton — først senere vovede han sig frem med Navnet St. Aubyn. Parret havde ikke straks Fruens Søn af første Ægteskab med sig; i hvert Fald er hans Navn ikke indført i Kirkebogen. Derimod var det ledsaget af en Madame Fransiska Smith, der lader til at have været Enke, men hvis Stilling til Familien ellers ikke har kunnet oplyses. Hun var dengang 46 Aar.

Naar George Smith i 1829 har ladet sin Datter og Svigersøn tage Ophold paa Gyllingnæs, har det formodentlig været, fordi Parret har været uden egne

Midler til at opholde Livet ved, og maaske tillige, fordi han ikke har skøttet om at have dem i sin Nærhed, hvilket atter kan tænkes at staa i Forbindelse med, at Partiet har været ham imod, og at hans Svigersøns Navn paa en eller anden Maade har været skandaliseret, saa det var behageligst at have ham anbragt paa et afsides Sted. Fru Georgianna mødte med Fuldmagt fra sin Fader til at bestyre Gyllingnæs, men den ny Inspektør Flor, der skulde afløse Darling, havde ogsaa en Slags Fuldmagt, og det viste sig meget snart, at det ikke var saa let at forlige de to Fuldmagter, især maaske fordi Robert Stapleton ikke helt vilde nøjes med Stillingen som »Prinsgemal«, men ogsaa vilde blande sig i Bestyrelsen.

Foreløbig stod det ny Herskab og den ny Inspektør dog sammen over for Darling, da denne den 29. Januar 1829 indfandt sig paa Gyllingnæs for at lade foretage Arrest for sin Fordring paa 3171 Rdl. Der var imidlertid intet at stille op, da Gyldigheden af Fordringen blev uimodsigelig bevist, og der blev derfor gjort Arrest i Gaarden, som ved denne Lejlighed kun blev takseret til en Værdi af 20000 Rdl. Sedler. Kendelsen blev forkyndt for Flor, som erklærede, at Madam Stapleton var saa syg, at hun ikke kunde faas i Tale. Pengene maa senere være skaffet til Veje, uvist hvorledes, thi Gaarden blev i hvert Fald ikke stillet til Auktion. Darling med Familie blev foreløbig boende paa Gaarden i selve Hovedbygningen, thi han kunde efter sin Kontrakt ikke tvinges til at flytte før 1. Maj; men det nære Naboskab med Mr. og Mrs. Stapleton var naturligvis ubehageligt for begge Parter, og det gjorde ikke Sagen bedre, at Darlings Rival Flor ogsaa havde Bolig i »det tyske Hus« — i et af Kamrene paa Kvisten. Den bestaaende Spænding ud-

løstes snart i en Avisfejde i »Aarhus Stiftstidende«, der aabnedes med en Annonce af George Smith ($^6/_2$), »at hverken Forvalter Darling, hans Kone eller Søn Robert længere havde noget med Gyllingnæs at gøre; Bestyrelsen var overdraget til hans Datter«. Darling følte denne Advarsel som en Krænkelse af sit gode Navn og Rygte og svarede i Avisen ($^{10}/_2$): Skønt han hidtil havde været villig til, hvis han fik sit Tilgodehavende udbetalt, at overlade Gyllingnæs'es Bestyrelse til Smith eller hans Datter allerede før den 1. Maj, til hvilket Tidspunkt han vilde forlade Gaarden, saa vilde han dog nu under ingen Omstændigheder overdrage ham eller nogen paa hans Vegne Bestyrelsen før 1. Maj. Og derefter tilføjer han ondskabsfuldt nok: For øvrigt kan jeg ikke forbigaa at gøre Publikum opmærksomt paa, hvad der kan have foranlediget Herr Smith til den skete Bekendtgørelse ..... Manden fattes rimeligvis Penge, og da jeg for et retmæssigt af Herr Smith anerkendt Krav af over 3000 Rdl. har været nødt til ved Arrest at sikre mig i Ejendommen, er han ventelig herved blevet vred .... Vel søger han at bilde Folk ind, at han er en stor Mand eller har noget, og har i den Hensigt hidsendt en Trup komiske Personer, som jeg ikke tvivler om vilde mesterlig kunne udføre Rollerne i Skuespillet Don Ranudo de Colibrado, men hermed er jeg dog ikke betalt, og det, der indkommer af Hugsten i Skoven, der dog ikke er ubetydelig og uden for den forstmæssige Udvisning, forslaar næppe til den ommeldte Madames egne Fornødenheder«.

Man skønner, at den skotske Forvalter efter sit niaarige Ophold i Danmark var begyndt at blive fortrolig med danske Klassikere, og man ser, at han straks har taget det ny Herskab paa Kornet: Don

Ranudo er Robert Stapleton, og »den ommeldte Madame« er Fru Georgianna. — Den saaledes indledede Polemik vedvarede nogen Tid endnu, og nu optraadte tillige Flor under eget Navn til Forsvar for Herskabet. Dette gav Darling Lejlighed til ogsaa at tage ham under Behandling ($^{17}/_{2}$): »En August Flor, der titulerer sig Inspektør, men med hvilken Hjemmel og hvorover?.... Ventelig indbilder han sig endnu at være i Bessarabien..« o. s. v. Da George Smith havde truet Darling med Sagsanlæg, svarede denne, at dette var ham aldeles ligegyldigt; »kuns vil det være mig højst ubehageligt, at jeg i saa Fald kommer til at berøre visse Familieforhold, hvilket jeg gerne vilde undgaa« (som det synes, en ny Hentydning til det nye Herskab).

Midt under denne Fejde, da der netop kunde være Brug for nøje Sammenhold mellem Darlings Modstandere, kom det imidlertid til et Brud mellem Ægteparret og den »fra Bessarabien« hjemkomne Inspektør Flor. Denne sidste blev opsagt fra sin Plads og indsendte derpaa $^{29}/_{3}$ til Politimesteren i Aarhus en Klage over Stapleton for have øvet reelle Injurier mod ham ved at lade ham udsætte af et Værelse paa Gyllingnæs samme Aften. Klagen var affattet paa Tysk og fortjente egentlig i al sin forlorne Patos at blive gengivet paa dette Sprog. »I den højeste Nød og Fare tilstiller jeg Deres Velbaarenhed disse Linier... Lige nu bryder en Skare Mennesker ind i en aflaaset Stue, hvori jeg for Tiden havde mit Kassekontor — i min Fraværelse! Kort efter vendte jeg tilbage og ser Herr Smiths Svigersøn rage alle mine Papirer og Regnskaber sammen og kaste dem i min Pengekiste; han befaler Folkene at gøre det samme og gribe mig og kaste mig paa Døren; det sker; man griber mig

ved Struben, støder mig med Vold i mit Forvejen svage Bryst, kaster mig hen imod Kakkelovnen og ud ad Døren; kun med Møje naar jeg Trappen, kryber ned ad den og slæber mig bort med Besvær; jeg tumler bevidstløs omkring — endelig kommer jeg til Bevidsthed igen, og efter at Madam Darling havde rakt mig en Kop Te, havde jeg Kræfter nok til at krybe tilbage, og nu nedskriver jeg i den græsseligste Angst denne Bøn« . . om Herredsfogeden øjeblikkelig vilde sende Politi til Gyllingnæs, »for at ikke min Formue, min Sundhed — ja mit Liv skal komme i Fare ved flere lignende morderiske Overfald og voldelige Indbrud, da dette farlige Menneske, der skal have udgivet sig for Major, og som, skønt han fornægter sit sande Navn, skal hedde St. Aubyn og ofte endog skal bære smaa Vaaben (!) paa sig, sætter mig i Skræk. Det er en god Statsborgers Pligt at gøre Politiet opmærksom paa ham. Den Behandling, der er blevet mig til Del, er mig saa meget mere uventet fra Ophavsmændenes Side, som jeg har gjort alt muligt, for saa vidt det lod sig gøre, at rense de smudsige Anliggender med Herr Smith og Madame Stapleton og for at opretholde eller snarere genoprette deres gode Navn og Rygte . . .

Man kunde maaske have ventet, at Kancelliraad Lanng efter Modtagelsen af dette angstfulde Klageskrift straks havde mobiliseret en større Politistyrke og sendt den af Sted for at beskytte den nødstedte Bessaraber«; men dels var Hans Velbaarenhed uden Tvivl fra tidligere Tid noget sløvet over for slige Nødraab — netop naar de kom fra denne Kant af Jurisdiktionen, dels havde han umiddelbart efter Klagen faaet en Rapport fra Sognefoged Søren Sørensen, der gav et noget andet Billede af Affæren. Ifølge denne

Beretning var Sognefogeden med et Stævningsvidne blevet tilkaldt af Madame Stapleton, for at de skulde formaa Inspektør Flor til at rømme et Værelse ovenpaa, som han nylig havde taget i Besiddelse, og som laa ved Siden af det, han hidtil havde beboet. Han maatte for øvrigt selv vælge, hvilket af de to Værelser han vilde beholde. (Man forstaar, at det kneb med Pladsen i det tyske Hus, saa længe baade Familierne Stapleton og Darling samt Flor skulde rummes under dets Tag). Men Flor havde sagt nej: han vilde hverken overlade Værelset til Madame Stapleton eller til Darling eller til nogen anden; han havde aflaaset Døren til Værelset og barrikaderet den indefra med en Del Kasser. Madamen lod da Laasen bryde op af Smeden og Døren aabne; derefter gik hun selv og hendes Mand ind i Værelset og forlangte af Flor, at han skulde rømme dette. (Flors »Fraværelse« havde bestaaet i, at han havde opholdt sig i sin egentlige Stue ved Siden af, mens Døren blev brudt op). Da Flor stadig nægtede dette, havde Fru Georgianna befalet en af Karlene at sætte ham udenfor, hvilket skete. »Ingen tilføjede ham noget ondt , skriver Sognefogeden, »eller gjorde nogen Skade enten med Slag eller Stød, og dog alligevel anstillede han sig som rasende og afsindig og gjorde Beskyldning, at hans Kasse var aabnet, og et Par Tusind Rigsdaler og hans Papirer var bortkommet, og dog var der ingen Mennesker, som rørte hans Kasse eller noget af disse Papirer, og hvad som laa paa Bordet, blev altsammen liggende, som han selv forlod det. Da han kom til Døren — — —, lod han sig falde over Ende og sagde, at det var Vold, og man vilde myrde ham, og saa tumlede han i denne Forfatning ned ad Trappen og ind til Madam Darling. Han forlangte, om han maatte blive Natten over, da

han i Morgen vilde rejse, dersom han maatte faa en Vogn, hvilket Md. Stapleton har tilstaaet ham og dertil Rejsepenge«. »Men i Morgen vil han vistnok ikke«, bemærker Søren Sørensen til sidst meget betænksomt og viste derved et rigtigt psykologisk Blik. Thi Flor blev paa Gaarden, hvor der i den følgende Tid maa have været rigtig hyggeligt, naar man betænker, at de tre indbyrdes stridende Parter var stuvet sammen i en forholdsvis indskrænket Lejlighed. Darlings var vel endda de, der var bedst farne, efter at Stapletons og Flor havde vendt deres Vaaben mod hverandre. Madame Darling kunde i Sandhed føle sig som tertia gaudens, da hun hin Aften skænkede den nødlidende Bessaraber den Kop Te, der atter bragte ham til Hægterne. — Vidneforklaringerne i Sagen — der blev behandlet som en almindelig Politisag i Aarhus — bekræftede fuldtud Sognefogedens Rapport. Der var ikke sket Inspektør Flor anden Overlast, end at den Karl, som havde besørget Udsættelsen af Værelset, havde lagt den ene Haand løst paa hans Skulder, den anden lige saa løst paa hans Bryst. Beskyldningen m. H. t. Papirerne og Pengekassen var rent Opspind.

Der vilde saaledes næppe være kommet mere ud af denne Sag, hvis ikke den lumre Luft i det tyske Hus havde afstedkommet en ny Eksplosion en 14 Dages Tid efter den første. Da var Skomager Christian Norup en Dag kommet op paa Flors Værelse for at faa nogle Penge, han havde til gode. Flor gik saa ned til Md. Stapleton for at prøve, om han kunde faa Pengene hos hende. Efter at han havde fremført sit Ærinde her, svarede Stapleton, at han allerede havde faaet de Penge, han skulde have, og befalede ham at gaa. Da Flor ikke gik, slog Stapleton ham over Skulderen med en Stok; men Flor rev den fra

ham og gav ham et Slag med den, saa den gik i Stykker. Fru Georgianna var ilet til fra Værelset ved Siden af for at lægge sig imellem de stridende; derved fik ogsaa hun et Slag i Ansigtet, hvad der resulterede i et blaat Øje. Stapleton drev til sidst Flor ud af Stuen, og Skomageren, der havde siddet og ventet ovenpaa, hørte nu Inspektøren komme op ad Trappen; først havde han klaget sig og stønnet, men da han kom ind i sin Stue igen, viste han Skomageren Stokken, lo og sagde: »Ha, ha, ha! Nu har jeg, Fanden gale mig, banket dem begge to«, hvilket han vilde bevidne for Retten, om det forlangtes.

I Anledning af dette Overfald fremkom Ægteparret Stapleton naturligvis med en Modklage mod Flor, og Herredsfogeden behandlede da meget praktisk begge Sager under eet. Der blev fremlagt Lægeattest fra Dr. Birchedahl i Odder (Vilhelm Birkedals ældre Broder), der havde forefundet Fru Georgianna »med et blaat Øje samt betydelig Hævelse i den venstre Kind, foraarsaget ved udvortes Vold«. (Det er sagtens dette blaa Øje, der i T. A. Beckers Beretning om »Duellen« mellem George Smith og Hofmann i 1820 er blevet til en knust Arm). Begge Parter førte desuden ny Beskyldninger i Marken mod hinanden; saaledes klagede Flor, der jo var blevet opsagt af sin Tjeneste, over, at Stapleton tilbageholdt hans Løn og Kaution; han svang sig her atter op til høj Patos: »At forholde den tjenende hans Løn er allerede efter Mose Lov en stor Forbrydelse; det hedder der: Du maa ikke sove, før du har betalt den akkorderede Løn, thi hans Liv beror derpaa, han har intet at leve af uden Lønnen«. Kancelliraad Lanng lod i Dommen ($^{18}/_{7}$ 29) Flor bøde 30 Rdl. for Udtrykkene »smudsige Anliggender«, »mor-

derisk Overfald« og »voldeligt Indbrud«, men i øvrigt skulde Parterne være fri for hinandens Tiltale.

Flor havde for Resten under Sagen forsøgt at bevise sin Paastand om, at Robert Stapleton var en fordægtig Person, ved at stævne Madame Franciska Smith og en engelsk Tjenestepige som Vidner. Den første lagde sig syg og mødte ikke; men de hende tiltænkte Spørgsmaal lød saaledes: »Var De til Stede i London ved Robert Stapletons Vielse med Georgianna, f. Smith, Enke efter van Zeller? og under hvad Navn blev han viet? Har De nogensinde set, at Stapleton har baaret andre Haar end sine egne, og ved hvilken Lejlighed?« Og Pigen blev spurgt, om hun vidste, at Stapleton i England var kendt under et andet Navn. Hertil svarede hun ja, men søgte at afsvække dette Vidnesbyrd ved at tilføje, at det i England var almindelig Brug at antage et andet Navn end Familienavnet; at dette ikke ansaas for mistænkeligt, og at det i det mindste var 2 Aar, før Stapleton kom til Danmark, at han havde skiftet Navn. — Parykken fik Flor ingen Fornøjelse af, da Madame Smith ikke kunde vidne, og han gjorde ikke noget Forsøg paa at dokumentere Beskyldningen om »de smaa Vaaben«, som Stapleton skulde gaa omkring med. I det hele høstede han hverken Ære eller Fordel af Affæren, og i Sommeren 1829 forlod han Danmark. Hvad der menes med, at han havde været i Bessarabien, vides ikke; han pukkede selv paa, at han var født i Altona og Kongens tro Undersaat.

Ogsaa Andrew Darlings Tid paa Gyllingnæs var nu omme; han flyttede derfra 1. Maj 1829 og købte Aldumgaard i Stenderup Sogn, Hatting Herred, hvor han levede til sin Død 1839.

XIV.

Mr. og Mrs. Stapleton havde saaledes skaffet sig af med deres besværlige Husfæller og har utvivlsomt aandet lettere i Sommeren 1829. George Smith opholdt sig da nogen Tid hos dem og udstedte et Gavebrev (forsynet med Notarialattest i Aarhus $^{16}/_{5}$), hvorved han skænkede sin Datter og Svigersøn Gyllingnæs: Gaarden skulde anses som begges fælles Ejendom. Denne Gave var dog behæftet med saa mange Servituter, at den foreløbig omtrent blev værdiløs; saa længe den gamle Herre levede, forbeholdt han sig uindskrænket Ret til selv at bestyre Ejendommen og oppebære alle dens Indkomster; og det tilføjes: Herr Stapleton og hans Kone tilstedes straks fri Bolig paa Gyllingnæs, men med saadanne Indskrænkninger, som jeg finder for godt siden efter Omstændighederne at bestemme. — Det er ingen særlig Tillid eller Venlighed mod Ægteparret, der lyser ud af disse Bestemmelser. Gavebrevet synes desuden senere paa en eller anden Maade at være blevet annulleret, thi kort før sin Død udstedte George Smith ($^{8}/_{6}$ 1834) Skøde paa Gyllingnæs til sin Datter alene; det hedder i Skødet: »Da bemeldte min Datter har berigtiget den imellem os - - akkorderede Købesum 40000 Rdl. . . rede Sølv . . . , saa deklarerer jeg herved ingen videre Lod eller Del . . . «. I Kraft af Formuefællesskabet kunde Ægtemanden dog optræde som Ejer af Gaarden, hvad han ogsaa gjorde. Han havde da aflagt Navnet Stapleton og kaldte sig St. Aubyn al den Tid, han endnu blev i Danmark. George Smith levede, som tidligere nævnt, sine sidste Aar i Othmarschen, men døde i Horsens paa Rejse til Gyllingnæs den 18. Oktober 1834, 85 Aar gammel, og blev jordfæstet paa Gylling Kirkegaard i en Grav mellem de to Stræbe-

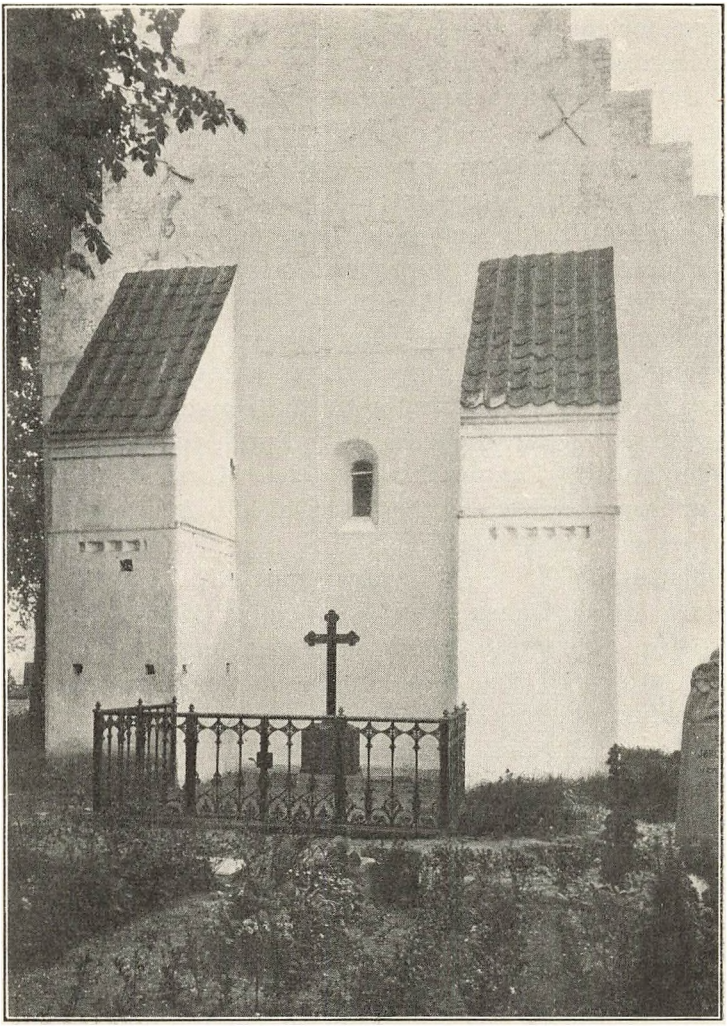

George Smiths Grav ved Gylling Kirkes Kor.

piller paa Korets Østvæg; hans Datter lod, efter at have forladt Danmark, sætte et Jernkors paa Graven, hvilket staar der endnu.

Det ny Herskab paa Næsset førte i alle de Aar, det havde sit Hjem der, en underlig lyssky Tilværelse. Det var undertiden borte — udenlands — i længere Tid, saaledes i Efteraaret 1831 og en stor Del af det følgende Aar. Ingen vidste, hvor det drog hen, eller om det overhovedet kom igen. I selve Egnen saa man kun lidt til Herr og Fru St. Aubyn. T. A. Becker traf dem engang paa Aakær, men i deres Hjem paa Gyllingnæs modtog de ingen. Livet antog nu igen hele det Præg af Afspærring over for Omverdenen, som det havde haft, medens John Smith junr. og hans udenlandske Venner havde deres Morskab derude. Der har aabenbart været en Del af »Majorens« Menage, som man ikke holdt af at vise fremmede. Den Omstændighed, at St. Aubyn kun talte Engelsk og aldrig lærte Dansk, kan ogsaa have gjort sit til at isolere Ægteparret. Der har vel dengang i Hads Herred kun været faa, som kunde tale hans Modersmaal. Men han skildres desuden som en ubetydelig og lidet tiltalende Person. Darling ansaa ham, som vi har hørt, for en latterlig Fyr (»Don Ranudo«), og T. A. Becker kunde ikke forstaa, hvorledes den lange, lyshaarede, flove »Lømmel«, der »mest lignede en Kusk og hørte hjemme i et Livré«, kunde have vundet den feagtig skønne Fru Georgiannas Hjerte. Han var oven i Købet henved en Snes Aar ældre end hun. St. Aubyns Passioner var en engelsk Landadelsmands: Heste, Hunde, Træer og Blomster, men desuden havde han paa Gaarden et helt Menageri, som han endog førte med paa Rejser. Becker skildrer Familiens Ture til Horsens saaledes: »Naar den store Familiekaret

endelig engang rullede gennem de stille Gader i Horsens, indeholdt den en ganske forunderlig Besætning af Papegøjer, Aber, Hunde, der tillige med et blegt Barn af et forkuet Udseende kigede ud ad Vinduerne, medens to eller tre voksne lænede sig ligegyldigt tilbage paa Sædet; intet Under, at man nysgerrigt samlede sig paa Gader og Torv for at se en Karavane passere, der havde mere Lighed med et omdragende Selskab, som foreviser Kunster og vilde Dyr, end med en anstændig jydsk Proprietær og hans Familie«.

Sognets Folk ansaa vel St. Aubyn eller »Stifleton«, som de helst kaldte ham, for en godsindet Mand, men var dog af flere Grunde noget sky for ham. Han bar stort, graaligt Fuldskæg, hvad der dengang var et helt Særsyn. (Maaske han har anlagt det paa et Tidspunkt, da han havde Brug for at maskere sig; jfr. den Paryk, som Inspektør Flor saa gerne vilde have haft noget at vide om af Madame Smith). Desuden havde han hjemme paa Gaarden en Samling Vaaben og andre militære Sager. Fremdeles var der det, at man mente, han ikke var rigtig gift med »Fruen«, og endelig var der Hundene. Han havde undertiden ca. 30 grimme, langhaarede, røde engelske Hunde i Hælene paa sig, naar han viste sig oppe i Byen. Kom han til Horsens med dem, var hans første Gang til en Slagter, hvor de blev trakteret med Kødaffald. Hjemme paa Gaarden fik de Lov at rumstere i hans Stue, hvor de ødelagde Ruslæderbetrækket paa de smukke Mahognimøbler, og Pigerne blev i Mellemstunder jaget op om Natten for at bage Pandekager til dem.

Dronningen paa det ensomme Næs, den unge Fru Georgianna, gjorde ved sin sjældne Skønhed et stærkt

Indtryk paa alle, hvor hun viste sig. T. A. Becker var fuld af Beundring for hende: »Naar hun traadte ind i Selskabssalen paa Aakær med sin høje, majestætiske Skikkelse, med sin Anstand som en Dronning, det dejlige, ravnsorte Haar prydet med et Diadem, der straalede af Diamanter, de lange Lokker efter engelsk Skik flagrende om den fyldige, snehvide Hals, med de runde Arme, som jeg aldrig havde set saa fulde og saa vel formede, endelig med de store, kulsorte, flammende Øjne, som ikke syntes at tilhøre noget jordisk Væsen, saa kunde jeg umuligt anse hende for at være gift med den lange Lømmel eller Moder til den blege, tossede Dreng: en Fedronning var hun . . .«. — Og jævne Folk saa venligt til »Fruen«. Den gamle Karen Marie, der i mange Aar var Jordemoder i Gylling (død 1904) havde i sin Ungdom tjent hos Forpagter Merwede i Præstegaarden, hvor Englænderne undertiden kom. Hun turde da ikke se paa »Sørøveren« med det store Skæg, men »Fruen« var ung og pæn og bar en Sølvkrans om sit mørke Haar.

Foruden »Sørøveren« og »Fedronningen« var der endnu et Mysterium i det tyske Hus derude paa Næsset: »den blege, tossede Dreng«, hvis Ansigt saas mellem Aberne og Papegøjerne i »Chaisens« Vindue, naar den rullede henad Søndergade i Horsens med Kusken paa Bukken i mørkeblaa Frakke med høj, brandgul Krave. Det var Antonio van Zeller, Fru Georgiannas Søn af første Ægteskab. Ogsaa ham havde Becker truffet paa Aakær: han turde knap svare paa andres Spørgsmaal, legede aldrig med de øvrige Drenge, men gik forknyt omkring i sin fremmede, fantastiske Paaklædning. I Hjemmet paa Gyllingnæs blev han opdraget meget strengt og indespærret

i et aflaaset Værelse af Moderen, naar hun selv skulde paa Farten. Folkene mente, at han blev sultet, og bagte Pandekager til ham, som de skar i Strimler og stak ind til ham gennem Nøglehullet. Da Otto Møller saa ham i 1842, var han 16 Aar, »en ung, smuk, bleg Herre, der i et Ærinde var oppe hos den tyske Forpagter i Præstegaarden, ridende paa en brun, engelsk Blodshest«.

Der kom ingen Børn i Fru Georgiannas andet Ægteskab — i hvert Fald ikke officielt; men det fortaltes rigtignok senere i Gylling, at Birthe Rasmusdatter, der havde tjent paa Gyllingnæs i Englændernes sidste Tid, engang havde været nede i Slesvig med Fruen, da denne skulde »have en lille i al Stilhed«. Birthe selv var dog, naar man spurgte hende ud, tavs som Graven om alt, hvad der vedrørte Gyllingnæs. Hverken Otto Møller eller nogen anden kunde lokke det ringeste ud af hende. »Det var næsten, som var hendes Mund lukket med et edeligt Løfte«. Maaske var denne Historie kun løs Snak, men Herskabet paa Næsset kunde for en stor Del takke sig selv for, at der opstod saadanne Rygter. Hele dets Livsførelse var jo indrettet som i Eventyret: »Lyst foran og mørkt bagved, ingen ser, hvor vi kommer fra«.

St. Aubyn forstod sig sikkert ikke synderligt paa dansk Landbrug, men saa snart han selv var blevet Herre paa Gaarden, tog han til Forvalter den yngre Darling, Andrews Søn, Robert Emlington. Denne var da 28 Aar og blev paa Gaarden fra $^1/_{11}$ 1835 til engang i 1839. Ved hans Bortrejse gav St. Aubyn ham en smuk Anbefaling, saa han synes at have været tilfreds med ham. Det var jo i hvert Fald ogsaa en stor Bekvemmelighed, at Forvalteren kunde tale det

eneste Sprog, Proprietæren forstod. (Anbefalingen er underskrevet R. St, d e St. Aubyn; men det lille, fine »de« er en ren og skær Tilsnigelse; den engelske Slægt har det ikke foran sit Navn). Forvalteren har vel saa passet det egentlige Landbrug, medens Proprietæren selv tog sig af Haven og Skoven. Det var St. Aubyn, der skabte den herlige Park ved Gyllingnæs; den havde et straalende Flor af skønne og sjældne Roser, og der staar endnu en mægtig Platan, som han selv skal have plantet, og som siges at være den største i Danmark. — Skoven fik han derimod ikke saa stor Fornøjelse af; den var alt for medtaget af tidligere Vanrøgt, som det ses af en Udtalelse af en Forstembedsmand, Kammerjunker J e s s e n, der havde synet den 1836: »Gyllingnæs'es Skove er i det hele taget af en maadelig Beskaffenhed, og især er den nuværende Trægenerations Tilstand beklagelig. Træer, som fra Roden til Toppen er friske, forekommer kun pletvis; næsten hele Bestanden er toptør, for saa vidt den bestaar af Bøg, eller hul og rødmuldet, for saa vidt den bestaar af Eg«. Den Opvækst, der findes, er fra Tiden før Indfredningen og derfor i slet Forfatning. Skovene vil aldrig kunne blive helt gode, dels fordi Jordbunden er sid og sur, dels paa Grund af tidligere Tiders uskaansomme Behandling og endelig fordi Gaardens Marker er lagt paa Vestsiden af Næsset, hvorved alle Lælinier for Skoven er blevet bortryddet. Der skete dog nogle Forbedringer i St. Aubyns Tid ved Udplantning af en hel Del Ask og Gran, og man ser, at Forstvæsenet har været imødekommende mod ham ved Udvisning af Træer til Fældning. I den sidste Ansøgning fra ham til Rentekammeret ($^{12}/_{6}$ 1840) opgiver han Ejendommens Areal til 1300 Tdr. Land, hvoraf 800 Tønder er Skovgrund. Resten Ager og Eng.

Opgivelsen maa være for høj for det samlede Areal (S. 103), men man ser af Tallene, at der dengang endnu har været mindst dobbelt saa stort et Skovareal som nu. Den nævnte Ansøgning gaar ud paa Tilladelse til at afdrive 210 Tønder Land af Storskoven, som var den daarligste af Skovene, mod at der beplantedes et tilsvarende Areal af aabne Pletter i Kalshoved. Ved Rentekammerets Reskript af 3. Juli 1851 blev Tilladelsen givet, — men da var St. Aubyn langt borte fra Gyllingnæs og fik aldrig mere sine Skove her at se.

XV.

I 1839 forlod Robert Darling Gyllingnæs, og St. Aubyns Anbefaling til ham viser, at Inspektørskiftet her for en Gangs Skyld er gaaet af uden Spektakler, og uden at der skulde hentes Sognefoged eller Politi. Han købte Vesterskovgaard i Ølsted Sogn ved Horsens, som han beboede, til han i 1875 solgte den og flyttede til Horsens. Her døde han 1894 i den høje Alder af 87 Aar som den sidste Repræsentant i Danmark for Englænderne paa Gyllingnæs. Skade, at han ikke i Tide blev udspurgt om, hvad han vidste dernede fra: han havde jo deltaget i de to »Slag« 1820—21, og han har vel ogsaa mærket det Uvejr, der begyndte at trække op mellem Herren og Fruen paa Gaarden i den sidste Tid, han var der. Thi Forholdet mellem de to maa utvivlsomt allerede da være blevet stærkt afkølet; helt uforberedt er den Katastrofe, der indtraf kort efter Darlings Bortrejse, næppe kommet, selv om det blev hans Eftermand, der umiddelbart fremkaldte den. Den ny Forvalter var Holsteneren Wilhelm Wiegreffe, (f. ca. 1814, altsaa 8 Aar yngre end »Fruen«), og han havde ikke været der mere end højst et Aarstid, før St. Aubyn pludselig forlod Gyllingnæs — for aldrig

mere at vende tilbage dertil. Tidspunktet kan ikke bestemmes nøjagtigt, men det er først sket efter 12. Maj 1840, da han fra Gyllingnæs sendte sin forhen nævnte Ansøgning til Rentekammeret. Der raadede blandt Egnens Folk ingen Tvivl om, at det var den unge, smukke Holstener, der havde fortrængt den nu 53-aarige Englænder af »Fedronningen«s Gunst. St. Aubyn var rejst over Hals og Hoved uden at tage noget af sit Bohave eller nogen af sine Dyr med. Det eneste, man derefter véd om ham, er, at han for Notarius publicus i London, hvor han dengang boede, har afgivet en Erklæring (29. September 1841), hvorved han frasiger sig al Ret til sin Hustrus Ejendomme i Danmark, hvorefter hun heller ingen Del skulde have i hans Ejendomme i England. En lignende Erklæring blev kort efter tinglæst ved Hads Herreds Ret (27. November s. A.).

Disse Akter var Forspillet til et Dekret af Københavns Magistrat (5. August 1842), hvorved Georgianna de St. Aubyn separeres fra Robert St. Aubyn (denne Gang uden »de«). Af de Dokumenter i Københavns Raadhusarkiv, som findes ved Separationsbevillingen, ses det, at den lovbefalede gejstlige Mægling var foretaget (dog uden Ægtemandens Tilstedeværelse) af den katolske Præst i København, Aloys Zimmermann. Som Grund til Skilsmissen angives kun »Gemytternes Uoverensstemmelse«, men denne har vist ogsaa her været af alvorlig Natur. — Hermed forsvinder Robert St. Aubyn i det Mørke, hvorfra han i 1829 dukkede frem. Intet har kunnet oplyses om ham efter 1842, men vi har set, at hans Fader ved sin Død 1839 havde sørget godt for ham ligesom for sine andre uægte Børn, saa vi tør i det mindste haabe paa, at

han indtil videre ikke har haft Næringssorger. Han taler jo ogsaa i sit sidste bekendte Aktstykke nok saa stolt om »mine Ejendomme i England«.

Derimod faar »Ladyen«, som Fru Georgianna havde begyndt at kalde sig i nogle af Dokumenterne til Skilsmissesagen, endnu et lille Kapitel i denne Fremstilling, om end et meget kort. Da Otto Møller i Efteraaret 1841 var kommet til Gylling, saa han ofte Fruen fra Næsset ride gennem Byen med Forvalteren ved sin Side — hun paa en Guldskimmel, han paa en fuksrød Hest. »De red langsomt gennem Byen; hun var smuk og saa statelig ud, men de syntes mig begge at se tungsindige ud«. Det var jo heller ikke saa morsomt for dem at færdes i Egnen under disse Forhold og saaledes, som der blev talt om dem. De maatte langt bort for at naa deres Længslers Maal.

Ventetiden blev dog ikke lang, thi allerede den 20. September 1842 blev Gyllingnæs ved Auktion solgt til Holsteneren W. H. F. Mylord for 97000 Rdl. Gaardens Areal opgives i Auktionskonditionerne til 1179 Tdr. Land, dens Ager og Engs Hartkorn (den var blevet ommatrikuleret ca. 1831) til 36 Tdr. 2 Fdk. $^3/_4$ Alb., Skovskyld 3 Tdr. 1 Fdk. 2 Alb. Der hvilede dengang forskellige Behæftelser paa Gaarden til et samlet Beløb af ca. 36000 Rdl., saa der skulde blive ca. 61000 Rdl. tilovers til den tidligere Ejerinde. Deraf fik hun 15000 Rdl. kontant; Køberen paatog sig at indfri de tidligere Behæftelser og fik i den Anledning et første Prioritetslaan i det Berregaardske Fideikommis paa 40000 Rdl.; hvad der blev tilovers heraf, naar de ældre Panteobligationer var indfriet, skulde Fru St. Aubyn have udbetalt, og desuden fik hun en anden Prioritet i Ejendommen paa 42000 Rdl. Hun var altsaa blevet en ganske velstillet Dame, da hun

forlod Danmark. Obligationen paa de 42000 Rdl. blev et Par Aar efter ($^{13}/_{2}$ 1844) ombyttet med tre andre Obligationer: 2 paa henholdsvis 20000 Rdl. og 12000 Rdl. til Wilhelm Wiegreffe og 1 paa 10000 Rdl. til Antonio van Zeller. Disse tre Behæftelser hvilede endnu paa Gaarden, da Mylords Enke i 1851 solgte den til Constantin Brun. I den Købekontrakt, som da blev affattet ($^{18}/_{10}$), nævnes Wiegreffe som boende i Fyrstendømmet Oldenburg (Eutin), van Zeller i Hamburg. Videre kan man ved de danske Kilders Hjælp ikke følge de to Mænds Spor, thi allerede da Constantin Brun (Købekontrakt $^{12}/_{9}$ 1853) afhændede Gyllingnæs, er begge Navne forsvundet. Wiegreffes store Obligation var transporteret til en Mand i Kiel, de to andre var indfriet.

Om Fru Georgianna og Wiegreffe siden blev gift, vides der heller intet autentisk om, men efter alt, hvad der var gaaet forud, tør man vel antage, at de elskende »har faaet hinanden«. Et stærkt Indicium derfor er den Omstændighed, at Mylords Gæld til Fru Georgianna var konverteret, saaledes at Sønnen af første Ægteskab, der var blevet myndig i 1851, havde faaet sin Fædrenearv udbetalt, og den øvrige Gæld var overført paa Wiegreffes Navn.

I Danmark hørtes der aldrig mere nyt fra Fruen, undtagen da hun lod Jernkorset sætte paa sin Faders Grav. Børnene af hendes kødelige Kusine, Gehejmeraad Tesdorpf paa Ourupgaard, har ikke anet hendes Eksistens, før der i Anledning af det foreliggende Arbejde skete Henvendelse til dem for muligvis at faa Oplysninger om hendes senere dunkle Skæbne — en Henvendelse, som ikke bar nogen Frugt.

Desværre har heller ikke Undersøgelserne i Hamburg og Holsten med Hensyn til hendes og hendes Søns senere Liv kunnet afsluttes, inden det blev nødvendigt at sende det foreliggende Arbejde i Trykken; men de vil blive fortsat, og forhaabentlig vil et tilfredsstillende Resultat kunne meddeles i næste Aargang af »Historisk Aarbog«. Det vides dog — især gennem Oplysninger fra Oporto — saa meget, at Antonio van Zeller i 1863 har ejet en Gaard, Vollershof, i Nærheden af Hamburg, og at han i 1854 ægtede en tysk Dame, Therese Henriette Koyen. Han døde i Pløn den 4. Februar 1905 i den høje Alder af 78 Aar — saa den Underernæring, man mente han havde været udsat for i sine Drengeaar paa Gyllingnæs, har aabenbart ikke varig svækket hans Livskraft. Hans Enke døde først 26. April 1911, ligeledes i Pløn. De havde syv Børn, hvoraf 4 Døtre overlevede dem. Det vil antagelig være muligt at komme i Forbindelse med de Døtre, der endnu maatte være i Live; men Oplysningen om deres Tilværelse er kommet Forfatteren saa sent i Hænde, at der endnu ikke har været Tid til at opnaa en saadan Forbindelse.

Samtidig med at Gyllingnæs blev solgt, holdtes der Auktion over Bohavet dernede. Hundene blev givet til Tjenestefolkene; i Tilgift fulgte med hver Hund en Gaas og et Hvedebrød. Peder Vægter, der fik en saadan sammensat Foræring, puttede Hunden i en Mergelgrav, da han var kommet et Stykke bort fra Gaarden. Den fornemste af alle Hundene hed Lex; men den var død, før Fruen forlod Gyllingnæs. Da hun rejste, havde hun en Kasse bag paa Vognen, hvori Dyrets Krop havde været, men den ny Forvalter havde kastet den i en Muddergrøft og lukket Kassen igen, saa den var tom, da Fruen tog den med. St.

Aubyns Mahogni-Skrivebord blev købt af Provst Weisner i Gosmer, hvis Enke, Statsminister Ove Høegh-Guldbergs Datterdatter, Emma Sophie Emilie Baronesse Güldencrone, gav det til Otto Møllers Fader, fra hvem Sønnen arvede det. Ved dette Bord skrev han sine Prædikener i de mange Aar, han i sin Kirke samlede den største Menighed, der nogen Sinde har været i Hads Herred, og ved det blev den lange Række Skrifter til, der har oplyst og opbygget saa stor en Del af den øvrige kristne Menighed i Danmark i den sidste Menneskealder. — Birthe Rasmusdatter havde bjerget et Par af St. Aubyns Støvler; dem fik hun prakket Otto Møller paa, men de var saa smaa og snævre, at han, skønt han dengang kun var 12—13 Aar, med Nød og næppe kunde være i dem.

— Det fremmede Eventyr paa Gyllingnæs var endt, da Fedronningen forsvandt med sin Elsker og sin fine, smukke og blege Søn; men Sagnet blev tilbage; det slynger endnu sine Ranker om »det tyske Hus«, det hvisker i de dunkle Skove, det er med i Bølgernes rislende Leg paa Næssets lave Strand. — Og saa blev der endda i en Række Aar en Repræsentant fra Englændertiden tilbage i Herredet — Mamsellen, Miss Burrowes. Hendes Plejedatter, Anna Maria Mogensen, blev gift med Garver Gotfred Møller i Odder, og i deres Hus henlevede den gamle Dame sin Alderdom. Hun døde den 17. Januar 1853, 83 Aar gammel, og blev jordet paa Odder Kirkegaard, hvor der indtil for en Snes Aar siden stod et Jernkors paa hendes Grav. Hendes oprindelige, fine, franske Titel skrumpede i hendes sidste Leveaar saa meget ind, at den ikke ret vel kunde taale yderligere Forkortelse; hun hed nu slet og ret »Sellen«. Hun bevarede til det sidste det

lystige Sind, hvormed hun i sin gode Tid havde præsideret ved unge John Smiths Jagtselskaber paa Gyllingnæs; det var her, hun pralede af, at hun kunde have faaet denne Gaard, om hun havde villet, hvilket af hendes Omgivelser ganske naturligt blev forstaaet saaledes, »at hun kunde have faaet ham, hun var hos, men vilde ikke«. Hun spillede Klaver, og naar Garver Møllers var ude, holdt hun af at samle Ungdommen hos sig, spille op for den til Dans og muntre den paa bedste Maade. Bagefter gjaldt det saa om at faa alle Spor af Lystigheden udslettet, inden Møllers kom hjem.

Blichers Novelle, »Den hule Eg«, hvori Miss Burrowes spiller en fremtrædende Rolle, men, som vi har set, karakteriseres paa en mindre smigrende Maade, udkom allerede ni Aar før hendes Død. Hvis Garver Møller tilfældig har købt eller laant den og læst den højt i Familiekredsen, kan »Sellen« ikke have haft svært ved at genkende sig selv i den. Men selv om det maatte have været en blandet Fornøjelse for hende saaledes at erfare, at hun engang uforvarende var faldet i en Digters Hænder, saa gælder dog endnu det horatsiske Ord: Non cuivis homini contingit adire Corinthum eller, som Qvintus i »Høstferierne« frit oversætter det: De ær it enhwær Sow, Krahgen vil rih'«; det er udlagt: »Det er ikke faldet i enhvers Lod at blive foreviget af St. St. Blicher«.

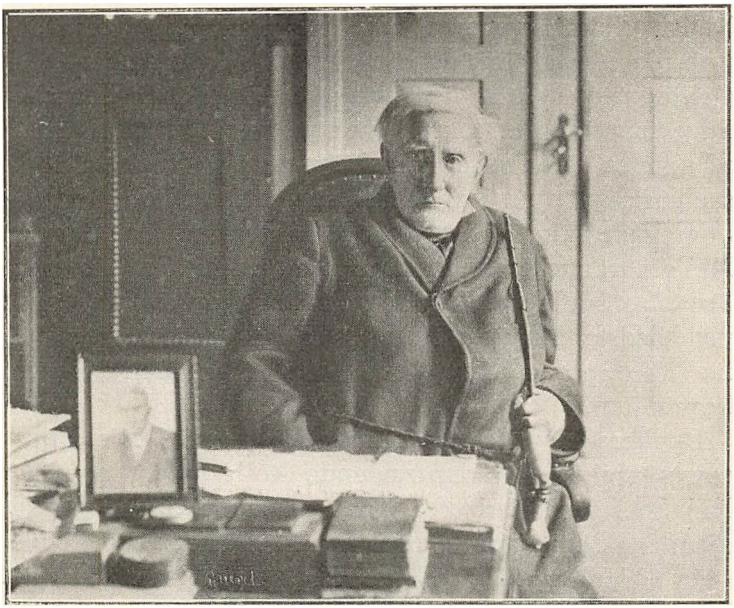

Otto Møller ved St. Aubyns Skrivebord.

Henvisninger.

Det er anset for ufornødent at henvise til Skøde- og Panteprotokoller samt til Hads-Ning Herreders Retsbøger, da det i hvert enkelt Tilfælde er givet, hvilke af disse Bøger Oplysningerne er hentet fra. Der er derfor kun tilføjet de nødvendige Tidsbestemmelser. Hvor der er Tale om den stedlige Overlevering, er Kilden altid Otto Møllers Optegnelser. Aldersopgivelser er enten fra de paagældende Kirkebøger eller efter Folketællingslisterne i Rigsarkivet.

---

[1]) St. St. Blicher: Fem Noveller og to jydske Sange, 1841, S. 33. [2]) Rentekammerets Arkiv, Rigsarkivet. [3]) Vaupell: De danske Skove, S. 110. [4]) Historisk Tidsskrift VIII, 6, S. 459. [5]) Bergsøe: Grev C. D. E. Reventlows Virksomhed, II, S. 145. [6]) Brasch: Vemmetofte, III, S. 208. [7]) Meddelt af Underarkivar S. Nygård. [8]) Gräfin Elise von Bernstorff: Aus ihren Aufzeich-

nungen, S. 15. [9]) Meddelt af Underarkivar S. Nygård. [10]) Salmonsens Leksikon: Art. Louisd'or. [11]) Trap: Danmark, III. Udg., V, S. 192. [12]) Meddelt af Underarkivar S. Nygård. [13]) St. St. Blicher: Anførte Sted, S. 56. Novellen „Le petit maître d'école" har Gylling Sogn til Skueplads. [14]) Utrykte Optegnelser af Ida v. d. Merwede, Datterdatter af den daværende Sognepræst i Gylling, C. F. Ingerslev. Optegnelserne ejes af hendes Søstersøn, Valgmenighedspræst Ingerslev i Odense. [15]) T. A. Becker: Englænderne paa Gyllingnæs, S 3. [16]) Ida v. d. Merwede. [17]) Om Emigranterne i Altona se det smukke Skrift af P. Piper: Altona und die Fremden. [18]) Hvor ingen anden Kilde til dette Afsnit er anført, er der Hjemmel for dets Indhold i Oplysninger fra Statsarkivet i Hamburg. [19]) Heinrich Hitzigrath: Die Kompagnie der Merchants Adventurers und die englische Kirchengemeinde zu Hamburg 1611—1835, Hamburg 1904, S. 65. [20]) Deutsches Geschlechterbuch XXI. S. 165. [21]) Aarhus Adressekontors Tidender 1808, Nr. 37 og 40. [22]) Deutsches Geschlechterbuch, anf. St. [23]) Der findes intet Skøde i Skøde- og Panteprotokollen, saa Gaarden er maaske købt ved mundtlig Kontrakt; hvornaar, vides ikke. [24]) Lachmanns Samlinger i Horsens Statsskole. [25]) Kirkebog Nienstädten. [26]) Landsark., Viborg. [27]) og [28]) Statsark., Hamburg. [29]) Begge Breve: Fogedforretning $^{22}/_{11}$ 1820, Landsark., Viborg. [30]) Statsark., Hamburg. [31]) Brevvekslingen mellem Hofmann og Smith: Landsark. i Viborg. [32]) Sstds. [33]) Meddelt af Provst Kirkegaard, Nebsager. [34]) Godsejer Theilmann, Kbhvn., hvis afdøde Hustru var Datter af Mathilde Kirstine Hofmann. [34a]) Statsark., Hamburg. [35]) Landsark., Viborg. Kontrakt $^{16}/_{8}$ 1813 mellem John Smith og Elisabeth Burrowes. [35a]) Asta Heiberg: Erinnerungen aus meinem Leben, S. 12. [36]) T. A. Becker, anf. Sted, S. 41. [37]) Meddelt af hans Sønnedatter, Frøken Cornelia Darling, Horsens. [38]) Landsark., Viborg. [39]) Slægtebog over Familien With fra Romø, S. 39. [40]) Meddelt af Provst Kirkegaard, Nebsager. [41]) Kirkebog, Brabrand. [42]) Meddelelser fra Sognepræst Bartholdy Møller i Brabrand og fra Rentier Engberg i Hillerød. Den sidstnævnte er Søn af Mathilde Kirstine Hofmann. [43]) Meddelt af hans Sønnesøn, Provst T. C. Møller i Spentrup. [44]) Undersøgelserne i London og Oporto vedrørende Familien van Zeller er foretaget af Mr. Gilbert Carlsson, London.

Svend Fælding.

En mythologisk hypothese.

Af Viggo J. von Holstein Rathlou.

Efter at jeg i efteråret 1912 havde udsendt »Svend Fælding, Dansk heltedigt i 20 sange«, hvor jeg poetisk havde bearbejdet de foreliggende folkeviser og folkesagn, gjorde jeg rede for disse i en lille afhandling i »Aarbøger, udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift« 1913.

Her citerede jeg sagnene, som Thiele fortæller dem (1843, II. s. 228), og viserne, som Sv. Grundtvig har reconstrueret dem i »Danmarks Folkeviser i Udvalg« 1882, nr. 22 og 23. Endvidere meddelte jeg, hvad jeg iøvrigt havde fundet om denne sagnfigur hos Evald Tang Kristensen, Anders Sørensen Vedel, Steenstrup og andre, og idet jeg navnlig dvælede ved Sophus Bugges skarpsindige hypothese, fremsat i Danm. gl. Folkev. III, s. 804, sluttede jeg med at citere Sv. Grundtvigs ord (D. gl. F. I, 403), at Svend Fælding er »en folkemythisk Personlighed, vist nok skabt i en forholdsvis senere Tid, men ganske i gammel Stil«.

Senere har jeg påny tænkt over disse ting, og navnlig har Bugges idé: at Svend Fælding skulde være identisk med Sinfjøtle, bidt sig fast. Foruden m. h. t. navnet nævner Bugge overensstemmelse mellem Sinfjøtle og Svend Fælding i deres troldekampe, deres grove mund og deres uregelmæssige fødsel.

Jeg foreslår nu den hypothese, at ret beset er Sinfjøtle den samme som den berømte Sigurd Fafners-

bane, men at sagnene har delt sig, og man har spaltet dem i to eller tre sagnfigurer — lige som tilfældet vistnok er med forskellige Helger, Froder og andre. Sigmund Vølsungsøn avlede Sinfjøtle med sin tvillingsøster Signy (Vølsungesaga cap. 7), og herom fortælles der meget med en udførlighed, som slet ikke svarer til det lidet, vi ellers ved om Sinfjøtle.

Vølsungesaga fortæller (cap. 3—7), at kong Vølsung giftede sin datter Signy mod hendes vilje til kong Siggejr. Allerede ved brylluppet blev Vølsung og Siggejr fjender, og et fjerdingår efter blev Vølsung ved svig dræbt af sin svigersøn. Vølsungs ti sønner blev fanget og sat i en blok i skoven; der blev de alle dræbt undtagen Sigmund. Signy havde med sin forhadte husbond to sønner, som hun ønskede, skulde tage hævn over Vølsung. Derfor sendte hun den ældste, da han var 10 år, ud i skoven, hvor Sigmund, som andre troede død, opholdt sig. Sigmund prøvede ham ved at lade ham ælte mel til brød, men da der var noget i melet, der rørte sig, turde han ikke gøre det. Den dreng kunde ikke bruges til hævnen. »Saa dræb ham«, sagde Signy. Det skete. Den yngste søn gik det på samme vis.

Så gik Signy selv til skovs, hvor hun ved sin broder blev moder til Sinfjøtle. Da han var 10 år, blev han som de andre sendt ud til Sigmund. Han bagte brødet. »Det kom mig for, som om der var noget levende i melet, men det æltede jeg med«. Da lo Sigmund: »Det var en stor ædderorm, du æltede med; det brød skal vi ikke æde i kvæld«.

En anden prøve på hans hårdhed fortælles: Signy syede på sine to sønner med Siggejr deres ærmer fast i armen. De jamrede over smærten. Da Sinfjøtle 10 år efter fik samme behandling, fortrak han ikke en

mine. Da hun spurgte, om det ikke gjorde ondt, svarede han: »Lidet ænser en Vølsung denslags«.

Sammen med Sinfjøtle, der alene havde kæmpet mod 11 mænd, tog Sigmund hævn og fældede Siggejr. — Så fortælles der videre i cap. 8 og 9, at Sigmund med Borghild fik Helge, der senere fældede Hunding.

En sådan udførlig saga om heltens barndom berettes om Sinfjøtle, men den vilde passe langt bedre til Sigurd. Men Sigurd er på almindelig vis søn af samme Sigmund og Hjørdis Eylimes datter. Sinfjøtle, om hvem det fremhæves, at hans kræfter og vældige mod skylder han dette, »at han er på en gang Vølses sønnesøn og dattersøn«, får så ringe brug for disse egenskaber. Der berettes om ham kun i al almindelighed, at han »hærgede viden om og holdt mange slag og fik sejr i dem alle, så hans ry foer vidt om lande«.

Fremdeles fortælles det om ham, at han sammen med sin halvbroder Helge (Hundingsbane) lå i leding. »Helge var hærens konge, men Sinfjøtle fulgte med, og de rådede bægge for hærfærden«.

Vølsungesaga fremstiller altså sagen således: Sigmund Vølsungsøn har med sin tvillingsøster sønnen Sinfjøtle, dernæst med Borghild sønnen Helge Hundingsbane og endelig med Hjørdis Eylimes datter den berømte Sigurd Fafnersbane.

Eftersom vi vel må gå ud fra, at dette ikke er personalhistorie, men sagn og digt, spørger man: hvad skal vi med Sinfjøtle? Om hvem vi kun hører i almindelighed og om hans død, voldet af en ond dronning, endskønt hans fødsel som ublandet Vølsung og de udførlige beretninger om hans mod, styrke og hårdhed allerede som barn maatte love saa meget mere, når han blev mand? Hvad er denne Sinfjøtle,

af hvis livsdrama vi kun kender den glimrende ouverture samt dødsscenen af sidste act?

Jeg mener, der har aldrig været mere, for Sinfjøtle er ret beset den samme som Helge og Sigurd, der alle oprindeligt er solguder. Nu er det jo ikke noget nyt, at heltedigtenes helte symboliseres som guder: at de er »vermenschte götter«, og det er sandsynligt, at der til grund for en helteskikkelse, som den nu er os overleveret, ligger adskillige ophav, og Heimdal er næppe ene om at have 9 mødre.

Et naturphænomen som en solformørkelse avler af sig selv en mythe om, at et uhyre har slugt solen, men at en lysgud dræber uhyret og befrier solen. I lande med kyststrækning lyder sagnet ofte, at det er et havuhyre, i fastlande, at det er en drage. Men disse ligner hinanden ret nøje og blandes selvfølgelig sammen ved genfortællings genfortælling.

Helge Hundingsbane er vistnok oprindelig en solgud, hvis historie i hovedtrækkene er, at han tilkæmper sig Sigrun. Det bemærkes, at nornerne ved hans fødsel gav ham Ringsted, Solfjæld, Snefjæld, Sigarsletten, Højtun og Himmelvang. (Disse navne synes at tyde på gudedyrkelse, måske speciel soldyrkelse).

Sigurd Fafnersbane synes mig også at kunne være en oprindelig solgud, hvis historie rimeligvis først har været denne: at han dræber mørke-uhyret, hvorved han befrier lys-møen, og denne historie er en helhed, ikke — som efter overleveringerne — to episoder: først dragekampen, hvorved han vinder guldet, dernæst opvækkelsen af Brynhild, som fuglen har fortalt ham om. Hvor ypperligt passer da ikke her hendes storslåede hilsen: »Hil dig, lys, hil jer, lyssønner!«

Med hensyn til navnene hersker der en næsten håbløs forvirring i overleveringerne. Allerede i Ældre

Edda er så vel Helge Hjørvardsøn som Sigurd Falnersbane sønner af Eylimes datter. Helges mor hed Svafa og var valkyrje, Sigurds mor hed Hjørdis, det betyder ogsaa valkyrje. Og forfatteren af Gripesspá identificerer Sigrdrifa-Brynhild med Svafa. Senere bliver det næsten umuligt at holde navnene ude fra hinanden. (Jeg henviser her til Paludans oversigt i »Danm. Lit. i Middelalderen« 1896, s. 191 ff.)

Adskilligt synes mig at tyde på, at Helge og Sigurd oprindeligt er een og samme person, og at denne person først var Sinfjøtle. Smlgn. Bugges bemærkning: »Odins Forhold til Helge er analogt med Odins Forhold til Vølsungen Sigmund«. (Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse. II: Helge-Digtene. 1896, s. 212).

Så forklares det nemt, at Sinfjøtles bedrifter ikke bliver til noget rigtigt, idet han netop udøver de store kampe, der går under Helges og Sigurds navn. »Det fortælles, at Helge og Svafa genfødtes«. »Det fortælles også, at Helge og Sigrun blev genfødte«. Allerede dette tyder på gengangere, som man ikke ret har kunnet rede ud fra hinanden. En genganger tror jeg således at finde i Sinfjøtles skændsmål med Gudmund (Helga kv. Hundb.) og Atles med Hrimgerd (Helga kv. Hjörvarþss.), hvor netop Hrimgerþarmöl er en gammel solmythe.

Når Bugge i Danm. gl. Folkev. III siger: »Hvad der her især vækker Betænkelighed hos mig, er det, at Fitela altid i Forening med Sigemund gaar til disse Kampe, mens derimod Svend Felding ene strider mod Troldet« — så synes det mig netop at tyde på, at Sinfjøtle dårligt kan skilles fra Sigmund (Sigurd, Helge), fordi det er ham selv. Dog kan det bemærkes, at i Beowulf, hvor (Sin) Fjøtle også omtales,

står der, at Sigmund vog dragen alene, »Fjøtle var ikke hos« (v. 889), men umiddelbart foran (v. 879—84):

„til Fjøtle ene, der fulgte hans Færd
stundom om sligt Sigmund mæled,
Frænde til Frænde; i Fællig de to
som Stalbrødre stedse i Strid holdt sammen:
af Jætters Kuld havde kækt en Hob
med Sværd de fældet".

Det synes mig at tyde på, at Sinfjøtle og Sigmund er i dybeste forstand uadskillelige.

Men er dette tilfældet, nærmer vi os til at tro, at Svend Fælding altså også er lig Sigurd (Sigmund). Læg mærke til, at Rich. Wagner i »Die Walküre« har gjort Siegfried (ɔ: Sigurd Fafnersbane) til søn af tvillingesøskendeparret Siegmund og Sieglinde, hvad der fuldkomment svarer til Sinfjøtle som søn af tvillingparret Sigmund og Signy, og netop fordi Siegfried er helten med det ublandede Vølsungeblod, bliver han »alverdens herligste helt«. Jeg finder i min poetiske samvittighed, at her har digteren Wagner truffet det oprindelige: det, som forfatteren af Vølsungesaga eller den skjald, der har givet oldkvadene den tilfældige form, som de har i Codex Regius, ikke har set klart tilbunds i.

Læg også mærke til, at hos Wagner har Siegfried fået Sinfjøtles fødsel, at Siegmund dræber søsteren Sieglindes mand Hunding, men i Vølsungesaga kaldes søsteren Signy og hendes mand Siggejr. Hos Wagner er det altså Siegmund, der bliver »Hundingsbane«, sønnen Siegfried, der bliver Fafnersbane, men i sagaen bliver Sinfjøtle ingenting, Sigurd bliver Fafnersbane og den tredje broder bliver Hundingsbane.

Jeg mener, at søsterens mand kan ikke have heddet Siggejr. Sigr betyder sejr, og det er Vølsungernes

navnestavelse (Sig-urd, Sig-(g)ny, Sigmund o. s. v). Hunding ɔ; den rakkerkonge (rakke = hund), er den, sejrshelten slår ned.

Wagner siger selv, at sagnene har han »aus dem Schutt und Moder der schlechten prosaischen Behandlung des alten Dichters erlöst und durch eigene Erfindung und Nachgestaltung sie wieder zu ihrem reichen, hochpoetischen Werte gebracht«. Og det er der i al beskedenhed noget om.

God mythologi kræver, at »forløseren«, der overvinder uhyret, fødes paa uregelmæssig vis (Christi fødsel, Buddha, Macduff og talløse andre fra alverdens egne). Og Sinfjøtles fødsel og barndom passer netop for Sigurd, hvad Wagner ganske rigtigt har set.

Men at Sinfjøtle og Svend Fælding er den samme, har Bugge, som allerede bemærket, foreslået — mest af sproglige grunde: selve navnet. Men han gør desuden opmærksom på, at også Svend Fælding smædes for sin byrds skyld. »Man tør vel næppe finde et halvt udvisket Minde om denne Plet, som hvilte paa Kæmpens Byrd, i den danske Vise, hvor Dronningen kalder Svend Felding et Slegfredbarn«. Det tror jeg nu netop, man kan. Sådanne ting, der står løsrevne og ligesom noget umotiverede, er just tidt noget af det alleroprindeligste. Saledes ser jeg også på verset (Sv. F. og Jutta v. 41):

„Leder hannem ud nu Graaben,
lægger hannem Guldsadel paa!
Det er vel fulde otte Vinter,
siden han sidst Solen saa".

Realistisk set er logikken umulig. En hest, der har stået i mørke i 8 år, må være ubrugelig. Men som et levn af en gammel solmythe synes verset at give god mening: »Mørket har ruget over landene i lange tider,

men nu sadler lysmøens befrier sin hest til kampen mod uhyret«. At Svend Fælding i viserne er gjort til repræsentant for Danskheden mod Tyskheden, behøver ikke at stå i strid med, at han oprindelig er lyset, der kæmper mod mørket. Tværtimod!

Jeg skal på dette sted minde om, at Gudmund Schütte i sin geniale bog »Hjemligt Hedenskab« (1919) påstår, at de mange Helge'r er lige saa mange masker eller forklædninger for selve guden Thor (s. 183 ff.). Thor er landets værner og bondens ven, og hans embede er at slås med trolde og jætter.

Ifølge Saxo (II, pag. 81) fælder Helge Sachserkongen Hunding, som havde underlagt sig i Jylland, og sætter Eyr og Ler til at værne Jylland. Bugge viser i »Helge-Digtene« 1896, s. 142, at Eyr = Ægir, og Ler = Hlér. Denne Hlér Ægir, der kendes godt fra gudelæren, »er den episke Digtnings Udtryk for det, at Helge satte Tropper ved Eider, som skulde værge Jylland mod Angreb sydfra til Lands«. — Som bekendt betyder Ejder (Latin: Eydora, Islandsk: Ægidyrr) Ægirs dør. Senere overfaldes Ægir af Hoddbrod, som derefter bliver slået ned af Helge, der stadig værner landets grænse. —

Videre siger Bugge, at Hoddbrod er indsat for Hadhobarderne, der flere steder (bl. a. i Beowulf 2024 og Wîdsîð 45—49) omtales som Danmarks angribere. »Og Ordtvisten mellem Gudmund og Sinfjøtle er en Omarbeidelse af en Ordtvist mellem en hadhobardisk og en dansk Kriger«, (s. 156).

Begynder der nu ikke at dæmre en forståelse af, at denne Helge = Sinfjøtle, der værner Jylland ved Ejderen, i sit dybeste væsen er overensstemmende med den jydske Svend Fælding, der ligeledes slås

drabeligt med Sachserne? At en oprindelig lysgud (Thor = Helge = Sinfjøtle = Sigurd), der kæmper mod mørkets trolde og drager, glider over til Svend Fælding, der kæmper mod Tyskere og utysker, synes mig på ingen vis at rumme nogen modsætning. Kærnen, det væsentlige, står uforandret.

En ny lighed mellem folkevisens Svend Fælding og Vølsungesagas Sinfjøtle bør fremdrages. Sagaen beretter: »Dronningen sagde, at hun vilde ikke se Sinfjøtle for sine Øjne mere. Kong Sigmund svarede, at han vilde ikke lade ham fare, men tilbød, at han vilde give guld og meget gods i bod« (cap. 10). (Sinfjøtle havde i kamp fældet dronning Borghilds broder). — I folkevisen fælder Svend Fælding dronningens kæmpe, og i morgengave kræver hun derfor af kongen Svends hovede, men kongen svarer:

„Jeg vil give dig Guld og Sølv
og dertil Borge saa bolde,
men selv vil jeg have mine Dannersvende,
som jeg skal Landet med holde".

Man må være slagen med blindhed, om ikke man her ser en påfaldende lighed.

Er gisningen Sigurd = Helge = Sinfjøtle rigtig, er der flere ting, der tyder paa en gammel solmythe. Helge Hundingsbane er født i Braalund (Brálundr). Der findes næppe et sådant virkeligt stednavn. Men Bugge, som vil parallellisere Helge-sagnet med det græske Meleager-sagn, bemærker, at Melagros var født i Kalydon. Calidus betyder varm (på Latin), og dette skulde da være oversat til Brádlunðr. Jeg tror slet ikke, Bugge har ret her. Men hans udtydning af dette stednavn er god. Sólbráð betyder: solvarme, der smælter sneen. I denne sol-lund fødes Helge, om hvem kvadet fortæller, »at med ham kom gode

aringer blandt mennesker«. (Bugge: Helge-Digtene s. 103—104). Det er ham, der fik Solfjælde, Himmelvang o. s. v. i navnefæste. Dette tyder mere på solmythe end oversættelse af Meleager-sagnet.

I den anden vise (pilgrimsfærden) er der motiver af en oprindelig solmythe at spore. Et uhyre har — ikke jomfruen, men jomfruens land i sin vold, »han lader os gå til grunde«, sluger møer og fruer. Svend Fælding overvinder trolden og skal have den befriede prinsesse (ligesom i Sigurd- og Tornerose-sagnet), da ændres det til, at han vil ikke svige sin Danske fæstemø o. s. v. Nu er han den Danske trofaste ridder, men troldekampen viser i retning af solhelten.

I en gammel Svensk opskrift kaldes han Sonne Fetling, hvor Sonne unægtelig synes at vise hen i retning af solen. Hvorledes de andre former: Fitela, Fotling, Sinfetli, Sintar Fizilo o. s. v. skal tydes, er ikke klart, men consonanterne i 1. stavelse er de samme som i sun, sonne, søn o. s. v.

I Thieles folkesagn fortælles, at Svend Fælding hjalp trolden i Jælshøj mod trolden i Borum-Eshøj, som han dræbte. De to nævnte høje er de højeste puncter ved Århus-bugten, fra bægges top er en 6 mils vid udsigt. Utvivlsomt har der her været brændt blus og fejret solfester i oldtiden. Jælshøj er den højeste (128 m). Er det mon derfor, at jætten fra Borum-Eshøj (104 m) bliver overvundet? Fra Jælshøjs top ser man tidligst solen stå op over Mols og Helgenæs. Sikkert har der været holdt solfester her lige som på Solbjærg ved Solbjærg sø, der ligger knap 10 km herfra.

Det er næppe tilfældigt, at Svend Fældings navn er knyttet netop til de to højeste bavnehøje på hans egn; hvis han oprindelig har været en lysgud, er det endda netop det eneste forståelige.

Men Sinfjøtle sættes som Svend Fælding endnu i forbindelse med to af Jyllands ejendommeligste »bavne«-høje. Selvfølgelig har Jælshøj og Borum Eshøj været bålpladser. Men utvivlsomt er det samme tilfældet med Dagbjærg Døjs (dag-bjærg) og Himmelbjærget ved Juulsø (hjul — sol-hjul sø). Iflg. et af sagnene får Svend Fælding sin store styrke samt sin store jærnstang af bjærgmanden i »Dagbjærg Doss«. Men nu Himmelbjærget og Hjulsø? Jo, han har netop tilfældigvis forbindelse med denne egn. V. A. Secher har i »Saml. t. jydsk Top. og Hist.« III, 2, s. 218 omtalt, at Svend Fældings Klokke 1634 blev sendt fra Skanderborg til Randers. — Som bekendt fordriver man troldtøj ved klokkeringning. Det er da et tilfælde, der ser ud som en tanke, at trolddræberens navn knyttes til en kirkeklokke i Himmelbjærgegnen. At Ægirs (Eirs) bavnehøj måske hører med i denne sammenhæng, skal blot antydes.

Til sidst ønsker jeg at bemærke, at i Vølsungesaga besejrer Sinfjøtle 11 mand. Hvorfor netop 11? Hvorfor ikke tre gange tre eller syv og syvsindstyve? 11 er et underligt tal, men det er accurat 1 mindre end 12. Sinfjøtle sejrer; han er altså stærk for i det mindste 12 mand. Det er netop denne styrkegrad, alle sagnene tillægger Svend Fælding.

Min hypothese er da denne, at urformen for Svend Fælding er Sinfjøtle, der er identisk med Sigurd og Helge, der atter er hovedpersonen i en omdigtet Thor- eller solmythe. Men idet jeg bygger videre på Bugges idé: Svend Fælding = Sinfjøtle, indrømmer jeg, at det hele er hyllet i en for en lysgud noget upassende dunkelhed, men kanhænde vil andres undersøgelser og betænkninger kunne sprede lidt af den tage, der kaster sin flakkende kåbe i stadigt skiftende former

over de gamle sagn. Men jeg personlig tror, at han betyder: lyset mod mørket, Dansken mod Tysken, vogteren af vor ældgamle Ejder-grænse, den grove, men trofaste og modige helt, en ægte Dansk sammensmæltning af religion og fædreland, som i den virkelige historie har fundet sit udtryk i ånder som Absalon og Grundtvig, de to stormænd, der mere end nogen anden har været i pagt med folkeånden.

Til min afhandling i årbogen 1913 ønsker jeg at tilføje, at Svend Fælding har været omtalt paa følgende steder foruden de der nævnte:

Hj. Justesen Ranchs Fuglevise († 1607), vers 60.

Jac. Knudsen Schandrup († c. 1720). Se: Jydsk Maanedsskrift 1912, s. 191, ved C. Behrend.

Tøger Reenberg: „Poet. Skr." 1769, I s. 60 og II, s. 91.

Oehlenschlägers „Prometheus", 1833, II, s. 241. Af C. E. Høxbroe.

P. N. Thorup: „Efterl. Digte", 1847, s. 165.

P. J. Winstrup udgav under mærket „Svend Felding" „Betragtninger over det tydske Forbund og Holstein", 1859.

Carl Ploug skrev 1861 sin berømte „Vor Grundlov er kun en tolvaars Knægt", hvor selve grundloven udtrykkes ved Svend Fælding. (Digte 1901, I, s. 129).

P. Th. Andersen: „Efterl. Digte" 1870, s. 254: „Skaaltale paa Aakjær i Sommeren 1865".

Hans Ebberup: „Trold og Vætte" 1920, s. 7.

Fra Holbergtidens Horsens.

Ved Hans Knudsen.

IV. **Læger, Prokuratorer og Rettens Betjente.**

Som den tidligere anførte Statistik viser, stod Dødeligheden i Horsens paa et meget højt Trin, hvorimod det samme næppe kan siges om Lægekunsten smst. I 1732 bestredes Gerningen af 3 Kirurger eller Barberer, nemlig Samuel Beaufin, Sebastian Fr. Degen og Jockum Frandsen, der da var rørende enige om, at Byen ingen Brug havde for en fjerde, som agtede at nedsætte sig dér, da »vi andre, som os her tilforn haver nedsat, haver en meget knap Substistence«[1]).

Af disse var Jockum Frandsen ældst i Gaarde, idet han tog Borgerskab 1707 og vilde ernære sig af »sit Barbereri og andet han bedst kunde ernære sig af«, mens Beaufin og Degen først tog Borgerskab i 1731. Beaufin var født i Stege og havde tidligere været Kirurg ved Hansted Hospital. Han kunde møde med et Eksamensbevis af 16. August 1702 fra det medicinske Fakultet i København.

Sebastian Fr. Degen var født i Kiel og havde tjent som Kompagnifeltskær, men havde dog 27. Februar 1731 faaet Testimonium af Fakultetet i København. Han maatte, da han nedsatte sig i Horsens, forpligte sig til ikke at genere Jockum Frandsen, »en gammel Skatteborger, som Byen i mange Aar med Badskærvæsenet haver betjent og ikke tilforne har voren eksamineret ved Fakultetet«.

[1]) H. B. B. 1732, $^{8}/_{9}$, jvf. Aarhus Stifts Aarbog 1920, S. 43.

Allerede 1733, 11. November, begravedes den gamle Skatteborger, men de to andre trivedes ikke stort bedre for det. 1744 hører vi, at den da 76-aarige Beaufin var geraadet i slet Tilstand »formedelst det store Fuskeri, som af adskillige her paa Steden øves og drives«[1]). I Begyndelsen af 1748 faldt ogsaa Degen fra, og nu sad den gamle Amtsmester Beaufin alene tilbage, men ikke desto mindre kunde Magistraten tillade sig at anbefale at vente med Ansættelsen af en ny Kirurg, til denne nu mere end 80 Aar gamle Asklepios var befriet for al jordisk Konkurrence[2]).

Denne fast utrolige Nøjsomhed med Hensyn til Lægebetjening maa, foruden Omsorg for den gamle Mand og liden Tillid til Faget, skyldes, at man hjalp sig paa anden Maade. Som andre Mestre havde Kirurgerne Svende, der kunde gøre Arbejdet. Regimentsfeltskærere, som den berømmelige Johan Cremon, der begravedes 1754, 23. December, 90 Aar og 1 Dag gammel, har vel ogsaa befattet sig med civile. Fuskere og kloge Koner har klaret Resten, og saa var der endelig den hellige Brønd! Da Magdalene Pedersdatter sig selv uafvidende var blevet med Barn, troede hun, det var anden Svaghed, »hvorfor hun ej alene lod sig aarelade, men endog var ved den her ved Byen liggende saakaldte Hellig-Brønd«[3]).

Medens Magistraten saaledes fandt Byen tilstrækkeligt forsynet med Kirurger, var den derimod ikke af samme Mening, naar det gjaldt Prokuratorer. 1732

---

[1]) H. B. B. 1744, $^{18}/_{1}$, $^{20}/_{1}$.

[2]) H. B. B. 1748, $^{13}/_{6}$. Skiftet efter Stadskirurg Sebastian Fr. Degen begyndtes 1748, $^{5}/_{9}$, men hans Begravelse er ikke anført i Kirkebogen. Enken Mette Christensdatter fragik Arv og Gæld.

[3]) Horsens Justitsprot. 1724, $^{22}/_{8}$, Fol. 261.

skrev den: »Som denne By ikke paa nogle Aar med fornødne Procuratores haver været forsynet, har det været besværligt for de af Borgerskabet, som med hinanden kunnet falde i Proces, da de enten ikke har kunnet faa nogen til deres Sager at udføre eller og maattet forsynet sig med saadanne Mænd fra andre Steder til des større Bekostning«[1]), hvorfor den 1732, 24. November, meddelte Frederik Bay, barnefødt paa Endelave af honnette Forældre, Bestallingsbrev som Prokurator i Horsens«[2]).

At ogsaa Befolkningen har følt et Savn her, derpaa tyder følgende Klage fra Maren Hansdatter sl. Laurids Povelsen, der ansøgte om, at Andreas Flensborg, den senere Borgmester, maatte føre hendes Sag: Siden her i Byen ikke er nogen anordnet Procurator, som jeg fattige Enke kunde formaa til en Sags Udførsel, jeg til min Uskyldigheds og Æres Conservation maa lade føre her ved Bytinget angaaende et mig paaførte Ry og Rygte for en Tee Serviette, ligesom jeg mig den paa ulovlig Maade havde tilbragt«[3]). Paa det Tidspunkt var der dog ellers i Byen Prokuratorerne Chr. Calmer[4]) og Bertel Fædder, hvilken sidste var en af Samtidens mest kendte Sagførere. Han førte en Pen saa zirligt og kunstfærdigt, at Meningen knapt er at finde bag alle Stilens Rokokosnørkler, men han procederede helst kun for Landstinget. Han var desuden nu over sine bedste Aar. Alder og Podagra plagede ham, saa at han i 1739[5]) endog afslog at lade sig

[1]) H. B. B. 1732, $^{24}/_{11}$.

[2]) Horsens Raadstueprot., Fol. 259.

[3]) H. B. B. 1737, $^{2}/_{9}$.

[4]) Havde desuden Amtmandens Tilladelse af 1733, $^{27}/_{7}$, til at procedere i Skanderborg og Aakær Amter (Horsens Raadstueprot. 1737, $^{7}/_{10}$). Begr. 1754, $^{5}/_{4}$.

[5]) H. B. B. 1739, $^{7}/_{9}$.

udnævne til Landfiskal, og 1751, 19. April, jordedes han i Horsens.

Selvom det saaledes kneb med bestaltede Prokuratorer, saa var der til Gengæld flere ubestaltede. Særligt hyppigt og med megen Suffisance optraadte Senkelmageren[1]) Christopher Rohwetter, men det være dog usagt, om det var hans Sagførervirksomhed, der voldte, at »skielmsk, callanieus[2]) og mordisk sindede« Personer en Aften Kl. 10 uden Hensyn til Ruderne strittede Sten ind ad hans Vinduer[3]).

Hvad selve Rettens Personer angaar, er der ikke meget at berette. Byfoged 1698—1735 var Rasmus Christensen Leth, der var Ejer af Hovedgaarden Laage, hvorfor hans Embede en længere Aarrække varetoges af Laurids Nielsen Amlidzbøl, der desuden drev en liden Næring med at lade udtappe og sælge et Krus Øl af sit Hus, som han beskedent udtrykker sig[4]).

Derefter kom Thomas Mawors, der ikke havde det helt fredeligt med Befolkningen, thi han bekæmpede den forargelige Uskik, at der i Horsens brugtes 6 i Stedet for de lovlige 5 Faddere ved Barnedaab[5]). Desuden havde han ogsaa Proces med Magistraten for Viborg Landsting, dog blot om en Udlægsforretning[6]). Som Godsejer endte han ikke, thi hans Bo var insolvent ved hans Død[7]). 1744, 14 Febr., udnævntes Efterfølgeren, Niels Rasch. Tunghørighed gjorde ham Embedets Bestridelse vanskelig, og 1747 søgte han anden

---

[1]) Spændemager eller Gørtler.
[2]) callanieus, formodentlig: calomnieux — bagtalersk.
[3]) Horsens Justitsprot. 1727, $^{12}/_{6}$. Fol. 21.
[4]) H. B. B. 1724, $^{26}/_{6}$.
[5]) Smst. 1739, $^{7}/_{12}$.
[6]) Vib. Landst. Dombog 1740, $^{9}/_{3}$.
[7]) Horsens Skifteprot. 1739—47. Fol. 703.

Bestilling for at kunne komme »fra et besværligt Embede og et vanartigt Folk, der daglig plager den retfærdiges Sjæl med idel Uret, som man maa se og dog ej kan forhindre«[1]). Det lykkedes ham dog ikke, thi selvom han i 1758 slap for sit Embede, maatte han dog blive, hvor han var, og 71 Aar gammel jordedes han 1767, 27. Marts.

Andreas Flænsborg var derefter Byfoged 1758—90.

V. **Lovens Overtrædere og deres Forvaring.**

Hvori Folkets Vanartighed bestod, forklarede Byfoged Niels Rasch ikke nærmere, men der er iøvrigt Vidnesbyrd nok om, at der ikke var lutter gode Børn i Byen.

For det første var der alle de letsindige Piger, der lod sig i Uære beligge. Det var dog ikke Alimentationsvæsen eller Hjælp til Barselfærden, de da besværede Øvrigheden med, denne skulde tværtimod hos dem inddrive Lejermaalsbøder, og kunde de ikke erlægge dem bød Fdg. 1725, 11. August, at de skulde »efter Loven paa Kroppen, enten med Fængsel i Raadhuskælderen paa visse Dage eller med Gabestokken, alt efter vedkommende Stiftamtmands Godtbefindende og efter de skyldiges befindende førlige og skrøbelige Tilstand, afstraffes«. Taksten var 6 Rdl., et knugende stort Beløb for en fattig Pige, men den lod sig dog reducere. Hertil kom saa yderligere Gejstlighedens Krav paa offentlig Skriftemaal for Menigheden, inden Synderen kunde faa Tilgivelse og atter stedes til Nadverbordet.

Samme Krav stilledes ogsaa til Mandfolket, med-

[1]) H. B. B. 1747, $^{22}/_{2}$.

mindre samme hørte til Militæret, der slap med en Bøde til det moralske Formaal: Krigsenkekassen.

Ofte var dog Synderen over alle Bjerge, naar Øvrigheden rykkede frem med sine Fordringer. 1725, 2. September[1]), efterlyste Byfogeden i Horsens ikke mindre end 15 Piger, som i Aarene 1722—24 havde forset sig uden at betale, og Jep Giødesen, Magistratens og Byens Tjener, vidnede, at han »næstafvigte Mandag efter merbemeldte Hr. Byfogdens Befaling ved Trommeslag og Udraab haver indkaldt alle disse løsagtige Kvindes-Personer at møde i Dag her paa Tinget for at rette for sig med deres forbrudte Lejermaalsbøders Betaling, saafremt de ikke, hvor de kan findes, vil vente at blive paagrebne og med Fængsel eller Gabestok blive straffet«, men ingen af de nævnte Kvinder havde fundet Anledning til at efterkomme denne Stævning, som ellers gav Borgerskabet en liden Repetition af de sidste Aars Chronique scandaleuse.

I Gentagelsestilfælde ventede Kagen de elendige, men nogen Humanitet begyndte dog at gøre sig gældende. Da Dorthe Jakobsdatter for tredie Gang havde begaaet Lejermaal, henstilledes det til Stiftamtmanden, om hun skulde tiltales derfor, da Landstinget sjældent stadfæstede Kagstrygningsdomme til Trods for Loven[2]); og i sin Tid vilde jo Poul Løvenørn hellere betale Mulkten end lade dem bøde paa Kroppen[3]).

Værst var det naturligvis, naar gifte Folk forsaa sig. Mette Christensdatter havde et meget godt Navn og Rygte, »indtil hun lagde sig efter en liderlig Skoledreng navnlig Peder Trane, med hvilken hun blev gift«. Samme Peder var derefter blevet Rytter ved

[1]) Horsens Justitsprot. Fol. 336.
[2]) H. B. B. 1748, $^{27}/_{11}$.
[3]) Aarhus Stifts Aarbog 1920, S. 31.

Oberst Kaases Regiment og havde med det været ved »Rhinstrømmen« i 1734. Derfra var han deserteret og havde været 4—5 Dage hos hende i Horsens, men siden havde hun intet set til ham. I sin forladte Tilstand havde hun indladt sig med en gift Mand, Jørgen Væver, og det skulde der nu bødes for i 1745. Paa Spørgsmaalet til ham, om han havde nogle Midler og Effekter, svarede han, at han havde intet uden 4 smaa nøgne Børn i armelig Tilstand, mens Mette af samme Slags Rigdom besad 3. Hun blev dog dømt til 20 Dages Fængsel, men da hun desuden var elendig i Benene og næppe kunde gaa ved en Kæp, søgte endog hendes Dommer, Byfogeden, at faa Straffen nedsat til 10 Dage [1]).

Efter det Antal uægte Fødsler, der er tilført Kirkebogen, var Horsens ellers en særdeles ærbar By, kun 3—4 om Aaret eller ca. 3 % af det samlede Antal Fødsler, men de offentlig afløstes Navne i Kirkebøgerne og Justitsens Besværligheder med Lejermaalsbøderne faar Forholdene til at vække mere Opmærksomhed i Eftervердenens Øjne, end de fortjener.

Hvis strenge Straffe var i Stand til at hindre Forbrydelser, maatte Barnemord i de Tider være utænkelige, thi Danske Lov bød, at »letfærdige Qvindfolk, som deres Foster ombringe skulde miste deres Hals, og deres Hoved sættes paa en Stage«, og Barnefødsel i Dølgsmaal takseredes til samme Straf, naar Barnet døde. Da den ulykkelige Magdalene Pedersdatter, som hævdede intet at vide om sit Svangerskab, fødte sit Barn og lod det blive liggende i Sengehalmen, dømtes hun derfor 1724, 19. September [2]), til at lide denne Lovens Straf, og Viborg Landsdommere stadfæstede

[1]) H. B. B. 1745, $^{4}/_{8}$. $^{12}/_{8}$. 1746. $^{20}/_{1}$.

[2]) Horsens Justitsprot. Fol. 272.

4. Oktober s. A. Dommen, men indstillede hende dog til Benaadning, saasom »alle disse Omstændigheder viser en stor Vankundighed hos Fangen«[1]).

Saa megen Naade blev ikke Edel Lauritsdatter til Del 10 Aar efter. Hun var blevet dømt op mod Jul i 1734, men da hun havde indgivet Ansøgning til Kongen om at nyde den Naade at blive begravet i kristen Jord efter »Decollationen«, maatte Eksekutionen udsættes, til Svaret indløb. Skønt hun sad i Jern, bevogtedes hun dog af 2 Borgere om Dagen og 4 om Natten, et højst ærgerligt Vagthold i de kolde Dage, og værre var det, at den kongelige Resolution om hendes kristelige Begravelse først udfærdiges 17. December. Magistraten havde derefter konsuleret Provsten for at faa at vide, »til hvad Tid han formente, at Delinkventen i sin Sagligheds Sag kunde blive saaledes forsynet, at man kunde føje Anstalt til hendes Henrettelse«, og Svaret havde været, »at det ikke kunde ske førend 15. Januar førstkommende, formedelst de mange Helligdages Indfaldelse«, hvorefter Magistraten meldte Stiftamtmanden: »Haver vi da til den benævnte 15. Jan. førstk. føjet Anstalt, at hun kunde blive henrettet, hvilket vi underdanigst herved indberetter med ønskende Deres Exellence vores naadgunstige Øvrighed et godt Nytaar med mange flere paafølgende at opleve udi al Velsignelses Lyksaligheds Velstand«[2]).

Saa varme Ønsker er der ikke blevet den sølle Delinkventinde til Del fra de Borgere, som maatte skiftes til at holde Vagt om hende i den glade Juletid, men de slap dog af med hende til den fastsatte Tid. 15. Januar 1735 blev hun henrettet paa Torvet,

[1]) Vib. Landstings Dombog, Fol. 220.
[2]) H. B. B. 1734, $^{13}/_{12}$. 1735, $^{6}/_{1}$.

og 5 Koner samlede mod et billigt Vederlag paa 2 Mk. 8 Sk. atter hendes Hoved med Kroppen i en Kiste forinden den kristelige Begravelse. Hendes Bo vurderedes til 8 Rdl. 3 Mk., hvorimod de hafte Omkostninger beløb sig til 121 Rdl. 3 Mk. 9 Sk. foruden et Salær paa 14 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. til hendes Defensor, Niels Sevel, altsaa en helt igennem bekostelig og fortrædelig Affære.

Af mere ondartede Forbrydelser hændte i disse Aar iøvrigt kun Mordet paa Anne Jensdatter Klokmesters, »som ved udædiske Mennesker er myrdt og kommen af Dage. Hendes Lig er efter Magistratens Ordre til videre nedsat udi aaben Jord, bedste Sted, efter Borgemesters Attest«[1]). Det synes at have været et ganske almindeligt Rovmord og fortjener ikke nærmere Omtale.

Hvad der ellers forefaldt af Forbrydelser, var ikke stort. Lidt Tyverier og Rapserier og saa naturligvis Voldsomheder, naar Øl og Ilterhed røvede Besindelsen. Saaledes klagede Søren Andersen over, at Frands Knudsen Monberg »om højlys Dag med braad Hu og bevæbnet Haand tvende Gange haver angrebet bemeldte mit Lejehus, dets Vindver ganske spoleret og indslaget, en stor Del Sten af Taget nedrevet og sønderslaget, ja og ofte undsagt og truet mig med min Gaard og Formues total Ulykke og Undergang«[2]).

Spektakler kunde endog opkomme af nationale Grunde. Købmændene Andreas Meinert og Baltzer Schwartz fra Fredericia sad, efter at have opslaaet deres Kramboder paa Torvet, i sl. Johan Orgelmesters Enkes Gæstgiveri og nød en Pibe Tobak under stilfærdig indbyrdes Passiar. Den behagede ikke Jens

[1]) H. K. R. 1728. $^{4}/_{7}$. Fol. 3.

[2]) Horsens Justitsprot. 1719, $^{27}/_{6}$. Fol. 60.

Hattemagers danske Sindelig, thi deres Maal var Tysk, og han opfordrede dem til, »at de skulde snakke Danske, de Spækmouser«. Andre blandede sig i det, og snart efter raslede Krus og Glas under Kampens Larm, og de to fremmede fik »nogle Hug og Saarmaal, og i samme Larm blev en af deres Parykker forkommen«[1]).

Mere afskyeligt var det dog, naar Brutaliteten yttrede sig i Mishandling af helt værgeløse. Farveren, Jørgen Mejer, havde skamslaaet sin Læredreng, og den vise Dom lød paa, at han skulde skaffe en Broksnider til at kurere Drengen, »men da det iøvrigt ej er bevist, at han har brugt Od eller Æg at straffe sin Læredreng med, saa skal Jørgen Mejer ikke tilfindes at lide noget for Hullerne paa Panden eller Slag paa Armen«. Intet for Svie og Smerte, kun en ny Tortur, en gratis Broksniderkur[2]).

Stor Naade vistes der Skomagerdrengen Iver Sørensen, som havde udpraktiseret $1^1/_2$ Sk. af Skuffen i Rasmus Hansens Disk, »og som han dermed i dette skarnvurn Handel er blevet ertappet, haver Rasmus Hansen hannem her i Byens Fangehus og Fængseljern ladet anholde«. 25. Februar blev han sat fast og 2. Marts fremstillet for Retten. Han tilstod at have handlet i Ungdoms Daarlighed, »og eftersom han nu derfore siden den Tid har været indsat udi Byens Fængsel og Jern i disse kolde Nætter og denne haarde Frost, saa bad han vemodelig, at han for videre Straf maatte forskaanes«, og da han ellers var en god Dreng, slap han med 7 Dages Varetægtsarrest i Frost og Mørke for Forsøget paa at stjæle $1^1/_2$ Skilling[3]).

[1]) Horsens Justitsprot. 1723, $^{12}/_{10}$. Fol. 222.
[2]) Horsens Justitsprot. 1718, $^{22}/_{11}$. Fol. 32.
[3]) Horsens Justitsprot. 1728, $^{2}/_{3}$. Fol. 40.

Raadhuskælderen synes saaledes ikke at have været helt frostfri, skønt Dagens Lys ikke naaede ned i Fangehullerne. Byen havde derfor en kedelig Udgift til Fangerne til »Lys, som stedse behøves saavel ved Dag som Aftens Tider udi slige Arresthuse, hvori Mørket stedse continuerer, til at fortære deres Spise- og Drikkevarer ved«[1]). Saa strengt gik det dog ikke altid til. Da Tyven, Jens Murmester, »som til Gallien var condemneret«, var undveget, berettedes det, at han af og til saas »ude af sit Fængselshul i et andet Værelse nogle Gange siddende paa en Skammel, som han havde i sit Hul og bar ud og ind ved Spisetid med sig, og naar han havde faaet sit Mad, blev ham af Niels Quist medgiven 1 Pægl Brændevin hver Gang med sig ind i Hullet«[2]). Den gode Giver var Fangeslutter Niels Sørensen Quist, og hans Belønning udeblev ikke, thi snart derpaa var han selv »sluttet med Hænder og Fødder i det stærkeste Tyvehul, hvor hverken Dag eller Lysning er«, og 1725, 24. Juli, dømtes han til 3 Aars Arbejde i Jern paa Bremerholm, fordi han ikke havde passet bedre paa.

Han kunde heller ikke undskylde sig med, at Arresterne manglede Redskaber til virkningsfuld Frihedsberøvelse. Ifølge Inventarielisten til Kæmnerregnskabet 1733 bestod »Fængsel Jernet« af efternævnte tillidvækkende Genstande: »1 Springer[3]), 1 mindre ditto, 4 Par Handknuder, 2 Par Fodskinner, 1 Par mindre ditto til en Springer, 1 Par dobbelt Handknuder, 1 Handknude, 4 Kæder, 1 stor gl. Taskelaas til Blokken,

---

[1]) H. B. B. 1742, $^{17}/_{9}$.

[2]) Horsens Justitsprot. 1725, $^{19}/_{6}$. Fol. 322.

[3]) Sprenger: et Torturinstrument, som forbyder Delinkventen at røre Hænder og Fødder (Baden: Tydsk og Dansk Ordbog).

7 mindre Taskelaase, 1 mindre ditto, 1 Bohmlaas, 1 Hengelaas, 1 Skruelaas, 2 Hengelaase, den ene for Arresten og den anden for Loftdøren, 1 stor Fængsel-Blok med Jernkæde ved, 1 mindre Fængsel-Blok«.

Trods Kælderens Indhold af menneskelig Elendighed, kunde Raadhuset dog til Tider samle Borgerne til Lystighed. I Vinteren 1734 spillede Komedianter der i 6 Aftener og 1735 i 8 Aftener. Hvis Trup der har optraadt, og hvad den har givet til Bedste, melder Kæmnerregnskaberne intet om, men noterer en Indtægt paa henholdsvis 4 og 8 Rdl. for Leje af Salen.

VI. **Skatter og Indkvartering.**

Store Kapitaler omfattede Kæmnerregnskabet i det hele taget ikke. I 1734 balancerede det med 753 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. og udviste følgende Udgiftsposter: Indkvartering ca. 40 Rdl., fri Befordring til Hof- og Statsembedsmænd 121 Rdl. Delinkventomkostninger ca. 151 Rdl., Reparation paa Bygninger og Inventar 45 Rdl., Lønninger og andre Udgifter ca. 266 Rdl., saaledes at der blev et Overskud paa ca. 130 Rdl. Paa Grund af Edel Lauritsdatters Sag var Delinkventomkostningerne i dette Aar dog abnormt høje.

Indtægterne opnaaedes ligesom nu ved Ligning, dog ikke saaledes, at der fandtes en bestemt Skatteprocent, hvorefter et samlet Beløb udskreves hos hver Skatteyder, men til hvert Formaal lignedes der særskilt.

Brandkassen er allerede omtalt. Præstepenge paalignedes til Løn til Præster, Hørere, Organist og Stodderfoged samt 20 Rdl. til Raadhusets Vedligeholdelse. Vognægtsligningen anvendtes dels efter sit Navn, dels »paa Byens Portes Flytning, Brønde, Bolværker og Stenbroers Reparation og andre Byens høj-

nødvendige Udgifter«[1]). Dertil kom saa Indkvarteringsskat og specielle Ligninger, naar særlige Forhold maatte kræve det.

Af det saaledes ydede kom endda kun en Del selve Byen til Gode idet en god Part ret beset tjente Statsformaal; men dermed nøjedes Staten ikke. Dens Byrder var langt de tungeste baade direkte og indirekte. Særlig slem var Formue-, Kop-, Heste-, og Karosseskatten af 1743. Højeste Skatteyder var Justitsraad Lichtenberg, der i Formueskat maatte op med 1600 Rdl., et for den Tid formidabelt Beløb, og dertil yderligere 131 Rdl. for andre Skatteobjekter, thi han var opført med 1 Française, 2 Tjenere, 2 Kuske, 1 Staldkarl, 5 Tjenestepiger, 6 Heste og 1 Karosse. Langt efter denne i Byen boende Godsejer kom Kræmmeren Jens Jørgen Lindvig med en Formueskat paa 560 Rdl. og Apoteker Schmidt med 300 Rdl., mens Skattebeløbene ellers var ganske smaa for Hovedmassen af Borgerne. Karosseskat svaredes dog af ialt 11 Personer[2]).

Foruden Tidens sædvanlige Skatter tilfaldt der, naar Kongen tog Ophold paa Skanderborg, Byen særlige Byrder, som sikkert har været Husmødrene en Rædsel, i hvert Fald er Magistratens Skrivelse af 1748, 2. Maj, til Stiftamtmanden saa ualmindelig uvillig og saa stærk, at der maa have staaet Kvinder bag:

»Foruden at her af Byen, naar det hele kongelige Herskab kom til Skanderborg, efter et forfattet Reglement tilforn er blevet leveret hos Slotsforvalteren paa Skanderborg Slot Sengeklæder, Lagener, Pudesvaar og Sengebækkener til 16 Senge samt dertil hørende Lyse-

[1]) H. R. A. Pk. 5, jfr. Fabricius, S 328 ff.
[2]) H. R. A. Pk. 4.

stager med Saks, ere vi fra Hr. Kammerherre og Amtmand v. Vojda i Skanderborg under 25de passato beordret videre at levere, som følger: 16 gode Sengesteder med Omhænge til hvert, 16 Borde med Borddækkener, 16 Natskrin med Bækkener og 32 Par hvide Vindvegardiner med Kapper, altsammen det første og sidste inden 4de hujus«. Det var ikke muligt at skaffe Transportmidler, og de grasserende Børnekopper gjorde det betænkeligt at sende slige Mobilier til et kongeligt Slot. Desuden havde Horsens nu ene af alle Stiftets Købstæder i 16 Uger forrettet Kørsler med Kongens Vildt, hvorfor den bad sig fritaget for videre Leverancer og Bekostning.

Den tungeste stadige Byrde, Staten paalagde Horsens, var dog Indkvarteringen ikke blot paa Grund af Bekostningen, men ogsaa fordi den til Byens Befolkning føjede et Element, som maatte volde baade de styrende og det menige Borgerskab evindelige Kvaler.

Skønt det skanderborgske Rytterdistrikt omfattede over 7800 Tdr. Hartkorn i Gods og Tiender[1]), indbragte det dog ikke saa meget, at Købstæderne kunde forskaanes for Udgifter til Rytteri.

Horsens fik sin Part i 1724, da det anmeldtes, at Byen skulde have Indkvartering af 2 Kompagnier af Oberst Samizes Regiment, og Magistraten skrev straks til Stiftamtmanden og bad om nogen Formildelse, da »saadan paakommende Indkvarteringsbyrde ikke af denne liden Byes Almue kan bæres uden de flestes paafølgende Ruin«[2]); men det hjalp ikke, og man maatte skride til en Paaligning af Byrden, hvilket ikke gik for sig uden store Klager fra mere eller mindre forurettede.

[1]) Jvf. Aarhus Stifts Aarbog 1919. S. 9.
[2]) H. B. B. 1724, $^{16}/_{6}$.

I 1728 takseredes Omkostningerne til ialt 1753 Rdl. 5 Mk. 13 Sk., nemlig 1675 Rdl. 3 Mk. for Indkvartering af de 2 Kompagnier af normeret Styrke pr. Kompagni 61 Ryttere og $18^3/_4$ Kone, i Realiteten Major Kneils Kompagni paa 61 Ryttere, 19 Koner og 19 Børn, fordelt i 44 Kvarterer, og Ritmester Uslars Kompagni paa 61 Ryttere, 12 Koner og 12 Børn, fordelt i 50 Kvarterer, samt 78 Rdl. 2 Mk. 13 Sk., der medgik til Husleje for Fourageoplag, Hjemkørsel af 81 Læs Brændsel til Officererne, Lys til »Corps de Gvarden« (Hovedvagten), Hakkelseknive m. v. Udgiften paalignedes efter Grundtakst samt Næring og Brug, fri var dog Gejstligheden i videste Forstand, Magistratspersoner, kongelige Betjente m. fl., saaledes at ca. $^1/_6$ af det samlede Grundtakstbeløb, 29000 Rdl. 5 Mk. 10 Sk., af den Grund udgik, men i Stedet tillagdes omtrent lige saa meget for Markjorder, saaledes, at det indkvarteringspligtige Grundtaktsbeløb blev ialt 28551 Rdl. 2 Mk. 8 Sk. Til dette lagdes det samme Beløb for Næring og Brug, saa at Hovedsummen blev 57102 Rdl. 5 Mk., og Indkvarteringen paalignedes derpaa med 3 Sk. af hver Rigsdalers Ansættelse. Den kunde saa enten ydes in natura eller i Penge, saaledes, at der fandt en Likvidation Sted mellem de enkelte Borgeres Ansættelse og deres virkelig hafte Indkvartering.

Pekuniært var det en meget trykkende Ekstraskat, selvom det hjalp noget, at der paalagdes andre Købstæder, der forskaanedes for Indkvartering, at yde »Soulagementspenge«[1]), men det var overordentlig vanskeligt at faa dem til at gøre deres Skyldighed, og

[1]) Om disses Fordeling paa Byerne se Aarhus Stifts Aarbøger 1920. S. 26.

Klager til Stiftamtet over Restancer forekommer bestandigt.

Til den ordinære Indkvartering kom yderligere ved særlige Lejligheder en ekstra, og en Majors Ligbegængelse var tilstrækkelig til at skaffe Horsens en Indkvartering paa 160 Mand ekstra, dog kun for en Nat, som da Kneil blev begravet 1729, 15. Juni[1]).

I Sammenligning med Ulemperne var det en ringe Fordel i givet Tilfælde at kunne bruge Indkvarteringen som Skærmbrædt mod andre Byrder.

Da København var brændt i 1728, paatænktes det at fordele nogle af de elendigste brandlidte i Landets Købstæder, men Horsens meldte sig fra. Rytterindkvarteringen havde »mere svækket dens Indvaanere, end nogen skal kunne tro eller tænke«, nu maatte det være de andre Byers Tur. »Gud kender Villien til vores fattige Jævnkristnes og Næstes Nød at lette og bære, dersom Evner og Lejligheden ikke var os betagen ved denne Indkvartering«[2]).

Denne Jammer fortsattes gennem Tiderne, snart over Ligningen, snart over de krævede Ydelser, og værre blev det, da Byen 1739 yderligere fik 1 Kompagni til de 2, som var der i Forvejen. Magistraten og de negotierende klagede bittert i 1747. Det var en utaalelig stor Indkvartering, meget større end den i Aarhus, der i Bygning var dobbelt saa stor, »og hvis Handel og Skibsfart er vel fire Gange saa florisant og profitabel som denne By«. Hvis man helt kunde slippe, »fulgte der af et stort Haab om Byens Hjælp og Opkomst«, men blot at blive fri for det tredie Kompagni vilde være en stor Lettelse[3]).

[1]) Aarhus Stiftamts Kopibog 1729 $^{12}/_{6}$. Fol. 355.
[2]) H. B. B. 1728, $^{22}/_{11}$.
[3]) H. B. B. 1747, $^{23}/_{12}$, $^{9}/_{12}$.

VII. **Sammenstød mellem civile og militære.**

Til de reelle Byrder, som var tunge nok, kom yderligere de irriterende Rivninger mellem militære og civile, der forbitrede Sindene og gjorde Borgerne utrygge i deres egen By.

Allerede 1728 klagede Ritmester Uslar til Oberst Samiz over de til Dels »opiniatre« Borgere, der gav ham haanske Svar, da han krævede nogle Rytterstalde reparerede, hvorfor Obersten truede med at sætte Hestene i Borgernes private Huse og Stalde, »und sollten daraus ein oder andere Desordres entstehen, wird es mir oder meinen Officiers nicht zu imputieren sein«. Derimod fandt Magistraten ikke den »befundne Mangel saa considerabel derom at mollestere Hr. Obersten eller Deres Excellence (Stiftamtmand Løvenørn), dersom Misforstaaelse ikke var derimellem«[1]).

Misforstaaelser var der imidlertid nok af, og agtbare Borgere kunde aldrig vide sig sikre for Overgreb fra Rytternes Side, selv hvor sproglige og nationale Uoverensstemmelser ikke gjorde sig gældende. Christen Sørensen Gylling skulde efter Ligningen have 2 Ryttere, 1 Kone og 1 Barn og nægtede, vel nok noget formalistisk, Kvarter til Rytteren, Jens Bredt, der havde 1 Kone og 2 Børn. Ophidset herover trængte saa Jens Bredt ind og krævede Plads for sig og sine, netop som Christen Gylling sad og følte sig allermest i Harmoni med alle Tilværelsens Magter i blid Søndagsfred, nys hjemkommen fra Herrens Bord. Sagtmodig søgte han at vise Urostifteren Døren, men Jens Bredt blev bandende og smældende i Stuen, han estimerede ikke Christen og hans Kone mere end det Skidt, han

[1]) H. B. B. 1728, $^{19}/_{11}$.

traadte paa, hvilket Udsagn han illustrerede ved paa en meget sigende Maade at stryge Foden hen ad Gulvet. Derefter drev han Gylling en saa vældig Ørefigen paa venstre Kind, at han segnede om. Følgerne frygtede han ikke, sagde han. I Flensborg havde han engang slaaet en Borger, der var tre Gange saa rig, og det var han sluppet naadigt fra. »Hvad vil eller kan de vel gøre mig for saadan en Ørefigen, de kan jo ikke lægge mig paa Stejle eller Hjul derfor, og om saa var, hvad var da mere, saa havde jeg Ende paa mit Onde«[1]).

Over for slige fortvivlede Gemytter blandt de gemene, var der ikke meget at stille op, og Officererne var alt andet end Fredsstiftere. Saaledes overfaldt Løjtnant Reventlow uden særlig Foranledning den ansete Handelsmand Rasmus Jørgensen Wulf, da han med Kone var paa Vej til Højmesse og netop var kommen forbi Apoteker Schmidts Gaard og passerede en Del Ryttere, der stod Kirkeparade udenfor Major Kneils Kvarter. Som en passende Indledning til Gudstjenesten holdtes der nemlig Kirkeparade, hvor Ryttерne i Tiden mellem første og anden Ringning fik forelæst Krigsartiklerne, inden de i sluttet Trop marsjerede af Sted til Kirkens Formaninger[2]).

Dette foregik 1725, 15. Juli[3]), næste Gang i November s. A. gik det ud over Handelsmanden Hannibal Brandt. Der havde Reventlow hidtil haft Kvarter, men nu var der meget mod hans Villie blevet anvist ham et andet, og han vilde ikke flytte. En Nat Klokken halvgaaen et fandt derpaa et Optrin Sted, som skildres

---

[1]) Horsens Justitsprot. 1725. Fol. 348—50.
[2]) Vaupell: Den danske Hærs Historie II. S. 13.
[3]) Horsens Justitsprot. Anførte Dato. Fol. 331.

saaledes af Sofie Amalie, gift med denne Hannibal, hvis Mod ikke svarede til hans krigerske Navn, men han var nu ogsaa fra Fyn. Reventlow kom ind, vidnede hun for Retten »med Lyset i den ene og dragen Kaarde i den anden Haand, stak efter min Mand i Sengen og sagde: »Vil du skaffe mig Lagener i min Seng, du Rachalie«, og blev saa ved at stikke nogle Gange efter min Mand i Sengen, skældte hver Gang for Hund og Rachalie og truede min Mand hver Gang med Ulykke. Jeg sad for i Sengen saa vel som og vores Pige, som tog hannem ved Armen og holdt paa hannem, at han ikke skulde komme til at dræbe min Mand, og raabte paa Ammen, at hun skulde kalde paa Monsr. Hertz af Skanderborg, som den Nat logerede hos os«.

Stillet overfor denne kombinerede Styrke foretrak Reventlow at trække sig tilbage for næste Nat Kl. $1^1/_2$ at foretage et nyt Fremstød, der dog straks strandede paa en laaset Dør[1]).

Det var dog ikke blot en ægteskabelig Seng Reventlow kom i farlig Nærhed af. Da han forlængst var draget af By, stod en bedrøvet Pige, Johanne Jensdatter, 1727, 8. Juli, for Bytinget, stævnet til at udrede sin Lejermaalsbøde for sin Forseelse med Løjtnant Reventlow, men hun ejede aldeles intet, »eftersom det lidet, hun havde, ved Barnets Fødsel, Død og Begravelse, saavel som hendes egen Svaghed er medgaaet«. Hun maatte altsaa lide paa Kroppen i Raadhuskælderen og endda prise Aarstidens Mildhed[2]).

Man maa iøvrigt lade Militæret den Ros, at det ikke særligt foretrak at tyrannisere Byens egne. Da en

[1]) Horsens Justitsprot. 1725, $^{20}/_{11}$. Fol. 342, 345—47.
[2]) Horsens Justitsprot. 1727, $^{8}/_{7}$. Fol. 331.

arm Bonde ikke vilde sælge Kaptajn Mitsløf den »Skattehavre«, han skulde aflevere til Hospitalsforstanderen, behandledes han saa virkningsfuldt af Kaptajnen, at han kom fra det Møde med et aabent Saar, som Blodet randt af[1]).

At det ogsaa maatte komme til Værtshusslagsmaal er kun rimeligt. 1731, 1. Juli, sad i Jens Mondbergs Hus et udsøgt, men blandet Selskab og spillede »Polsk Pas«, i hvilket Spil Kompagnifeltskærgesell Balch blev »Labeth«[2]), men han vilde ikke betale, maaske havde han sine tvingende Grunde, og hurtigt lød Kampens Brag. Han svang Kaarden, mens hans civile Antagonist, Niels Brandt, betjente sig af en gammel Skovl[3]).

Det karakteristiske for slige Sammenstød var ellers den civile Parts fuldkomne Passivitet over for Krigsmagten. Da Korporal Fabek 1731, paa Marie Besøgelsesdag (2. Juli), om Eftermiddagen Kl. 7 slet, paa Nørregade skældte Jokum Frandsen ud for Canalie, slog Hat og Paryk af ham med venstre Haand og bearbejdede hans nøgne Hoved med Stokkeslag, saa der blev et blodigt Saar, bad den lidende Jokum blot de omstaaende drage til Minde, hvad de saa[4]). Det har de ogsaa gjort trofast, saa at der for Bytinget kunde afgives Forklaring, og Tingsvidner udstedes, men det maa dog ikke glemmes, at man dér aldrig hører den anden Part, da Sagen endelig paadømtes af de militære Retter, saa det er ikke udelukket, at de militære Fremstillinger i hvert Fald i nogle Tilfælde vilde ændre Billedet.

Særlig Anledning til Sammenstød med Borgerskabet gav de Patruljer, der om Aftenen stampede gennem

[1]) Horsens Justitsprot. 1727, $^1/_4$. Fol. 3.
[2]) Labeth = la bête = bet.
[3]) Horsens Justitsprot. 1727—40. Fol. 168—69. 171.
[4]) Horsens Justitsprot. 1731, $^{10}/_7$. Fol. 162.

Gaderne med det Formaal at holde Orden. Saaledes klagede Prokurator Christen Calmer over, at han 1727, Dagen efter St. Hansdag, blev overvældet af Patruljen mellem 10 og 11 om Aftenen med Udskælden og Prygl af deres Flinter. De forfulgte ham til hans Hus og vilde have ført ham i Vagten, hvis ikke hans Nabo, Raadmand Rodenborg med sine Folk var kommen ham til Hjælp[1]).

Juleaften 1739 gik det ud over den mindre fornemme Christen Mikkelsen, da han med flere var paa Vej hjem til sin Fader, Mikkel Sandmand, fra Julegilde hos Justitsraad Lichtenberg, »hvor han saavel som øvrige Skibsfolk samme Højtidsaften havde været at spise deres Natter«. I Haanden bar han et Klæde med Smaabrød, Æbler og andet Julegodt og mødte saa Patruljen, bestaaende af tvende Ryttere med Flinter i Haanden, ført af Korporal Schænk. Denne tjenstivrige Fører spurgte, hvem de var, hvortil Christen Mikkelsen svarede: »Levendes Mennesker«. Muligt har han forekommet Rytterne for levende, thi efter at han havde givet Besked paa hvorfra og hvorhen, vilde de have ham med i Vagten. Da han ikke godvilligt fulgte med, dunkede den ene af Rytterne ham med Flinten i Hovedet, saa Hatten fløj af, og han tumlede forover til Jorden, mens den anden Rytter anerkendende bemærkede: »Du slog som en ærlig Karl«. En Ledsager sprang imidlertid til Mikkel Sandmands Hus og kaldte Børnene ud, og Christen saa da Lejlighed til at smutte fra Rytterne ind i Huset. Korporalen fulgte efter med dragen Pallask i Spidsen for de gemene. Hans Tysk forstod Vidnerne ikke, »dog fornam af alle Ting, at det ikke var godt, helst

[1]) Horsens Justitsprot. 1727, $^{8}/_{7}$. Fol. 19.

han stak med sin Palars i Kammerdøren«, og de 2 Ryttere stødte derpaa med deres Karabiner saalænge, at der gik 2 Stykker af den ene Fjæl i Døren, og under denne Gerning forstod Vidnet saa meget af Korporal Schænks Ord, at hvis han kunde komme ind til Christen Mikkelsen, »vilde Korporalen stukket hannem igennem«.

Medens dette foregik, fik Christen Tid til at undslippe til Naboer, saa Fuglen var fløjen, da Forfølgerne naaede ind. Til Gengæld gik det ud over den gamle skrøbelige Mikkel Sandmand, som en af Ryterne greb for Brystet og væltede over en Kiste saa han fik Næseblod, og hans Kone faldt besvimet om af Rædsel, mens Døtrene styrtede ud paa Gaden og jamrede over, at deres Moder var død.

Efter at have fuldført disse Bedrifter stak endelig Korporalen sit Sværd i Balgen og forsvandt med sin Patrulje. Tilbage sad Mikkel Sandmand foran Skorstenen med sin rædselsslagne Kone i Armene, og sent forvandt de den Juleaften. Store Forhør holdtes der senere, og der tillagdes Sagen saa megen Betydning, at selve Magistraten og ikke de fornærmede Personer optraadte som Klager[1]).

Befolkningen var ikke blot udsat for Overlast paa Person, men ogsaa paa Gods. De indkvarterede Ryttere var slemme til at begaa Rapserier. Jokum Karp havde stjaalet tre Gæs og slaaet to ihjel, som han for en meget billig Pris solgte til en Kone, der for Retten til sit Forsvar blot anførte, »at enhver er Tyv i sin Næring. Der er dem langt højere paa Straa end jeg, som har købt med dem, om de var aabenbaret«[2]).

---

[1]) Horsens Justitsprot. 1740, $^{26}/_{1}$, $^{5}/_{2}$. Fol. 549—53.

[2]) Horsens Justitsprot. 1725, $^{11}/_{11}$. Fol. 352.

Som Sagfører for den bestjaalne fremsatte derimod Senkelmager Christopher Rohwetter følgende moralske Betragtninger: »Thi endskønt ingen kan modsige, at jo vel flere letsindige Gemytter findes end ved Krigsstanden, saa vilde dog ufejlbarlig paafølge det, Tyveri vilde mærkeligen tiltage og gaa i Svang, saa længe de stjælende kunde have deres Annammere, hvor de det staalne kunde forhandle, og i saa Maade kunde flere letsindige af herværende Garnison lade sig lyste at gribe til slig Værk og derved blive først liderlig, fordi slig Handel dog moxen paa Stedet ved Drik og Fylderi vorder ved Dag og Nat fortæret[1])«.

I 1740, samtidig med Affæren med Mikkel Sandmands Søn, blev Garnisonen ligefrem beskyldt for en Række Tyverier.

Niels Nyelands Kone havde mistet et Krus med Sølvlaag, Skipper Hans Sørensen et hvidt Krus med Sølvlaag, 6 Sølvskeer, en stor engelsk Thepotte, $^1/_2$ Dusin nye Tintallerkener m. m. Jens Jensen Grumstrup savnede 39 Alen bleget Hørlærred samt et Kobberdørslag og Mette Frandsdatter 44 Alen Lærred. Alle skyldte de Rytterne, dog uden nærmere Begrundelse[2]).

VIII. **De afdankedes Lod.**

Til Fortrædelighederne med Rytterne i aktiv Tjeneste kom Besværet med de afdankede; en forhutlet og fattig Klasse Mennesker, som kun var Byen til Byrde.

I 1733 klagede Magistraten til Stiftamtet over, at der i Horsens havde nedsat sig over 40 Personer,

[1]) Horsens Justitsprot. 1726, $^{29}/_1$. Fol. 355.
[2]) Horsens Justitsprot. 1740, $^{26}/_1$. Fol. 551.

»som efter foreviste Pasbord har vaaren udi kgl. Mayts. Tjeneste, hvilke alle paastaa Frihed efter hans kgl. Mayts. allernaadigste Forordning, at eftersom de skulle være befriede for Skatter og borgerlig Tynge, formene de og ikke at vil svare noget udi disse Poster«, nemlig Præsteløn, Brandafgift og Brandtjeneste, Vognægter m. v.[1]).

De var saaledes i al deres Elendighed alligevel en privilegeret Klasse, som Byens Lavs-Haandværkere saa skævt til. Vi har allerede hørt om fhv. Kyradser Peder Jensens Fidleri og Fuskspil og den Anvisning, han fik paa hellere at bruge Naalen, men hvad hjalp det, naar Skræderlavet var ligesaa nidkært paa sit Omraade.

Laurits Wiebers, fhv. Korporal ved Mitsløfs Kompagni, som endda havde »bekomne Blessures i Kongens Tjeneste«, maatte klage over, at skønt Forordningen af 1732, 29. December, tillod »alle reducerede og demiserede Ryttere, Dragoner, Underofficerer og gemene og deres Hustruer, hvor de sig vilde nedsætte, at arbejde saa meget de ved deres egne Hænder kunne afstedkomme, saa dog alligevel haver velædle og velvise Borgemester og Raad udi Horsens behaget mere at tage Behag udi at assistere Skræderlavet end at se mig handthævet«[2]).

Ja en afdanket Rytter kunde endog være udsat for den Tort at faa Hug af den civile Øvrighed. Hvorledes gik det ikke Frantz Joen, afskediget Kyradser af General Lüttichaus Regiment, nu gift med en fattig Knapmagers Enke?

Da Sprøjterne blev prøvet 1728, 29. Maj, for-

[1]) H. B. B. 1733, $^{30}/_{4}$.
[2]) H. B. B. 1736, $^{21}/_{7}$, $^{3}/_{12}$.

modentlig første Prøve med den nye dobbelte Kirkesprøjte med Kobbertrykværk samt Messingklapper og Ventiler, og samtlige Byens Indvaanere var tilsagte at møde paa Torvet, indfandt Frantz Joen sig ogsaa, men gav ingen Haandsrækning, hvorfor Raadmand Rodenborg tog Affære »og befalede ham at tage Haand i med andre, men blev staaende som en Knub og udkaste til mig nogle opsætsige Ord, hvor jeg da gav ham et Par Rap af min Stok, der efter kom han til mig igen, løb mig under Øjnene, begyndte at bruttalere, og som dette ej alene i Borgerskabets Paasyn skete, mens med og i nogle af de her i Byen liggende Officerers, stødte jeg hannem fra mig med den højre Haand og med den venstre gav hannem atter nogle Rap af Stokken«.

Frantz undskyldte sig med, at han var Invalid, »en belemstret Mand«; »jeg, som er lam paa den en Haand, hvilket jeg for mine og min Konges Fjender ved Gadebusch bekom«[1]).

Det var visselig ingen misundelsesværdig Lod at være en gammel afdanket Rytter, intet Steds hørte de ret hjemme, og de Privilegier, de i Mangel af Pension udstyredes med, vanskeliggjorde deres Optagelse i det borgerlige Samfund, de var henvist til.

IX. **En Hververhistorie.**

Endnu en Ting kunde rejse Borgerskabet og Militæret mod hinanden, nemlig Hvervninger, og i 1728 forefaldt der i Horsens en Hververhistorie, som ikke giver Niels Korporals Hvervning af Peder Paars noget efter.

Onsdag Aften, den 18. August, sad Byens unge Or-

[1]) H. B. B. 1728, $^{17}/_{8}$.

ganist Anders Lütken i godt Lav i Borger og Handelsmand Mikkel Mikkelsens Hus. Der var foruden Organisten Monsr. Borch, Kornet Rysensteen og Vagtmester Tilmann. De befandt sig saa vel i hverandres Selskab samt ved det Spil »Polsk Pas«, at de forblev sammen til Torsdag Morgen Kl. 6; hvorpaa de begav sig over til Morten Mikkelsen, der om dette Besøg senere berettede følgende: »De begærede en Glas Aqvavit, samme de og bekom, straks derefter fik de samtlig The, og derpaa druk de videre nogle Glasser Aqvavites, og saa gik Tilmann bort, da imidlertid begærede Orgenisten af Kornetten, om han ikke vilde danse med ham en Menuet, hvilket var Kornetten imod, mens dog derudi føjede ham ikke een Gang mens flere. Da Kornetten vilde ikke længere danse med Orgenisten, syntes han derover at mochere sig, dog derefter tog han Kornetten om Hals og vilde kysse ham, hvilken, da Kornetten samme Tid skød ham fra sig, at han faldt omkuld paa Gulvet, og bad Orgenisten om, at han maatte være med Fred, da sprang Orgenisten op paa Gulvet og greb fat paa Kornetten og udrev hans Vest ved den ene Taske[1]). Da Kornetten det fornam, blev han ganske vred og tog Orgenisten i Brystet med en Haand og slog ham hen til en Kiste«.

Efter dette Drukkenskabsoptrin fik Værten anbragt Lütken i et Kammer, men det var ikke muligt at faa Ro paa ham, og Kl. 9 ravede han atter tilbage til Mikkel Mikkelsens Hus, hvor han tilbragte Tiden sovende ved Bordet med aaben Mund.

Hen paa Eftermiddagen vaagnede han og begav sig hen til Morten Mikkelsens og søgte forgæves efter

[1]) Taske ɔ: Lomme.

Kornetten, hvorefter han vendte tilbage »og som tilforn sad og sov ved Bordet og imellem drak noget derinde og var continuerlig overmaade beskænket, indtil imod Aften Klokken imellem 7 og 8 slet«. Paa Vej ud mødte han i Forstuen Korporal Lerbak og sammen gik de til Morten Mikkelsens. Der hændte det sig, at Lerbak og Lütken kom i noget Klammeri, men Værtens Kone tilkaldte Vagtmester Tilmann, som ved en sær Skæbnens Føjelse netop var ved Haanden. Han befalede Korporalen at gaa hjem og »visentere«. Lütken blev saa henrykt over Vagtmesterens Mellemkomst, at han i sin overmaade store Drukkenskab spurgte ham, om han vilde have en Rytter. Hvilken Vagtmester vilde ikke det, og Tilmann slog straks til, da Lütken meddelte, at det ham selv. Hvervningen besegledes derpaa med 2 Mk. klingende Mønt i Vagtmesterens Kvarter, og med disse Haandpenge var Anders Lütken i Militærets Gevalt.

Derfra slæbte Tilmann sit Bytte til Ritmester Uslar, til hvem Lütken sagde, at han var i Gæld og derfor vilde give sig til Rytter. Ritmesteren nærede ingen Betænkeligheder: »Wenn es auch 1000 Thaler wäre«, og til Vagtmesteren sagde han paa sin Tysk: »Ihr könnte ihn mit euch nehmen«.

Ved nogle Krus Øl fejredes derpaa Standens nye Medlem af Vagtmesteren, Korporalen, Kompagnifeltskær Balch og en Rytter ved Navn Eilert i Søren Mogensens Hus mellem Kl. 9 og 10 om Aftenen. Derfra gik de til Mikkel Mikkelsens vistnok noget nettere Beværtning, men da Klokken var over 10, og Trommen havde gaaet, saa ingen mere maatte tappe for den militære Stand, og da han desuden havde det Princip ikke at tappe for nogen Rytter, nægtede han at skænke for dem. Efter at de i den Anledning havde

overdænget ham med en Samling af de fortrinlige Skældsord af international Oprindelse, som stod til deres Raadighed, gik de tilbage til Søren Mogensen, hvis Beværtning administreredes efter andre Principer, og der tilbragtes Resten af Aftenen til Kl. 1 uden Skaansel mod Øl og Brændevin. Derfra tog Korporal Lerbak Organisten med sig, og de hentede hans Klæder og Lintøj i hans Logement hos Mourids Sveistrup.

Kl. 7 Fredag Morgen førtes Lütken atter til Søren Mogensens Beværtning, og da han et Øjeblik blev alene med Værtsfolkene, advarede de ham, men han sagde: »Taler ikke derom, I skal se, det kan blive min Lykke«, men han var stadig i en stærkt omtaaget Tilstand, og Korporalen røgtede med Iver Rusens Vedligeholdelse.

Ledsaget af Vagtmesteren og Korporalen aflagde han samme Fredag Borgmester Axelsen et Besøg for at melde ham, at Byen nu maatte søge sig en ny Organist, da han havde taget sig anden Tjeneste paa. Der traf han Peder Bering, hvem han skyldte Penge, men da denne søgte at tale i Fortrolighed med ham i Borgmesters Sengekammer, hindrede Vagtmesteren det og vilde høre alt, hvad de sagde. Der vekslede derfor blot disse Replikker, B: »I er jo ganske drukken«. L: »Ja, hvad gaar det Jer an«?

Ellers kom han ikke i Forbindelse med andre, og baade den Dag og Lørdag indtog han sine Maaltider hos Søren Mogensen, stadig bevogtet af de to Underofficerer, der nu paa 4de Dag holdt hans Rus vedlige.

Af Ritmester Uslar blev han den følgende Dag ført til Regimentets Hovedkvarter i Skanderborg og Mandag Formiddag fremstillet for Hvervningskommissionen, som gjorde ham en Del Spørgsmaal for at

faa bekræftet, at han frivilligt havde ladet sig hverve. Af Frygt for Hug og Slag svarede han, som Ritmesteren havde befalet ham. Mandag Aften var han atter i Horsens, og Borgerne dér havde i den følgende Uge Lejlighed til at se Stadens Organist færdes i Gaderne, stundom ene og stundom med andre af Kompagniet, undertiden i hans egne Klæder og undertiden i Rytterмundur. Næste Lørdag, den 28. August, blev han af Ritmesteren igen bragt til Skanderborg og præsenteret for Oberst Samiz, som ikke havde været til Stede forrige Gang, overfor hvem han som før bevidnede sin Lyst til at være Rytter.

Det borgerlige Samfund havde imidlertid ikke roligt fundet sig i den skandaløse Hvervning. Nærmest til at tage Affære var Kirkeinspektionen (Provsten Jesper Norup og Magistraten), fordi Lütken uden Opsigelse havde forladt sin Tjeneste ganske mod hans Bestallings Ordlyd.

Allerede Fredag den d. 20. August udsendtes tvende Borgere til Ritmester Uslars Kvarter for at protestere mod Hvervningen. Ritmesteren vilde ikke slippe sit Bytte, men gav dog den Indrømmelse, at Lütken maatte passe sin Kirketjeneste til Mikkelsdag. Yderligere opførtes den Forestilling, at Ritmesteren i disse Borgeres Nærværelse lod den omtaagede Lütken bekræfte, at han frivilligt havde givet sig til Rytter, og at han vilde tjene al sin Livstid.

Samme Dag forsøgtes endnu et Fremstød ved den konstituerede Byfoged med tvende Vidner, udsendte af Øvrigheden og Peder Bering, der havde en Veksel fra Lütken og derfor ikke vilde se Debitor forsvinde blandt de geworbne. De havde intet Held med sig, thi »som vi kom i Ritmesterens Logement i den første Stue, lukte velbaarne Hr. Ritmester Uslar den anden

Stuedør noget op og sagde, vi kunde hilse Øvrigheden, han forstod sig ikke paa sligt, de kunde give ham det skriftligt. I samme Momang lukte han Døren i for os, saa maatte vi med vores Forretning gaa uforrettet derfra«. Saa meget udrettede de dog, at Lütken samme Dag blev sendt til Borgmesteren for at opsige sin Tjeneste, som foran omtalt.

Da en Henvendelse til Regimentets Oberst forblev ubesvaret, tilskrev Provsten og Magistraten 23. August Stiftamtmand Løvenørn og bad ham at »ville betee os den Naade ved et Skrivelse til velb. Hr. Obristen at formaa det derhen, at Orgenisten igen løsgives og os overlades«[1]).

Løvenørn var straks klar over, at en saadan Hvervning af en Kirkens Tjener ikke lod sig forsvare, og 24. August beordrede han Magistraten til at lade optage Tingsvidne om det forefaldne, saa at Affæren kunde blive helt oplyst.

Den følgende Dag tilskrev han og Bispen Oberst Samiz, at de som Kirkernes Forsvar ikke »paa saadan Maade kan lade Kirketjenerne verbe og bortføre«, og de henstillede til ham at beordre Ritmesteren til at løslade Organisten[2]); men da Obersten var bortrejst, kom der intet Svar fra den Kant.

I Mellemtiden var i Horsens, d. 24. August, de af Anders Lütken forladte Orgeler blevet synede, og dertil var blevet indforskrevet hans Fader, den gamle Orgelmester i Randers, og Broderen Poul. Det gjaldt jo om at bevise, at han skammeligt havde forsømt Værkernes Vedligeholdelse, saa at han ikke saaledes kunde løbe fra dem, og dette Orgelsyn giver derfor et saare

---

[1]) H. B. B.

[2]) Aarhus Stiftamts Kopibog 1728, $^{25}/_{8}$.

mørkt Billede af Værkernes Tilstand, hvilket maaske nok ikke var langt fra Sandheden, men der er ensidigt lagt Vægt paa Manglerne.

Faderens og Broderens Besøg havde tilsyneladende intet Indtryk gjort paa Anders, men det er vel ogsaa tvivlsomt, om det er kommet til hans Kundskab. Lørdag den 4. September tog Sagen imidlertid en helt ny Vending, thi om Eftermiddagen »kom Anders Lütken selvvillig ind udi Provstens Hus og bad ydmygst, han vilde tage hannem udi Protection og Beskærmelse«. Provsten var mere end villig dertil, og Søndag Morgen udskikkedes tvende Mænd fra Provstegaarden for at melde Ritmesteren, at Provsten indestod for Lütken med Hensyn til de Krav, Ritmesteren maatte gøre gældende, og Løvenørn blev underrettet om Stillingen.

Han tilsagde straks de civile Myndigheder sin Bistand og vedlagde sit Svar af 6. September Kopi af en meget kraftig Skrivelse fra ham til Ritmester Uslar, i hvilken han bestemt krævede Lütken frigiven.

Mens alt dette foregik var der for Bytinget d. 31. August begyndt en Retsforhandling efter Stævning af 24. August, men først 7. September, altsaa efter at Lütken havde søgt Tilflugt i Provstens Hus, førtes og afsluttedes Tingsvidnet om samtlige Tildragelser. Paa Provstens og Magistratens Vegne førtes Sagen af selve Bertel Fædder, mens Sr. Hans Mortensen af Fillerup nederste Mølle mødte for Militæret. Lütken selv kom derimod ikke til Syne under denne Kamp om hans Person.

Hans Mortensen benægtede naturligvis, »at Anders Lütken udi nogen Maade er persvaderet mindre nødt eller tvungen til at antage Ryttertjeneste«, mens Bertel Fædder førte sine Vidner til Sagens Opklaring i alle

Dele, saaledes som den her meddelte Fremstilling af Begivenhederne viser[1]).

Det udfærdigede Tingsvidne sendtes 16. September til Aarhus Stiftsøvrighed, ledsaget af en særdeles ynkelig Skrivelse fra Lütken og en voldsom Anklageskrivelse fra Kirkeinspektionen over Militærets Fremfærd i denne og andre Sager. »Dette er desforuden ikke usædvanligt, at Underofficererne, som skulde holde de gemene i deres Kvarterer om Natterne, selv voldeligen overfalder Folk i Husene og med tiltagne gemene udhugger baade Vinduer og Porte ... Naadige Herrer, Guds Huses og vores høje Protecteurer. Det er ikke dermed gjort, at denne Kirkens Betjenter og Organist bliver (det vi dog ikke vil haabe) os fratagen, helst han er os til Orgelerne her nyttig, saasom han vel forstaar sin Profession. Mens hvad! Er ikke antaget, os uadspurgt, Chorsdegnen. Kort Tid siden er en af Aftensangsprædikanterne, en Collega scholæ, i sine Studeringer, da han om Morgenen (!) skulde prædike, og af tvende Ritmester Uslars underhavende overfalden i Marken, ind i Byen med Trusler, Skældsord og Gevær, da de ham ikke i Selskab med sig kunde bringe, til sit Hus forfulgt, og det i Paasyn af mange Borgere, som ej bedre blev derpaa begegnet. Slige og flere uanstændige Maader at ville hverve Folk paa, særdeles Kirkens Betjentere beder vi i Underdanighed, Deres Exellence og Hr. Biskop vilde ved Deres gunstige Intercession og Forestilling hos vores allernaadigste Arvekonge se os som andre hans tro Undersaatter befriet fra«.

Efter dette slap Lütken af Klemmen og kunde atter passe sine Orgeler. Han forblev dog ikke hele sin

[1]) Aarhus Bispearkiv Rev. 3. Pag. 195. Nr. 6.

Levetid i Horsens, thi ved Faderens Død i 1739 var han i Aalborg, men da begge Orgelerne der i Byen paa den Tid betjentes af andre, synes han en Tid at have forsøgt sig paa anden Vis. I Horsens efterfulgtes han af Thomas Jensen Mondberg, men da denne var død i 1747, vendte Anders Lütken tilbage til Kyradserernes By. Han medførte da en Hustru, Anne Sophie Fielcke, en Kapellanenke fra Viborg, men næppe Rigdomme.

Han døde 1769 »af Hikker« og blev begravet 11. April. Hans 82-aarige Enke døde Aaret efter og blev nedsat 8. Maj Kl. 12 slet paa Kirkegaarden med Følge. Enkens Hus rummede et tarveligt Bohave, som indbragte 81 Rdl. 5 Mk. 2 Sk. mod en Gæld paa 116 Rdl. 2 Mk. 8 Sk., og det er vel tvivlsomt, om Status nogensinde har været synderlig bedre. Smaabyers Organister, der kun forstod deres Kunst og ikke vidste andre Maader at tjene Penge paa, var henvist til Fattigdom, uden at det dog derfor tør siges, at det havde været Anders Lütken tjenligere, om han 1728 var forblevet i Ryttermunduren.

Linaa Sogn i gamle Dage.

Ved Edv. Egeberg.

(Fortsat).

Jakob Nielsen Fogh (1665—1700).

Han stammer rimeligvis fra Hels. Gertrud Nielsdatter, Krogsgaard paa Hels, er i alt Fald hans Søster. En Søn af ham nævnes ved et Gilde hos Christian Fischer paa Lavengaard. Hans Navn er Pallemon Fogh, og han optræder som Vidne ved al det Postyr, som den i en tidligere Afhandling omtalte Herredsfoged Claus Jessen ved denne Lejlighed lavede. Ogsaa i den Vildttyverisag, ovenomtalte Fischer blev indviklet i, forekommer hans Navn, dog ikke paa en Maade, der er til Forklejnelse for ham.

Han var gift to Gange. Hans første Hustru var den tidligere omtalte Anna Pallesdatter. Hun døde 1692. I Kirkebogen for det Aar har Jakob Fogh skrevet: »Min kieriste dydige Hustrue Anne Pallesdatter omkom saa ynkelig formedelst hendes Broders u-forsictige Ledsagning i Iisen mellem Ty och Mors d. 22. Jan.« Hun maa sikkert være druknet paa Rejsen fra eller til Sennels, hvor Broderen Anders jo var Præst. Anden Gang er Jakob F. gift med Mette Jørgensdatter.

I Københavns Universitets-Matrikel af 1685 staar anført en Nicolaus Jakobi Fogh. Maaske er det ogsaa en Søn af den Linaa Præst. 1686 dør en Datter af denne. »Den 14. Sep. døde min eneste kiere daatter Mergrette«, skriver Præsten tungsindigt i Kirkebogen.

Den tidligere omtalte Oluf Rasmussen Gyes er altsaa Jakob Foghs Svoger, gift med Palle Wendels Datter.

I 1667 er han imidlertid gift anden Gang, med Birgit Nielsdatter, maaske en Søster til Jakob Fogh.

Han har tidligere været Købmand i Aarhus. I 1664 stævnes han for Gæld af Bernt Schrøder i Lybæk. Oluf Gyes har lovet Schrøder at give Underpant i en Gaard i Aarhus, men det er ikke nøjagtig »efterkommet« og han har »derudj søgt Udflugter«, hvilket er bevist med Tingsvidner ved Aarhus Byting, hvortil Gyes har været indstævnet. Nu holder altsaa Bernt Schrøder paa ham igen ved Gern Herredsting og paastaar, han skal betale eller »efter Recessen at dømmes udj kong. May.'s Fengsel och Jern at straffes paa Krop andre till Ægsempell och affskye«. I Retten fremlægger Oluf G. et underskrevet Papir, hvorpaa han som »Borger och Induoner udj Aarhus« paastaar, at han har gjort rigtig Afregning med Bernt S. i »voris forige Handell«. Men han vedgaar at skylde 110 Rdlr. 2 Mark lybsk, hvilke han »eller hans Arffuenger Redellig och vell skall betalle udj Aarhus«. Hvis han ikke inden en vis Frist faar det i Orden, vil han give Bernt S. Pant i sin Gaard i Aarhus. Sagen ender med, at Oluf Gyes skal inden 15 Dage betale, og gør han det ikke, maa der gøres Indlæg i hans »Boes beste Guods och løsøre, huor det findes kand«. Dømme ham til Fængsel og Jærn tør Dommeren ikke gøre.

I 1663 har Oluf G. ogsaa været ude for en Stævning. Da er det en Kaptajn Hoff, der kræver ham for 13 Mark og 3 Skilling. Hvad der har drevet Oluf G. til Linaa er jo ikke godt at vide, men efter ovenstaaende at dømme, kan det jo godt se ud til, at det har været Rykkere, og at han er falleret Købmand. Ude paa Bondelandet har han spillet en vis Rolle. Som tidligere anført var han Familien Wendels Re-

præsentant i en Arvesag, og som man maaske vil erindre fra Afhandlingen om Skovene, talte han paa Tinge, sammen med Christen Degn i Linaa og Niels Andersen i Mollerup, Christen Skyttes Sag, saa han fik Betaling for hver Ulv, han skød. I 1667 nævnes Oluf G.s Navn i den Laurids Foghske Mordsag fra Farre. Da ser det ud, som om han har sagt god hos Apothekeren for den Mand, der købte Giften, hvormed Laurids Fogh blev forgivet af Konen og hendes Elsker. At han, som Jakob Foghs Svoger, har været en stadig Gæst i Linaa Præstegaard, er der vel ikke Tvivl om, og derfor er det forstaaeligt, at han i 1665 er indstævnet som Vidne i en Sag, der er rejst af Skovrider Jochum Christensen i Haarup, og som drejer sig om et Dyr fra Kronens Skove, som har forvildet sig ind paa Præstegaardens Bord. Oluf G. siger, at »huis hand haffde vill hand være gestindig, naar hand kom paa de steder, huor Ord giellde peng«, men for Resten benægtede han »ved sin højeste ed, at han aldeles intet haffde set nogen dyr«. Han synes at have beklædt forskellige Bestillinger. Saaledes tilsiger han i 1662 Kongl. May'st. Tjenere i Linaa Sogn til at køre Ved fra Haarup Skov til Silkeborg og 1668 Tømmer. Han har haft sit eget Hus i Linaa. Der findes en Kontrakt af 1667, der viser dette. Den lyder saaledes:

„Formeldte kiendes ieg underskriffuen Hr. Jacob Nielsen Fogh uværdig ords tienner til Leno och Dallerup Menigheder och hermed vitterligt giør at Anno 1667 4 Marts haffuer ieg Contraheret med min Svoger Olluf Rasmussen Gyes, at han skal tage sig fore at opbøge 5 Spender hus paa den øde Preste gordts grund ved Knopledet[1]) belegendis, hvorimod ieg loffuer at hand Eller hans Hustru bergit Nielsdatter begi deris leffstid Eller saa lenge dem behager skal beholde och nyde Same hus,

[1]) Byens søndre Udkørsel.

Ja End och om de sig saa andre steder ackte adt neder sette, da de det verre tilladt husit at bort stede Eller och at bort leye Naar de ichun aarligen giffuer til Preste Gaarden 24 Skilling och tuende dags arbede och Saa at haffue nyde och beholde husit uden Ald tynge och Paaleg i alle Maader och huis ieg Eller min Effter kommere anseende hand det paa Et plat Øde sted haffuer oprettet achter huset Sielff at vorde mechtig da att betalle Olluf Gyes och hans hustru medt och een deris bymends taxiering at contentere och huilchet u- shi (ulæseligt) — — af mig och som ieg och formoder af min hederlig Effterkomer Som forskr. tilstaar at skal holdes och Effterkommes i alle Omstændigheder. Jac. N. Fogh. egen hand.

Under Jakob Foghs Præstetid i Linaa gaar Matrikulen over Landet (1664), og denne Omstændighed giver et lille Vink med Hensyn til den Linaa Præstegaards Størrelse paa dette Tidspunkt. Selve Gaarden har 4 Tdr. 3 Fdk. 2 Alb. Hartkorn, den tilliggende Skov 6 Skp. 1 Fdk. 2 Alb., et Stykke Eng i Bjarup Mose 2 Fdk., og »nogen Jord, som af gl. Tid er lagt fra Byen till Præstegaarden« 2 Skp. 3 Fdk. 1 Alb.

Kun en enkelt Sag fra Tingbøgerne af 1670 strejfer Jakob Foghs præstelige Arbejde. Jeg anfører den her, ogsaa fordi den giver et levende lille Tidsbillede. Det drejer sig om den tidligere omtalte Fæster af en Kannikegaard i Linaa, Rasmus Solgaard. Han var, som allerede sagt, en vild Krabat, der havde hjembragt fra en lang Soldatertjeneste en hel Del Unoder. Han var en flittig Krogæst — vi vil træffe ham en Gang endnu under Omtalen af Kroen i Linaa — daarlig Grande, stadig Overtræder af Viderne, slet Betaler o. s. v. Der klages over ham fra alle Sider. Margrethe Zoega besværede sig, som allerede omtalt, ogsaa over ham. Søren Hjort, Bertel Rasmussen og Jens Borup »wandt ved soren Eed adt Rasmus Soelgaard icke haffuer wildit hegen Eller gierde for dieres heegen,

Som hand med Rette thill kom icke heller holdt sit femon aff Kornit, men aldtid laddet det gaa woldele i bymends Korn saa de saavel som de andere Bymend i lennæ haffer offuer forn. Rasmus Soelgaard adt beklage«. De kraftigste Besværinger kommer dog fra Herskabet, Bispestolen i Aarhus. Om hans Forhold til dette fortæller Tingbogen, at Søfren Michelsen Pøl (?), Borger i Aarhus og Bispestolens Fuldmægtig, sammen med Herredsfogden kommer til Linaa for at gøre Udlæg hos ham »efter Dom for Restands och Landgilde hand Restiret med, och da fandtes der Indtet, som kunde giøris udleg til hannom, uden 3 Øg, och den thid de kom ad garden, da thog forn. Rasmus Soelgaard det beste Øg, och en Wogn Kiep aff sin Wogen och thruidt Søfren Michelsen med och sagde thil hannom: du skal faa en ulych, och Rende stærk ad Skouffuen med det«.

Under Rettens Behandling af denne Sag afgiver »hederlig och wellærde Mand Hr. Jacob Nielsen Fog i Leno« — — »et skrefftelig underskreffen vinde paa stemplet Papir Som saaledes formelder:

Efter Som ieg uverdig ordetz thienner til lenno och dallerup menigheder Jacob Nielsen Fogh citeret d. 26. feb. anno 1670 mit widnesbyrd afflagt thil giern Herritsting anlangende Rasmus Rasmussen Solgaard hands liffs forhold och liffends legender, da dis vere verre, kand ieg iche komme til at giffue ham det vidne, som ieg gierne vilde, maa, huor Nødig ieg vil indføre haffde mistanker; thi Efter Som hand først har ¡Sat Gud aff Øyen och verit hans ord och Sachramintis foragtere och for Sømmere, Er hand faldt hen i vitterlig synder och laster Som aabenbarlig horreri I huilchet hand End Nu i mod baade hemlig och obenbarlig aduarsel er paa Mindet findis fremturendis. Mod mig har hand compromeret Sig med gandske føye Respegt och Ærbødighed, End Nu Aldrig Noget Aar Siden jeg kom til Embedet Nogen Rettighed och thinder har kunde bekomit — —"

Det slutter med en Tiltrædelse af Bymændenes Klage over Rasmus Solgaard som Vide-Bryder.

Maaske kan man af dette, at Præsten — trods Rasmus Solgaards Opførsel mod ham og Kirken — hemmelig har advaret Manden, inden han skred til Advarsel fra Prædikestolen og af hans Utilbøjelighed til at afgive ovenstaaende for Solgaard ugunstige Erklæring, gøre nogle for Jakob Fogh fordelagtige Slutninger om hans Arbejde som Præst. Jeg indrømmer imidlertid, det er et svagt Grundlag at bygge disse Slutninger paa.

Til det gejstlige Udenomsarbejde hørte jo i den Tid ofte Maningen. Overtroen havde travlt med denne halvgejstlige Akt. Og Præstens Dygtighed som Udøver af denne har vel ofte for Menigmand været bestemmende for hans Dygtighed som Præst i det hele taget. Mange Præster har sikkert allerede paa Jakob Foghs Tid været for oplyste til selv at tro paa disse Besværgelser og tillige undset sig ved at skabe sig Respekt gennem Opretholdelse af Lægmands-Overtro. Jakob Fogh har desværre ikke hørt til disse fremskredne. Jeg har nemlig grebet ham i Maning. Lad os, for Mandens egen Skyld antage, at han virkelig selv har troet paa sin Evne til at skaffe de efterlevende Fred for de besværlige fredløse Aander. I 1698, Ugen før Pinse, fandtes i Aaen ved Knudbro — en Mils Vej syd for Linaa, for Enden af Knudsø — paa den gamle Landevej til Skanderborg en død Mand. Degnen Jens Svendsen, Alling-Tulstrup — en tvivlsom Størrelse, der havde været i Fedtefadet for Tyveri af en Ko — beskyldtes for at have dræbt Manden. En Kone fra Linaa, Ane Nielsdatter, vidner for Retten i denne Sag. Hun kom i Pinseugen gaaende fra Vitved, »den rette Vej over Firgaard«. Da hun kom

til Knudbro og satte sin Fod paa den første Fjæl paa Broen, saa hun, at den samme døde, som hun levende havde kendt og fulgtes med ad Holsten for en 14 Aar siden, sad stendød paa sine Knæ ved den anden Side Knudbro, og Jens Degn stod hos ham og havde sine Hænder om den dødes Hals og kvalte ham, men om det var med et Klæde eller med sine Hænder, vidste hun ikke. Og hun hørte, den døde sagde to Gange med sagte Røst: »lad være, lad være«. Saaledes fortæller Tingbogen, oversat paa Nutidens Sprog. Efter at have set det Syn havde Ane Nielsdatter ingen Fred for Spøgelser i sit Hus og andetsteds. Hun aabenbarede det da for sin Sognepræst, Hr. Jakob, forat hun »kunde blive bemeldte Spøgeri quit og siden derefter aldrig noget haffer fornommet«.

Det er altsaa, som man af foranstaaende vil have forstaaet, vanskeligt at faa fat i Jakob Foghs religiøse Fysiognomi. Derimod foreligger der Stof nok til, at man dermed kan belyse i al Fald en Side af hans Karakter. Han synes at have været noget af en Stridens Mand, en Mand, der ikke var bange for at træde i Skranken for sin egen og andres Ret.

Med Ejeren af Silkeborg, Christian Fischer, tørnede han ret kraftigt sammen. Maaske har Fischer ogsaa været noget af en Kamphane.

Hans Slægt stammede fra Tyskland. Hans Fader, Thomas Fischer, var født i Königsberg (1583), lærte Kirurgien i Frankfurt a. d. Oder, udvandrede til Danmark og nedsatte sig som Læge i Skanderborg. Han havde 2 Døtre og 5 Sønner, hvoraf de to blev knyttet til Silkeborg: Christian og Daniel. I den Fischerske Slægtstavle angives Christian at have været kgl. Mundskænk i Frederik III's Tid. Det vil vel nærmest sige, at han var Vinhandler og solgte Kongen Vin. Han

boede i Glückstadt og havde — vist baade ved Vinsalg og Laan — under Svenskekrigen faaet en betydelig Sum Penge tilgode hos Majestæten. Da Staten ikke kunde betale Gælden i rede Penge, fik Christian Fischer Silkeborg udlagt som Dækning. 1661, 24. Dec., fik han 918 Td. H. Gods og 91 Td. Skovskyld for 51378½ Rdl., 1664, 19. Aug., 628 Td. H. for 32441½ Rdl. Kronen forbeholdt sig Ret til Tilbagekøb[1]).

Han er gift 1ste Gang med en Vinhandlerenke fra København, som var meget rig. Hun døde paa Silkeborg — som jeg om lidt vil komme til at omtale — og Fischer gifter sig igen med en Mette Harder. Hun overlever Manden, som dør 1677, og gifter sig igen med Apotheker Johannes Kirchoff i København og omkom ved Amalienborgs Brand 1689.

Der havde sidst i 1640erne staaet Strid om Tienden af Silkeborg Ladegaard, Mølle og Kro og de Huse, som laa imellem disse. Det var Palle Wendel og daværende Præst i Them, Niels Jørgensen Serup, der stredes. Og de mødte med Beviser og Vidner fra begge Sider. N. J. Serup rykker i Marken med den Kendsgærning, at Lensmanden Jochum Bech paa Silkeborg havde sit Stolestade i Them Kirke og »besøger Kirkken och sacramentet«. Og han møder med Vidner fra Rustrup, Askløv, Sebstrup og Tømmerby, som med »opragt finger bevidnet, at Silkeborg broen gør Skilsmisse mellem Giern Herridt och vradtz Herridt, og Lysbroe mellem Hidtz herrit och wradtz herrit«. Og da Them Sogn ligger i Vrads Herred, maa altsaa Silkeborg høre til Them Sogn. Og de samme Mænd forklarer, at Christen Holch (1611—41), »forrige Lensmand paa Silcheborg udj langsommelig thid Søgde

[1]) Kronens Skøder II, 123 ff., 200 f.

Them Kierche och en stoul der loed indsette och nogle Gange gich til Alters och ved sin fuldmechtig thit och offte sin offuer loud frembære paa Aalteret«. Niels Glarmester ved Silkeborg vidner ogsaa, at han i lang Tid har søgt og ofret til Them Kirke. Endvidere paaberaaber N. J. Serup sig den »13de Ribber-Artskud« fra Kong Kristoffers Tid, der forlanger, at »Cronens och Slottens ladegaarde« for det gode Eksempels Skyld skal tiende«, og han tilføjer, »at ligesom han ej vil trænge sig ind i i nogen andens Kald, saa vil han ej heller taale, at nogen forsøger paa ham hans Kalds Rettighed at fratage«.

Men Palle Wendel havde ogsaa sine Tropper parat. Kromand Christen Jensen i Silkeborg Kro paastaar, at hans Tiende i over 20 Aar har været givet til Linaa Præst. Der fremlægges ogsaa en Tiendebog af gamle Rasmus Nielsens, som viser, at i hans Tid faldt Tienden baade »i Kierffuen och skipen« til Linaa Præst. Og fra Oluf Olufsen foreligger et skriftligt Vidnesbyrd, at mens han var Sogneherre i Linaa gik Tienden fra »Silcheborg laadegaard« øst paa med 2 Ørte Rug, 2 Ørte biug och 2 Ørte avr (Havre), foruden hvis han tog i Kærven paa Marken. En Række Mænd fra Mollerup slaar fast, at i baade 40 og 50 Aar har Niels Glarmester ved Slottet søgt »lenne Kierch och der søgt Sacramentet, offret der och ladet hans børen der komme til daabben, och tuende aff (!) hans hustruer och nogle aff hans børen Er der begraffuen«. Desuden vidner Henrich Meyen, Slotsskriver og Ridefoged paa Silkeborg, at Tienden tilhører Linaa Præst, »efftersom hand Er ret Sogn prest til Slottet«. »Lensherren har stillet Sognepresten tilfreds, saa han iche klager paa dend goude mand«. Og han tilføjer, at »om saa kunde skee, at den Lehns-

herre begierede En prest aff lennet att Prediche for sig en Gang eller noget, bøhr hand det iche negt langt mindre at til Egne Sig derfor En laadegaards thiende«. Det vil altsaa sige, at Hr. Niels i Them havde ikke Spor af Ret til at kræve nogen Tiende, fordi Lensmanden en Gang imellem havde gjort ham den Ære at lade ham prædike for sig.

Dommen af 1650 lød da ogsaa paa, at Tienden af Silkeborg og Omegn hørte Linaa Præst til. Men Chr. Fischer har altsaa ikke, da han blev Herre paa Silkeborg — 1664 — villet bøje sig for denne Dom. Om han har ladet Tienden gaa til Them, vides ikke. Jakob Fogh har i al Fald ikke faaet nogen. Og han stævner da i 1675 Fischer for den, efter at denne flere Gange er blevet mindet om sin Skyld, »før han kom til Slottet«, altsaa mens han boede i Glückstadt. Stævningsmændene møder »for Silkeborg Port og der hid udj Retten steffnet Erlig och velfornemme Mand Chr. Fischer og talde mundelig med hans Hustru«.

Fischer lader nu sin Fuldmægtig »Erlig och velforstandig Karl Hans Cortsen« møde for sig paa Tinge. Han paastaar, med et Tingsvidne fra Hads Herreds Ting i Haanden, at der i over 40 Aar ikke har været svaret Tiende af Ladegaarden, og, hvad der synes at være det vigtigste, han henviser til, at Kongen har tilskødet Chr. Fischer Silkeborg Ladegaard og Gods uden Tiende og andre Byrder. Jakob Fogh skal lade sig nøje med den Genant — vel sagtens den under Rasmus Nielsen omtalte — »som af Godset fra Cronens Tid er ham tillagt« og ikke glemme, »at han (Fischer) for sig selv och betientere« har ydet Offer. Og endelig forekommer det ham paafaldende, at Hr. Jakob Fogh ikke i de 11 Aar, han har været Præst i Linaa, har afkrævet Fischer denne Tiende. Hr. Cort-

sen understøttes af en Række Vidner. Anders Thomsen, Sejl, anfører, at han i Anno 1632 »tiente Chr. Holch for Bøger og siden i 4 Aar for Laadefoget, saa Lensmændene Fr. Worm, Tage Thott og Jochum Bech i henholdsvis 2, $^1/_2$ og 3 Aar, men han har ikke fornummet, at der i den Tid blev svaret Tiende i »Kierffuen eller neg«. Ligeledes optræder som Vidner i Chr. Fischers Favør Chr. Holchs gamle Tjenere: Gunde Giordsen i Alling Mølle, tidligere Smed paa Slottet, Markmændene Bertel Jakobsen, Balle, Anders Mortensen og Anders Piersen, Gjødvad, Kusken Knud Jensen og flere.

Det hjælper imidlertid altsammen intet. Dommen lyder paa, at Chr. Fischer skal punge ud i Fremtiden og yderligere svare Restancen fra de forløbne 10 Aar.

Chr. Fischer har dog heller ikke denne Gang villet bøje sig, og Jakob Fogh er i 1676 atter ude efter ham med en Stævning. Og i Retten fremlægger han en Klage paa stemplet Papir. Han paataler heri »den store Ubillighed, som Chr. Fischer i atskiellige maader haffuer mig tilføjet, inddog ieg som gud veed och got folch kand paa kiende har lagt mig efter at vinde hands affection och venskab«. Han har hos ham fundet kun »Foracht och Effterstrebelse, som met atskiellige Argumenter kand uduises, huis Aarsag och grund ieg Zudem iche har Kunde penetrere«. Det er nu 11 Aar siden Fr. III kaldede ham til Sognepræst i Linaa, »men af Chr. Fischer er ieg lidet kiendt for prest; enddoeg ieg met en goed Sambvittighed tør fordre vidnesbyrd, huorledes ieg mig i leffnet och lærdomb har forholdet, medens bemeldte Guds menighed har værret mig betroet«. Han paataler atter, at han ingen Tiende har faaet. Og heller ikke Offer »som mine Formend nyt haffuer«

i Lensmændenes Tid. Han berømmer disse for den »liberalitet« de »beteede« Præsterne med, hvad der endnu »med Berømmelse er i Folks minde«. Jakob Fogh maa »med vædmodighed beklage, at hans løn ham saaledes misundis«. Og han paaberaaber sig — ligesom i sin Tid Niels Serup — den Riber Artikel fra Kristoffers Tid og endvidere Fr. III Forordning af 1666, der siger, at de af Kronen solgte Ladegaarde skal svare Tiende til Præsterne. Ja, han bliver endogsaa helt højtidelig og mener, at han i denne Sag ogsaa maa tænke paa sine Efterfølgere i Embedet, »som kunde Meledicere[1]) mig i graffuen, naar der aff en waane (Vane) var vorden en Ret«, og at Chr. Fischer tillige forsér sig mod »Guds lou, som forbyder at tilbinde Munden paa Oxen som terscher«.

Han (Jak. F.) har hidtil tiet, fordi han hellere vilde lide nogen Uret »end talle paa noget, som kunde verre imod«. Men han har haft »liden tak derfor«.

I denne Klage tager Præsten to nye Ting med. Chr. Fischer har »for ungefer 6 Aar siden hemmelig ladet sig copulere met sin førige Sal. hustru[2]) af en fremmed prest uden Sougnet och herredet paa Silcheborg, som dog hører til min menighed«. Og Jakob Fogh har ved den Lejlighed ikke modtaget den Ydelse, der ved Vielse paa Kongebrev tilkommer ham som den »ordinaire« Sognepræst.

Dernæst har Chr. Fischer ladet sin Kone begrave, ogsaa uden Jakob Foghs Medvirkning. »Den anden acht er mig den forunderligste«, siger denne, »at da hans hustru døde aaret effter, hand da førde hende bort fra Silkeborg u-begraffuen och uden nogen lig-

[1]) vistnok maledicere (bagtale. Latin).

[2]) Vinhandlerenken.

Ceremoni lige offuer til Kiøbenhaffn«[1]), »och icke fremviste nogen kgl. tilladelse, beteede sig icke heller I Rengiste maade mod mig, som den Sal. Quinde udj sin Suaghed paa Embedets vegne haffde betient. Ieg vill Indtet talle om Kirchens Rettighed til huill — — (ulæselıgt) — — — Iche heller om de Kiercher huis Klocher, ja End och udj Et fremet læn han loed Ringe met Medeltid hand Søgte landvejen met den døde«. Jakob Fogh ønsker gerne at se de Kongebreve, der giver ham Tilladelse til sligt. Og saa lader han tilslut Fischer høre, at han intet Offer har givet ham i 1665 og 66 og Anno 1667 kun 1 Rdl. til Jul, Paaske og Pinse intet.

Sagen om Klokkeringningen afstedkom en Del Vidneførsel. Jakob Fogh møder frem med Poul Lauridsen i Dallerup, som »sværger ved sin helligens Æd at forgangen Sommer i hiøhøst var 6 Aar, da kom Chr. Fischers Bud fra Silkeborg til hans Gaard og begieret aff ham, att han vilde Ringe Dallerup Kierches Kloch medlertid Velbemeldte Chr. Fischers Sal. Hustrus lig kom igjennem Dallerup. Og der blev saa ringet til de kom offuer Dallerup Marchskiel med Liget«. Og hverken han eller Kirken fik noget for det, skønt Fischers Tjener havde lovet det.

Chr. Fischer lader den før omtalte Hans Cortsen rykke i Marken mod Jakob Fogh, paa stemplet Papir. Han kalder Præstens Indlæg for en »uformodentlig och ufornøden witløfftige pretention«. Chr. Fischer har, siden han kom til Gaarden, givet Præsten i Linaa det, han plejer at faa. Og han nævner saa her den Genant, som tidligere fra Slottet er tillagt de fire Præsteembeder i Egnen. Og han ved ikke, at hans

[1]) Hun blev begravet i Holmens Kirke.

Husbonde behøver at svare Præsten mere. Naar denne saa endda havde kommet med en »Ansøgning i Venlighed«, men her kommer han efter 11 Aars Forløb med »Proces och Rettergang« og »ideligen søger at forfølge«. »Om dette for en Affection kand Estimeres remitteres til alle raisonnables videre befindende«. At Chr. Fischer »ved sin Sal. Hustru haffuer sig i huset paa Silkeborg ladet sammen veye (vie) er sked Effter Kongens Tilladelse och christelig Skik och Maner«, og det mener han ikke, Præsten efter saa mange Aars Forløb bør paatale. Og hvad Klokkeringningen angaar, da har han ogsaa her Kongens Tilladelse, og han har hverken skriftligt eller mundtligt forlangt Kirkeværgen til at lade ringe. Og selv om saa var, burde denne forlængst forlangt Betaling herfor. Endelig lader han Jakob Fogh høre, at han tidligere har stillet sig paa en mere venskabelig Maade overfor Herskabet. Da Fischers Hustru i sin Tid døde, havde »Hr. Jacob Sielff met mange andre got folch gjort den Sal. Quindis lig den Ære och geleidet det til Aarhus«.

Ang. Højtidsofferet paastaar Hans Cortsen, at Chr. Fischer har »saalenge hand har boet och holt hus paa Silcheborg« tillige med Folk og Tyende søgt Linaa Kirke og »Hr. Jacob for deris Sognepræst tilbørligen actet och æret og ofret til ham ved alle Højtider enhver efter sin Evne och Velchor«.

Trods alt kraftigt Forsvar dømmes Chr. Fischer til at betale Tiende til Jakob Fogh. Hvad det angaar, at Fischer har undladt at ofre til Præsten ved Giftermaalet og Begravelsen, da vil Dommeren ikke have med det at gøre, men henviser det til de »tilbørlige steder«. Maaske mentes her en gejstlig Ret. Men Højtidsofferet skal være, som det sømmer sig for »en

proprietær«, og være et »reputerligt Offer, som hand sielf agter at suare och haffuer Ære af«. Hvis han ikke tager dette til Følge, maa han rette sig efter Kong. Maj. Forordning angaaende Offer.

Man ser, at Jakob Fogh i alt væsentligt har beholdt Valpladsen.

Samme Aar er Præsten ude efter Herremanden i endnu en Sag. Her drejer det sig om et Par Huse mellem Silkeborg Mølle og Kro, som Fischer har nedbrudt og ladet deres tilliggende Jord lægge ind under Ladegaarden. Det er Morten Tømmermands Hus og Glarmesterhuset. Og Jakob Fogh har derved mistet et Par Tiende- og Offerydere. I Sagen, som Præsten anlægger, vidner i dennes Favør en hel Række Linaa Mænd. De fastslaar, at der har ligget to Huse, da Fischer »bleff Silkeborg mægtig«, men at de nu er nedbrudt. Og paa Herremandens Side optræder hans Fuldmægtig Hendrik Hendriksen og forklarer, at Husene laa hans Husbond »til Fortræd«, men at de er opbygget paa den anden Side Møllebroen. Hvad denne Sag ender med, har jeg ikke kunnet finde, men det er højst rimeligt, at Jakob Fogh atter her har banket Herremanden af.

Det er vel ikke usandsynligt, at disse Stridigheder mellem Præsten og Fischer har haft Indflydelse paa dennes Behandling af Jakob Foghs Svigermoder under Sagen om Slægtens Gaard i Linaa.

Lad mig her tilføje, at Forholdet mellem Jakob Fogh og Chr. Fischers Eftermand paa Silkeborg, Broderen Daniel Fischer, sikkert heller ikke har været det bedste. I 1681 faar denne kong. Tilladelse til at lade sig betjene af en anden Præst end Sognepræsten. Og det er vel sandsynligt, at Jakob Fogh heller ikke har faaet Lov at medvirke, da Daniel Fischers første

Hustru »den vel-oc dyd-ædle Else Linde Seig. Daniel Fischers Kierriste døde effter Barns Fødsel« og 1689 blev indsat i det Fischerske Ligkapel i Linaa Kirke.

I 1678 støder Jakob Fogh sammen med Ejeren af Søbygaard, Jens Poulsen, Fader til hans Efterfølger i Embedet, Clemen Poulsen. Det vil imidlertid føre for vidt at komme nærmere ind paa denne Sag, som tilmed er ret uklart refereret i Tingbøgerne. Her blot saa meget, at Jens Poulsen, der har købt Tiende og Kaldsret til Linaa Kirke, synes at have brugt mindre fine Midler under Købet — saaledes drukket et Par Bønder fulde for derigennem lettere at kunne opnaa deres Underskrift paa visse Dokumenter — og det er nok hans Optræden her, Jakob Fogh paa Bøndernes Vegne for Retten paataler. »Forat Sandheden kan komme for en Dag og ikke bøje af for denne, som Prokuratorerne plejer at gjøre«, siger Præsten djærvt. Jens Poulsen anmoder Jakob Fogh om at passe sit Embede i Stedet for at tale andres Sag i Retten. Og han beder denne drages til Minde »hvorledes Hr. Jacob Fogh greb ham an her i Retten med u-lyde, da han vilde føre sin Vinde (Vidne)«. Det kan vel paa Nutidsdansk betyde, at Præsten har skældt ham Huden fuld. Sagen ender, trods Jakob Foghs Assistance, med, at J. Poulsen beholder Tiende og Kaldsret.

1681 har han atter en Tingstrid. Laurs Andersen Bund (Bonde?), Sorring, klager for Tinget over, at Hr. Jacobs, Hr. Gotfreds[1]), Bertel Vorms og Jens Piesens Tjenestekarle samt Søren Nielsen og gamle Anders Høg for 3 Uger siden var i Høngers Mose, som ligger i Bjarup Skov, og tog og bortkørte mod hans Vilje nogle Tørv, som han paastaar tilhørte ham.

[1]) Gotfred Sander, en Cornet, som boede i Linaa.

Jakob Fogh fastholder imidlertid, det er hans, og han skal »nok svare dertil med Dokumenter och Vidnesbyrd«. Det er en Skjelstrid, det her er trukket op til, og i den Anledning opfriskes en Sandemands Gang af 1654, hvor der blev sat Skjel mellem Bjarup Mark paa den ene Side og Nabobyerne: Sorring, Buttrup og Wolstrup, paa den anden. Sandemænd fra begge Sider »kundgiorde for thing og things Vinde deres Thou«. De begyndte ved Ørvad, »saa nær op ved same Bech til den Sigfald som løbber øster aff same bech, saa gich de øster ad same Sigfald i den norder och vester side i dend Moese land der sat dj threj stien, saa gich de nør derfra til dend dale munde der sat dj threj Stien, saa gich dj nør ad Same dal och Satte threj stien i mellum thou stien Røgel, saa gich de nør op til skou Ousset der grimet (mærkede) di en Eg o. s. v.«

Og 8 Dannemænd vidner, »at i Ret och Guds Sandhed er det det rette Skiel mellem Gundholt och biarup skou«. Der føres nu yderligere en lang Række Vidner fra begge Sider, og der er Synsmænd ude for at eftergaa de gamle Skjel. Hr. Jakob er stadig fremme i Fronten, og da det synes, som om Sagen vil gaa ham imod, bebrejder han Synet, at det ikke er fuldt paalideligt i sin Kendelse. Og han faar under Stridens Forløb Lejlighed til at afgøre et andet Mellemværende med L. Bund. Det er angaaende noget Korn, denne har taget hjem fra Marken, før Præsten fik talt og kontrolleret, hvormeget han af dette skulde have som sin Tiende. Hvorledes Tørvestriden ender, ved jeg ikke, da Tingbogen her har et Hul paa 14 Aar. I disse 14 Aar kan han have haft mange Sager løbende.

I 1695 er han fremme paa sine Annexbønders Vegne. De er blevet indstævnet af deres Husbond, ved Her-

redsfoged Mathias Friis, for Arbejdspenge. Ogsaa denne Gang har den Linaa Præst optraadt kraftigt i Retten og sagt drøje Ting til højre venstre. Amtsstuen i Skanderborg, som ogsaa er indblandet i Sagen, lader han høre, at den undertiden har ladet sig i Skat betale en, to, tre Gange, og han forekaster samme Stue, at Brevene fra Rentekammeret, som den fremlægger »ikke siunes adt verre ret orriginale«. Hvorledes han er sluppet fra sine øvrige Paastande, ved jeg ikke, men Bøndernes Sag førte han godt til Ende. Han er i det hele taget flere Gange ude paa Annexbøndernes Vegne.

Sidste Gang, vi træffer ham for Skranken, er i 1699, Aaret før hans Død. Da er han ude paa egne Vegne efter nogle Mænd i Pastoratet for »vedborget« Korn og Arbejdspenge.

Jakob Fogh har altsaa været en Stridens Mand; men sikkert ogsaa en Mand med betydelig Retfærdighedssans. En enkelt Ting kunde dog synes at tale herimod: den ulovlige Skovhugst, som han — se Afhandling I om Skoven — har brugt. Men det er ogsaa kun tilsyneladende. Alle huggede nemlig ulovligt i de Tider, lige fra den højeste til den laveste. En Oberst Preen, som i de Aar boede paa en Gaard i Linaa, blev taget i det. Retten til at behandle sin Skov uden Kontrol var gammel, og de nye Forordninger herimod ansaas foreløbig som uberettigede Indgreb i den personlige Frihed.

Man faar i det hele taget gennem det, der kan samles sammen om Jakob Fogh, et Indtryk af, at han har været en Personlighed. Naar man ser paa hans faste og klare Haandskrift i Kirkebogen — der er begyndt i 1683 — maa man uvilkaarlig slutte, at det har været en djærv Mand, der førte den Pen. Og der

kan sikkkert ogsaa læses noget ud af det klangfulde Latin, hvormed han indvier Kirkebogen:

> Munda me miserum! Miserator maxime mundi,
> Mortiferam massam mundificato meam[1]).

Eller af det, der staar over de dødes Rækker:

> Da mihi, Christe, dies cavte numerare volantes,
> da mihi velle mori, da bene posse mori[2]).

Der er jo dyb Alvor i dette, og det har sikkert ikke været en Dusin-Præst, der har skrevet det. Der klinger ogsaa noget varmt gennem adskillige af de Adjektiver, hvormed han ledsager Dødsanmeldelserne. »Niels Pedersen Mollerup, den redelig Dannemand døde den 12te Dec. 1683«. Der er noget af en Honnør i dette »redelig Dannemand«. Og da Degnen i Byen dør 1686, skriver han »gamle Christen Degn«. Dette »gamle« lyder godt. Og jeg synes, der er en Klang af Ærbødighed i det »dydige og Gudelskende« hvormed han betegner sin gamle Svigermor, da hun dør i 1688. Og man ligesom hører Præsten sukke dybt, da han ved sin Datter Mergretes Dødsfald skriver »min eniste kiere daatter Mergretes«, eller da han som tidligere anført — ved Hustruens ulykkelige Død i Limfjorden siger »min kieriste dydige Hustru«.

Jakob Fogh dør 1700 og er jo sikkert — ligesom vel ogsaa hans to Formænd — begravet paa Linaa Kirkegaard.

9. **Clemen Jensen Poulsen** (1700—1756).

Efter Jakob Fogh bliver Magister Clemen Jensen Poulsen Præst i Linaa. Hans Fader var altsaa den tidligere omtalte Jens Poulsen, Kammerassessor eller

---

[1]) Rens mig ulykkelige! Du, der mest af alle ynkes over Verden, rens mit forkrænkelige Legeme.

[2]) Giv mig, Kristus, omhyggeligt at tælle de flygtende Dage, giv mig at ville dø, giv mig at kunne dø godt.

Commerce-Assessor, som Treschow i »Danske Jubellærere« kalder ham. Hans Moder hed Maren Madsdatter.

Der foreligger adskillige Oplysninger om hans Brødre: Landsdommer, Etatsraad Mathias Poulsen, som fik Søbygaard efter Faderen, Præsten i Saxild, den lærde Samler og rige Poul Poulsen, samt Niels P. til Gunderup og Johan P., som boede hos Broderen Mathias paa Søbygaard, men jeg nøjes her med at nævne deres Navne. Og om Søsteren Anna skal jeg blot meddele, at hun var gift med Thomas Fischer til Allinggaard.

Clemen Poulsen er født paa Søbygaard 1675.

I Treschows »Danske Jubellærere« fortælles om Cl. Poulsens Uddannelse »— — Efter at han hjemme havde været under privat Information, blev han i sin Alders 15de Aar, 1690, sat i Fredericia Skole« (sammen med Broderen Poul), »hvor han under den berømmelige Rektor G. Serup, som siden blev Professor i København, gjorde i tvende Aar saa god Fremgang, at han 1692 blev dimitteret til Academiet. Efterat han havde taget sine Examina blev han Informator for den unge Foscham, og da han Aar 1700 var bleven Magister Philosophiae, besluttede han at reise udenlands, men da han stod færdig til at udføre sit Forsæt, blev han i det samme kaldet tll Sognepræst for Linaa og Dallerup Menigheder — —«.

Som man vil erindre, fik Assessor Jens Poulsen i 1678 Kaldsret til Linaa Præstekald. Assessoren er imidlertid død, men hans Enke beholder Kaldsretten, og hun benytter den til at skaffe Sønnen Embedet.

Wiberg noterer om Cl. Poulsen, at han ejede en Tønde Guld, hvilket nok er det samme som 100000 Rdl. En gammel Mand i Mollerup, Søren Sørensen, har i min Barndom ogsaa fortalt om de 100000 Rdl.

Maaske baade Wibergs Kilde og den gamle Mand har overdrevet, men det er sikkert udenfor al Tvivl, at Cl. P. har været en meget rig Mand. Hans Part af Søbygaard, som blev ham afkøbt af Broderen Mathias, har repræsenteret en stor Sum. Ved Moderens Død har han sikkert faaet Arv efter hende. Hans Hustru har vist ogsaa bragt ham Penge. Et betydeligt Aktiv havde han indtil 1721 i Linaa Kirketiende, som han da solgte for den i de Tider betydelige Sum 1119 Rdl. Han har ejet en Del Huse og Gaarde og Panter i Ejendomme. 1721 sælger Kapt. Johan Jacob Leyer til Rørbech Cl. P. en Part af en Gaard i Svejstrup Sogn, Fruergaard, for 40 Rigdl. Croner og samme Aar afkøber han Sognepræst i Jelling, Mouritz Høyer, en anden Part af samme Gaard for andre 40 Rdlr. Endvidere har han et Gældsbrev paa Justitsraad Helverschou paa 338 Rdlr. med Underpant i en Gaard i Skyum Sogn i Hassing Herred. I 1701 omtales Cornet Gotfreds Gaard i Linaa, som »Præsten nu i Leje haver«. I 1712 synes han at have ejet en Gaard i Alling. Ved Deling af Skovene i Linaa Sogn 1720 ses det, at Cl. P. foruden Præstegaarden med dens Skovtilliggende har haft en »Ejendomsgaard« med Skovstykker til, baade i Raaballe, Storskoven, Sejs Skov, »Kielling Vie« og Hesselskoven. En Skovsag af 1713 viser tillige, at han har et Skovskifte »mellem skalmoese og Gunholt«, d. v. s. ude i Bjarup. Han har ogsaa ejet Huse i Linaa. I 1743 køber han af Provst Søren Ottesen i Røgen 3 Gadehuse, som morsomt nok beboes af 3 Brødre, Søren, Niels og Christen Christensen.

Om Clemen Poulsen i det hele taget har forvaltet sine store Rigdomme smukt og værdigt er ikke helt let at afgøre. Der foreligger dog et Par Beviser paa,

at han til Tider har villet udrette noget godt med sine mange Penge. Han har jo sikkert med Hensyn til Kundskaber og Intelligens staaet adskilligt højere end sin Omgangskreds og Egnens andre Præster, i al Fald de ældre blandt disse. Hans Magistergrad og hans Planer om at uddanne sig yderligere ved Rejser i Udlandet kan tyde derpaa. Og han har ogsaa haft Interesse for det menige Folks Oplysning, og i al Fald i nogen Maade været optaget af det Oplysningsarbejde, der netop i hans Tid rørte sig Landet over, ikke mindst hos Godsejerne. Sammen med nogle Medlemmer af den Fischerske Familie, som jo var sammengiftet med den Poulsenske, rejste han en Skole i Linaa. I en Indberetning af 1716 om Skolevæsenets Tilstand til Provst Grønbech i Røgen skriver Cl. Poulsen:

»— at der for Linaa Sogn er indrættet her i Linne Bye, som dem sielf er vitterligt, een Schole, som det ganske Sogen magelig kand søge, som betienies af en Studioso og er giffuet til dend af Seignr. Christian Fischer[1]) til Silcheborg og hans Sl. Søster Tre hundrede Rixdaler af Sl. Mette Fischer hundrede Rixdaler af Madam Fischer til Mattrup og af mig sielf To hundrede Slettedaler af huilchen Capital som er Six hundrede Rixdaler[2]), Renten aarlig gifues til Schol Mesterens løn och Scholens Vedligeholdelse«.

Denne Fischer-Poulsenske Skole, som Cl. Poulsen vel saa har ydet 100 Sletdaler til — just ikke nogen imponerende Sum for en Mand paa 100000 — vil jeg senere, under Omtalen af Skolen i Linaa, komme tilbage til. Her skal blot noteres, at den bestod i kun 4 Aar, til 1720. Da solgte Chr. Fischer Silkeborg til

[1]) Søn af Daniel Fischer.

[2]) Det bliver ikke fuldt 600, da en Sletdaler er kun 4 Mark og en Rixdl. 6 Mark.

Kronen, og denne byggede saa en af de saakaldte Rytterskoler i Linaa. Den Fischer-Poulsenske Skole blev da, ved Fundats af 1730, indrettet til Hospital[1]). Det laa øst for Kirken ved Voel-Vejen, med denne mellem sig og Kirkegaarden. Jeg husker endnu fra min Barndom et langt Bindingsværkshus her med det Fischerske Vaaben over Døren. Det nedbrændte senere, og et grundmuret Hus blev opført paa Tomten. Hospitalsfundatsen meddeler, at det til en Begyndelse fik tillagt 800 Rdlr., hvoraf Fischer og Cl. Poulsen gav hver det halve. Senere blev Kapitalen forøget med 66 Rdlr. 4 Skl., som Daniel Fischers 2den Hustru, Ane Mikkelsdatter, havde givet til gudeligt Brug. Og samme Dame skænkede yderligere en Kapital paa 100 Rdlr., hvoraf Renterne skulde bruges til Hospitalets Vedligeholdelse. Lad mig her af Fundatsen føje et Par Ting til: Hospitalet blev forsikret i Grønbæks Kongetiende, og Renten, 5 %, skulde betales de 4 Lemmer med 10 Rdlr. til hver. Understøttelsen falder 2 Gange om Aaret, nemlig ved Paaske og Mikkelsdag.

De 4 Lemmer antages af de mest trængende i Linaa Sogn. Dog er det ikke udelukket, at ogsaa andre kan komme i Betragtning.

De, der antages, skal være uberygtede og ikke være befængte med smitsom Sygdom og medbringe Klæder til en Seng samt en Ligkiste.

Lemmerne maa ikke føre et forargeligt Liv. Sker dette, skal vedkommende paamindes af Præsten, og viser dette sig uden Frugt, bliver Udvisning af Hospitalet Følgen.

En anden Gang havde Cl. Poulsen Pungen fremme

[1]) Med Bolig for 4 Fattige.

for at støtte en god Sag. At han ikke fik den aabnet, var ikke hans Skyld.

Der stod i de sidste Aar af 1740erne en lang og bitter Strid i Mollerup, en Strid, som, hvis den blev opredet i alle sine Enkeltheder, vilde give et godt Billede af en vis Side af Landsbyens Liv. Her kun dette om Sagen:

Den tidligere omtalte rige Laurs Nielsen i Mollerup har et Par Engskifter ude ved Tved ind mod Kalbygaards Skjel i Hyrdeengen og Haugkrogen, som han rundhaandet lader de øvrige Bymænd tage en Del af Afgrøden af, medens han dog holder dem i Minde, at han har Ret til den hele. Saa dør Laurs Nielsen, og Bertel Rasmussen, Linaa, som er gift med hans Datter, faar Svigerfaderens Gaard. Han driver Studeprang og har selv Brug for Høet paa Engen, og han forbyder da de andre Bymænd at tage Høet. Herom rejser sig saa Striden. Søren Mogensen, som synes at være gammel Borger i Byen, gaar i fuld Tilstand — »han var druchen eller havde en fuld Sniser«, siger Tingbogen — løs paa Bertel R. ved Gadestævnet udenfor dennes Gaard og kalder ham »en Skielm« og lader ham vide, at siden han kom til Byen »har der ingen Enighed været mellem Bymændene«. B. R. svarer, at S. M. kan selv være en Skælm, til »du beviser mig det«, og han kalder dertil S. M. for »hundsfot«, hvorfor S. M. kvitterer ved at sige: »ja, du er dobbelt hundsfot, thi du skamfutter hver Mand, en for en anden«. Sagen udvikler sig derhen, at Bymændene en Søndag Morgen kører ud paa Engene og tager med sig hjem det Hø, B. R. har slaaet. Striden kommer for Retten og verserer som sagt i flere Aar. Ved et Møde i Bertel R.s Gaard mellem Parterne er selveste Amtmand Trappaud, Regiments-

skriver Moldrup, nogle Bønder fra Skorup og Voel og vist ogsaa Cl. Poulsen tilstede for at mægle. Her opnaaes foreløbig Enighed mellem Parterne derved, at S. M. lover at tilbagekalde sine Skældsord og betale 15 Daler til Sagens Omkostninger. Da disse 15 Dlr. er paa Tale, tilbyder Cl. Poulsen at betale de 5 af dem for at lette Byrden for S. M. Men han slipper desværre med Løftet, da S. M. senere fortryder Forliget og fragaar det. Hvad Enden paa Sagen bliver, ved jeg ikke, da her atter findes et Hul i Tingbogen, et Hul paa 6 Aar.

Jeg vil nødig tro om Magister Clemen, at dette skulde være de eneste Tilfælde, hvor han har vist sin Offervillighed, men jeg har ikke kunnet finde flere. Derimod ses det, at han adskillige Gange har ydet Laan i Penge og Korn. I 1711 laaner han Niels Vestergaard i Skjellerup 40 Rdlr. mod 2 Rdlr. Renter om Aaret og — Pant i hans nyopbyggede Hus. Skoleholderen Otto Jensen i Toustrup og Degnen Arhner i Linaa har han laant henholdsvis 100 og 150 Dlr. o. s. v. Men hvor meget Hjærte der har banket i den Hjælpsomhed, melder Tingbøgernes gule Blade jo ikke noget om. Derimod fortæller de uden noget formildende Skær flere Gange, at Præsten har tyet til Rettens Hjælp for at faa sit Tilgodehavende hjem. I 1709 stævner han Jens Bertelsen Skræder for 12 Skpr. Rug, han har faaet Aaret forud. Og han vil have dem tilbage i »got ydeferdig Korn eller Penge efter indeværende Aars Capitels Kiøb«. I 1710 stævner han Søren Sørensen i Skjellerup ogsaa for laant Korn, 1 Td. 4 Skp. Havre samt 3 Aars resterende Plovhavre, Søren Christensen ibid. for 4 Skpr. Havre og 2 Mark i Penge, Rasmus Busborg og Chr. Bomholt i Linaa for ulovl. Skovhugst — der er for Resten

flere Skovhugst-Sager, han lader Retten tage sig af — og i 1728 en hel Del Linaa Mænd for Restancer af forskellig Art o. s. v.

Det kan maaske være, at det inddrevne kun er en ringe Part af det, han har tabt; men jeg vil just ikke sige, at det klæder en Mand — og tilmed en Præst paa en Tønde Guld — at tage sine Penge og Naturalier paa den Maade.

Der forefalder ogsaa i 1709 en Offersag, som ikke pynter paa Magister Clemen. Især derved, at den er et Mellemværende mellem ham og en Nabopræst, Søren Ottesen Grønbech i Røgen. Major Bornech til Lavengaard — hvem vi maaske senere vil komme til at omtale — faar en Datter, Jomfru Marie Bornech, gift med Magister Hans Clausen[1]). Offeret, der falder i Linaa Kirke, hvor Parret blev viet, gør Grønbech Fordring paa, fordi Majoren har boet i Farre, før han flyttede til Lavengaard. Og han beviser sin Ret bl. a. ved Hjælp af et Par Degne, som med oprakte Fingre sværger, at Majoren har været til Alters i Sporup Kirke paa et Tidspunkt, der beviser, at han er Røgen-Præstens sikre Bytte i Offersagen. Denne behandledes i Provsteretten og falder ud til Fordel for Grønbech. Om Cl. Poulsen iøvrigt ved kirkelige Begivenheder, hvor Menigheden skulde op med Pungen, har fordret rundeligt og paa Slaget, ved jeg ikke. Kun i et Tilfælde kender jeg Prisen paa en kirkelig Handling. Der falder da til Præsten i Linaa for en Ligprædiken, han har holdt i Alling, 2 Rdl. 2 Mark. Om det er Taksten for det Arbejde i Linaa, ved jeg ikke. Og selv om jeg vidste det, vilde jeg jo ikke kunne afgøre, om det er lidt eller meget.

[1]) Født 1676. Hører i Aarhus. 1707 Præst i Gimminge, Randers Amt.

At Cl. Poulsen i Sager, hvor hans Ret blev gaaet for nær, kunde træde kraftigt og bestemt op, viser en Skovsag, han i 1713 havde med Kromanden i Linaa, Jens Hagensen, en mægtig Mand — som vi senere vil komme til at beskæftige os med — og af den store Hagensen-Slægt, som i de Aar sad inde med Ry og Silkeborg Møller. Præsten har givet en Mand fra Sorring Lov at tage et Træ i det tidligere omtalte Skovskifte »mellem skalmose og Gunholt«. Men da Manden kommer for at tage Træet, holder Jens Hagensens Vogn der, og dennes Folk hugger løs paa Bøgen for at køre den hjem til Kroen. Sorring-Manden gaar da straks til Linaa og klager sin Nød for Præsten. Denne lader to Mænd gaa til Jens Hagensen og spørge, »om det er med hans Villig og Videnskab, at hans folch og Vogn af hente bemelte Træ af hans Skov«, og Jens H. svarer ja.

Da lidt efter Jens H.s Folk: Drengen Hagen Hansen og Søren Busborg, kommer hjem med det sidste Læs, som var læsset med 3 Bøgeklov saa store, »at der kunde blive 2 hiulstocher i hver«, og kørte forbi Præstens Gaard, gik Cl. Poulsen ud og sagde: »heste og vogne beholder ieg, Indtil ieg haver talt med hagensen«. Og han beder S. Busborg at sige til J. H., at Præsten vil tale med ham. Men han kom ikke, og saa kørte de Vognen ind i Præstegaarden. Cl. Poulsen sender da atter Bud til Kromanden og lader sige, at enten skal han selv komme »eller give sin hiemmel til Kiende, saa kunde han faa bode hester og Vogn med sig tilbage«. Jens H. svarede hovent: »Præsten kunde beholde baade hæst og Vogn, thi hand Kunde Kiøbe sig en anden paar«. Præsten lod saa Vidner hente, som kunde »siune og vordiere hæste, vogn og træ«, og da det var gjort, blev det hele kørt hen til

Jens H. Hvorledes Sagen ender, er ikke rigtigt klart, men det hele beror vist paa en Misforstaaelse fra Jens H.s Side, saa hans Folk havde faaet fat i et fejlt Træ.

Det kan maaske interessere at høre, at de tre Bøgekævler, Vogn og Heste — »en brun blæset og en brun hæst« — takseres i 1713 til 20 Slettdaler.

Det kan maaske ogsaa her være paa sin Plads at fortælle, at Cl. Poulsen endnu i sin høje Alderdom, i 1764 — fire Aar før sin Død — er omhyggelig for sin Ret. Ved sin Efterfølger i Embedet, Gyberg, ligger han, sammen med nogle Mænd i Linaa og Sorring, i heftig Strid med Ejerne af Kalbygaard — først Laurs Danielsen og senere Christen Børsting — om Skellet mellem deres Skifte i Bjarup Mose — Skræderskiftet — og Kalbygaards Grund. Der tages Syn, gaaes Sandemands Gang, sættes »Skielpæle og 3de stien med Kul og flint« og det hele. Den 89-aarige Præst er endnu interesseret i denne Verdens Handeler.

Aaret efter sin Kaldelse til Linaa blev Clemen Poulsen gift. I hans Ægteskabsbevilling ($^{8}/_{1}$ 1701) — som betales med 50 Rdlr. ad pias causas[1]) — oplyses, at Hustruen hedder Maren Pedersdatter Hoffmann, og at hun og Cl. Poulsen er beslægtede i 3die Led. Ifølge Wiberg var hendes Fader Assessor Peder Hoffmann til Hammergaard og Moderen Johanne Hemmer.

— — At bedømme Cl. Poulsen som Præst er — ligesom for hans Formænds Vedkommende — ikke let. Dog har jeg her noget Materiale til Raadighed, ved Hjælp af hvilket der kan drages en Hovedlinje i hans præstelige Virksomhed. Den stærke genfødende

[1]) 25 Dlr. til Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn og 25 til Navigationsskolen paa Møen.

pietistiske Bevægelse, der netop i hans Præstetid arbejdede sig fra Tyskland ind over Landet fra Mænd som Spener og Francke gennem Hofpræst Bluhme, Schrøder, Brødrene Brorson o. m. fl. har Cl. Poulsen saa lidt som Egnens øvrige Præster, paa en enkelt nær, sikkert ikke været grebet af. Jeg slutter her ud fra Aarhus-Bispen Hygoms Skudsmaal til Egnens Præster i hans Visitatsberetninger fra 1740—41 og 47. Peder Hygom var sønderjysk Præstesøn, ligesom H. A. Brorson, og under Studierne i København sluttede han et varmt Venskab med denne og Broderen, som varede ned gennem Aarene, ogsaa da de alle tre sad som Biskopper i Jylland. Hygom var som Brødrene Brorson ivrig Pietist, og ud fra dette Standpunkt gør han et kendeligt Skel mellem Præsterne.

Clemen Poulsens Prædiken har ikke den rette Facon og Farve. Han siger i 1740 ret køligt kun dette, at han »prædikede ulasteligt«. I 1747 er Biskoppen igen i Linaa Kirke, og da hedder det om Præsten: »Prædikede samme Dag over Text »Du haver arbejdet for mit Navns Skyld og est ikke bleven træt«; hvilke Ord hand som en gammel Arbejdere forklarede og applicerede med god Forstand og Sammenhæng«. Det vil jo sige, at det var rigtigt pænt gjort af en gammel Mand, men heller ikke mere. Cl. Poulsen skal sikkert efter dette at dømme, indrangeres mellem de ortodokse Præster. Men fordi han ikke just er efter Hygoms Hoved, kan han jo godt have haft sine gode Sider som Præst og været en trofast Ordets Tjener. I Treschows »Danske Jubellærere« siges der om ham i 1753: Han berømmes for en god og alvorlig Mand, der flittigt har forrettet sit Embede og ført et anstændigt Liv og Levnet«. »God og alvorlig«. Det lyder jo ikke saa galt.

I 1740 siger Biskop Hygom da ogsaa, at Ungdommen i Linaa »fandtes noget bedre undervist end paa de to andre Steder« (Røgen og Gjern). Og det kan tilføjes, at Biskoppen mange Steder finder Ungdommens Kristendomskundskab i en sørgelig Forfatning. Cl. Poulsen synes altsaa at have gjort sig nogen Umage her. Paa allerhøjeste Anledning har Biskop Hygom i 1741 fremkaldt for alle Stiftets Sognepræster Indberetninger ang. Catechisations Øvelse, og denne Indberetning lyder for Linaa og Dallerups Vedkommende i Biskoppens Omskrivning saaledes: »Sogne Præsten Mag. Clemend Poulsen Skriver, at paa de Tider af Aaret, som baade Hand selv og de unge for Kuld har kundet taale at forblive i Kirken, er næsten hver Prædike Dag bleven i een af Kirkerne af ham selv holdt Catechisation, og at ikke Degnen eller Skoleholderne skulde blive derfra gandske afvandte har hand imellem ladet en af dem i sin presence informere de unge. Desforuden bliver hver Søndag paa Prædikestolen fra fastelavn til Martini et Stykke af Catechismo forklaret, med mindre der indfalder en Lig Prædiken, der betager Tiden. Med denne maade skriver Hand sig at have continueret i 40 Aar, og der foruden om Vinteren at have taget de unge i særdeleshed til Communionen, og da paa den Dag de gik til Skriftemaal holdet et examin med dennem, for derved at opvekke deres Devotion. I det Haab, at den tilvoxende Ungdom skulde giøre sig med tiden den almindelige Catichisme forklaring bekiendt, haver hand foræret til hver af Skolerne 12 Stk. men har derimod fundet faa forældre, der har vildet giøre den Bekostning paa deris Børn at kiøbe den«.

Efter dette at dømme har den gamle Præst altsaa taget sig en Del af Ungdommen i sine Sogne. Der-

imod kan det vel nok forudsættes, at han ikke har været nogen Ven af de gudelige Forsamlinger, som Pietismen kaldte tillive, og som en Forordning af 1741 tager Sigte paa og klassificerer.

Hvis man kunde tyde det, der skete i Dallerup Kirke i 1711, Anden Paaskedag, vilde man maaske derved kunne faa et lille Indblik i hans Forhold til Menigheden og dennes Udseende i de Aar. Cl. Poulsen indstævner da Dallerup og Toustrup Mænd, fordi de under Ofringen har lavet Uro i Kirken. »Usømmelig alarm« kalder Tingbogen det. Et af Vidnerne i Sagen, Peder Nielsen, Toustrup Mølle, forklarer, »at da Mandfolchet var nesten Kommen i sinne Stole fra Offers da hørte han Mange glasser glimre paa gulfvet, men hvem der Kast viste hand icke, dog kunde hand icke næchte at hand joe og Kastet et Styge glas paa Kirche gulfvet«. Andre forklarer, at der ogsaa blev let og smaasnakket i Kirken, mens Glasset klingrede mod Gulvet. Maaske har det hele været en Slags Demonstration mod et eller andet, Cl. Poulsen har sagt i sin Prædiken; maaske en ret og slet Drengestreg. Tingbogen giver ingen Oplysning her, ligesom der heller ikke ses at være falden Dom i Sagen.

Manen har Clemen Poulsen sikkert ikke befattet sig med. I alt Fald har jeg ikke fundet noget, der tydede derpaa. Derimod har han — ligesom Jakob Fogh — ret hyppigt benyttet det offentlige Skriftemaal, særlig hvor det gjaldt Lejermaal, en enkelt Gang ogsaa for »Sacramentes Forsømmelse«. Der gaar næsten ikke et Aar i hans lange Præstetid, uden at der er et eller Tilfælde af den Slags. I 1706—14 og 15 hvert Aar hele seks. Der er holdt nøjagtig Regnskab over dem i Kirkebogen. Lad mig her indskyde den Oplysning, at det ofte er Soldaterne paa Ryttergodset,

de Linaa Piger ikke har kunnet staa for. Uniformen har altsaa, da som nu, haft en blændende Indflydelse paa Kønnet.

Rytterholdet, som laa paa Silkeborg Slot, har her ogsaa afgivet en Del Barnefædre. En enkelt Slægt er særlig stærkt repræsenteret, hvad de publice absolverede Kvinder angaar: den Busborgske. Især en Maren Busborg er ofte heran. En af Gangene maa hun dertil offentlig vedgaa, »at hun af en ubekendt Person paa Vejen til Viborg blev deboucheret«. Som allerede sagt er de religiøse Forseelser ikke nær saa hyppigt stillet i Gabestokken, men det forekommer dog en Gang imellem. 1694: Mette Suders »for Ordets oc Sacramentets Foragt oc Forsømmelse«. 1704: Anne Johansdatter for Sacramentets Forsømmelse. 1726: Rasmus Jensen for det samme o. s. v. Hvor langt op i Tiden det offentlige Skriftemaal er bibeholdt i Linaa Sogn, ved jeg ikke. Men med Aaret 1767, da Chr. Gyberg bliver Præst, indføres det ikke længere i Kirkebogen.

At Cl. Poulsen har været paa Vagt overfor sin Menigheds sædelige Forseelser er der flere Ting end det offentlige Skriftemaal, der tyder paa. Saaledes bl. a. et Tilfælde, hvor han hidkalder den verdslige Rets Bistand for at skaffe Klarhed. Tingbogen refererer med uforfærdet Ligefremhed, hvad det dydigt indignerede Ægtepar, Søren Busborg og Kone, har iagttaget hos en Naboerske gennem et Hul i Væggen. Heldigvis viste det sig her, at Ægteparret har faret med løs Snak. Senere anklages samme Hr. Busborg for Resten for »usømmelig og ukristelig ord, som af ham skal være talt ved en Ildebrand«.

At Cl. Poulsen rent borgerlig set har været uangribelig og en anset Mand, er der ikke Tvivl om.

Ganske vist forekommer ogsaa hans Navn — ligesom Jakob Foghs — i Sager som ulovl. Skovhugst, saaledes i 1747 ang. en Bøg til 4 Læs, han har hugget i Haldved Skov — der har altsaa endnu den Gang været stor Skov paa de nu ganske nøgne Bakker — og i 1705 synes han at have beordret en Del Linaa Mænd til at hugge ulovligt i »Professorskoven i Vester Bachwed«. Men den Slags sætter nu — saa lidt som tidligere — ingen Plet paa Manden. De utallige Skovsager, som Tingbøgerne gennem Aarhundrederne refererer, beviser, som allerede sagt, klart, at de styrendes Moral her endnu ikke var blevet Folkets.

Heller ikke maa man tillægge det nogen Betydning, hvad det offentlige Omdømme af Manden angaar, at han er indblandet i en Sag om ulovlig Ølsalg og Brændevinsbrænding. I 1705 er Kromanden Jens Hagensen i Linaa ude med en Klage over Folk i Egnen, der med Hensyn til Øllet og Brændevinen gaar ham i Næringen som Kromand. (Vi vil senere komme til at beskæftige os med denne Sag). Blandt disse er ogsaa Cl. Poulsen. Jens Hagensen fører selv sin Sag for Retten og tilspørger bl. a Vidnet Laurids Kiær, »om det ikke er ham bevist, at Erværdige Mag. Clemend Poulsen Sogne Præst i Linne, udj Lenne Sogn haffer solt øll och brendevin siden han der blef Præst och om han icke haffer hafft Øll udj Laven Bye at selge til udtapning hos Søren Corporal saa och om icke bemelt Sogne Præst haffer holt eller ladet førre Øl til udtapning til Ane Rasmusdatter Vestergaard, som nu haffer Jens Nielsen Snedker och er nu boendis I Præstens Hus i Linne By?«.

Laurids Kiær »vandt med Ed«, »at han kunde icke nægte det«. Og andre vidner, at Søren Corporals Hustru havde sagt: »Tønden er kommen, og Præsten

vil have Penge derfor«. Cl. Poulsen har altsaa ligefrem drevet et lille Ølbryggeri i Præstegaarden og haft Udsalgssteder baade i Linaa og Laven. Og dog ses det ikke af Tingbøgerne, at han er kommet i noget Uføre for den Sags Skyld. I Sagen er nemlig mange flere end Præsten indblandet. Det kan næsten se ud, som om alle bryggede, brændte og solgte. Det har sikkert ikke i nogen Maade kommet Præsten til Skade paa hans gode Navn og Rygte, at han karrambolerede med Loven i de ovenanførte Sager. Han har været en Mand som Menigheden raadspurgte og betroede sig til. Det er der adskillige Ting, der vidner om. 1705 dokumenterer nogle Skellerup-Mænd af Broch-Slægten ved Hjælp af Attest fra Clemen Poulsen, at de er Arvinger efter Andreas Broch, der er død i Batavia i hollandsk Tjeneste. Samme Aar mægler han mellem Chr. Fischer paa Silkeborg og en Bonde i Skellerup, der fæster et Hus af denne, saa at Hoveriforpligtelsen udgaar af Fæstebrevet. 1709 tager han sig af Skifte og Deling efter »afgangen Olle Jensen Hollender i Lenne«. I Resenbro sad som Bromand i de Aar en vild, drikkende, gammel Soldat, Thomas Sørensen — som jeg i en tidligere Afhandling allerede løselig har omtalt, og som jeg ogsaa andetsteds har beskæftiget mig med. Da denne bliver sin Kone for uregerlig, paakalder hun Cl. Poulsens Hjælp. Der bliver bedet for ham i Kirken, og da dette ikke frugter, træder Præsten til og faar ham fjærnet[1]): O. s. v. Meget tyder paa, at Cl. Poulsen har i mange Stykker været sin Menigheds Tillidsmand. Om han har været, hvad man nu om

[1]) I 1712 har den tidligere omtalte Rasmus Soelgaard i Fuldskab skældt Kromand Jens Hagensen ud i dennes Hus. Cl. Poulsen gaar i Forbøn for Synderen. som takker ham for det.

Dage kalder en folkelig Præst, en Mand, der jævnt og ligefremt blandede sig med Bønderne, sad for Bordenden ved Gilderne og skar Stegen for o. s. v., er ikke nemt at afgøre. Jeg vil næsten ikke tro, han har været af den Slags. Præsternes Udlaan af Kone og Døtre som Faddere ved Barnedaab i Menigheden kan undertiden pege i Retning af Folkelighed. Men Præstekonen Maren Hofmans Navn findes ikke et eneste Sted i den Forbindelse, og da Cl. Poulsen var barnløs, kan hans Døtre ikke komme til at fortælle noget i denne Sag. Kun et eneste Sted har jeg truffet noget, der berettiger til at bringe Cl. Poulsens Navn i Forbindelse med Bondens Liv i Fest. I Skifteprotokollen for 1740 har jeg i et stort Bo i Haarup — Rytterbonden Rasmus Nielsens — fundet »fire Sølfskeer med Nafn Clemen Poulsen, Maren Hoffmann«. Det er formentlig Brude- eller Sølvbryllupsgaver fra Præsteparret i Linaa til Rasmus Nielsen (hvis Slægt endnu sidder i en Haarup Gaard). Udensogns har jeg fundet Cl. Poulsens Navn opført blandt Fadderne i Alling-Tulstrup Kirkebøger. I 1738 fadderer han for Præsten Glahns Barn: Hendrik Christoffer Glahn, sammen med Madam Fabich, Gjern, Fru Sommerfeldt, Alling (Glahns Formands Enke), Hr. Jens Spliid, Skorup, og Hr. Peter Fabich, Gjern. 1740 er han igen Fadder hos Glahn for dennes Søn Abel Christian sammen med Præsten i Dover-Venge, Niels Møller Friis og Hr. Jens Spliid i Skorup. Og endelig i 1753 samme Sted for Datteren Benedikte Marie i Selskab med Hr. Winding, Skorup, Sr. Christoffer Glahn (Præstens Fader, tidligere kongelig Kok, nu boende i Alling Præstegaard), Skovrider Soetmanns Hustru i Javngyde og en Madam Dreser. Der har maaske for den Alling Præsts Vedkommende været lidt af en

Spekulation i at bede den rige Cl. Poulsen at faddere. Maaske flere af Omegnens Præster har spekuleret paa samme Maade. Cl. Poulsens Eftermand i Linaa, Gyberg, har opkaldt et Par Sønner efter den gamle, men Kirkebogen oplyser dog intet om, hvorvidt denne har fadderet.

Mine Formodninger om, hvem der har hørt til den gamle Præst selskabelige Omgang vil jeg slutte med dette, at til den har naturligvis først og fremmest hørt den Fischerske Familie paa Gaardene i Vest og Nordvest, der jo, som allerede sagt, var indgiftet i den Poulsenske, og Major Bornech paa Lavengaard, hvis Datter var gift med Clemen Fischer paa Østerkejlstrup. Og naturligvis hans egen Slægt paa Søbygaard i Saxild og andet Steds.

1744 tog Cl. Poulsen Kapellan. »Formedelst hans høje Alderdom (69 Aar) og tiltagende Svagelighed, efter indgiven Ansøgning og os elskelig Peder Hygom derpaa given Paategning«. Kapellanen var Studiosus Michel Pedersen Schandorff. Han skal »samme hellige Embede troeligen og redeligen forestaa og betiene samt ikke for nogen aabenbare, hvis samme hans Embedes Forretninger vedkomme og hemmelig bør at holdes« — hedder det i Formelen.

Schandorff bliver ved at sidde som personel Kapellan ikke blot Cl. Poulsens Embedstid ud, men ogsaa langt ind i Gybergs, til 1773, da han dør.

Lad mig i Forbigaaende nævne, at Cl. Poulsen en kort Tid, straks efter at han er kommen til Linaa, har haft Kapellan. Wiberg nævner først en Laurits Holst og 1702 en Laurits Gregersen Fogh (død 1704), maaske en Slægtning af Jakob Fogh.

I Chr. Gybergs Kaldsbrev — af 1756 — staar, at Cl. Poulsen har afstaaet Embedet »imod at hand og hans Hustru

nyder noget aarlig af Kaldet, saalænge de leve«. Cl. Poulsens Helbred maa imidlertid have bedret sig efter Afskeden; thi han levede endnu 12 Aar efter den Tid og døde 1768, 93 Aar gammel. Hustruen døde 1758. Gyberg har i Kirkebogen været ganske kortfattet ved hendes Død. Der staar blot »8 Nov. Velædle Madame Poulsen«. Ved Cl. Poulsens Død har han overkommet at skrive »Velædle og Høylærde Hr. Mag. Clemen Poulsen, der har været disse Menigheders Sognepræst i 68 Aar«.

Hvor det gamle Par ligger begravet, ved jeg ikke. Maaske er det ført til Viborg, hvor den Poulsenske Familie havde et Lejersted i Domkirken. At der ved den gamle Præsts Død er udstedt et Begravelsesbrev til ham mod 10 Rdlr. til de fattige kunde tyde paa det. Man behøver sikkert ikke at betale 10 Rdlr. til de fattige for at faa Lov at hvile i Linaa Kirkegaard.

I »en Forskrivelse« af 1707 havde Cl. Poulsen og Hustru taget Bestemmelse om, hvorledes der ved deres Død skulde forholdes med deres Bo. Det hedder heri: »— — skulle vi begge uden livs Arvinger bortdøe og ingen af os mere i Egteskab kommer, træder begges arvinger til lige Deeling i boen, efter at gielden af den samlet Boe tilforn er betalt — —«. Der er ingen Grund til at tro, at dette Testamente, som foruden Cl. Poulsen og Hustru er — til Vitterlighed — underskrevet af Mathias Poulsen til Søbygaard og Mag. Peder Anchersen, Sognepræst til Carlby og Voldby, senere er blevet omredigeret. Den store Formue er altsaa bleven delt mellem Slægten.

Historisk Samfund 1921.

Sommermødet blev holdt i Horsens Søndag d. 29. Maj. Sognepræst Th. Tomasson ved Klosterkirken havde allerede i Efteraaret 1920 opfordret Samfundets Forretningsudvalg til at søge et historisk Møde afholdt i Horsens, og i Løbet af Foraaret blev Mødet forberedt paa det omhyggeligste af en lokal Komité: Pastor Tomasson, Bygningsinspektør Norn og Redaktør Kr. Olesen.

Mødets Formaal var ud fra de bevarede Bygninger og Bygningsrester at give en Skildring af det kirkelige og det verdslige Midtpunkt i det gamle Horsens; det maatte derfor naturligt falde i to Afsnit: Et Eftermiddagsmøde i Klosterkirken, hvor der i to Foredrag blev gjort Rede først for Graabrødreklostrets Grundlæggelse og Udvikling til Reformationen samt for Kirkens Bygning og middelalderlige Inventar, dernæst for Klosterkirkens Skæbne efter Reformationen og for det rige Inventar, den blev udstyret med i Horsens Velmagtstid i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Et Aftenmøde i Bygholm Park, hvor der blev fortalt om Udgravningerne paa »Slangebjerg« og om det gamle Bygholm Slot og de kongelige Lensmænd.

Kl. $1^1/_2$ var Klosterkirken fyldt til sidste Plads. Efter nogle Velkomstord af Pastor Tomasson og af Samfundets Formand, og efter at den første af Pastor Tomassons Sange var sungen, tog Arkitekt C. M. Smidt Ordet. Han begyndte med en Skildring af

Franciskanerordenens Udvikling og Forfatning og indflettede i den Oplysninger om de Relieffer af Ordenens Stormænd, der endnu den Dag i Dag ses paa Korstolene: Den hellige Frans selv, den hellige Clara St. Bonaventura og Bernardino af Siena. Klostret i Horsens blev stiftet 1261 af Hr. Niels Mandrup til Barritskov, der skænkede en Grund paa ca. 3 Td. Ld. mellem den nuværende Borgergade og Aaen. Hans Efterkommere vedblev at støtte det. Brødrene tog straks fat paa at bygge; i Løbet af en Snes Aar rejstes Kirken og anseelige Klosterbygninger, der senere blev udvidede og ombyggede. I halvtredje hundrede Aar virkede den hellige Frans' »smaa Brødre« paa dette Sted og udrettede meget godt baade ved Sjælesorg og menneskekærlig Hjælp til fattige og syge; men da Reformationens Storm brød ind over Landet, maatte Brødrene i Horsens dele Skæbne med de andre Tiggermunke. D. 21. December 1532 blev de jaget ud i Vinterkulden; en ublid Skæbne ventede deres Bygninger. Klostret forsvandt; Kirken blev vel bevaret, men dens Bygning blev vanrøgtet; først i Slutningen af det 19. Aarhundrede er den ved den af Professor Storck ledede Ombygning bleven ført tilbage til sin middelalderlige Skikkelse. Efter at Arkitekten havde gennemgaaet Bygningens Enkeltheder, sluttede han omtrent saaledes: »Det er ikke til at begribe, hvad Slægtleddene efter Reformationen har haft Mod og Evner til at ødelægge af værdifuld middelalderlig Bygningskunst; hvad er der nu tilbage af Esrom, Øm, Antvorskov og vore andre store Klostre andet end Fundamenter og Murbrokker? Det er da en Lykke for denne By, at den besidder en saa forholdsvis velbevaret Kirkebygning fra en af vort Lands bedste Byggeperioder, opført af danske Klosterbrødre med

Støtte af Egnens bedste Stormændslægter og Byens Borgere«.

Efter at den anden Sang var sungen, talte Museumsinspektør Chr. Axel Jensen om Kirkens Skæbne, efter at den 1532 var bleven overladt Borgerne som deres anden Sognekirke. Tiden efter Reformationen var ikke Bygningen god, men der blev ofret meget paa Kirkens indre Udstyr. Fra Frederik II og Christian IV's Tid er bevaret Prædikestolen fra 1570 — der oprindelig er skænket til St. Ibs Kirke — og en Række Epitafier over Borgmestre, Raadmænd og andre ansete Borgere. Da Byen kom til Kræfter efter de ødelæggende Krige i Midten af det 17. Aarhundrede, ligefrem kappedes de velhavende Borgere om at pryde den. Den fremragende jydske Billedsnider Peder Jensen Kolding, og navnlig hans Elever, løste betydelige Opgaver. Der findes mange udmærkede Barokarbejder, hvoraf særlig Korgitteret, der blev bekostet af Jens Nielsen Thonboe, bør fremhæves.

I det 18. Aarhundrede er det Gerhard Hansen de Lichtenberg, der er Kirkens store Velgører; han lader den forsyne med nye Stolestader, der smykkes med M. Chr. Tranes naive Billeder med folkelige Vers under, og han lader Billedhuggeren Didrik Gercken udføre det prægtige Marmorepitafium i det Lichtenbergske Kapel. — Igennem Inventaret i Klosterkirken er det muligt at følge Stiludviklingen gennem to Aarhundreder.

Er der end adskilligt, der forekommer vel broget og fremmedartet, kan vi kun fyldes af Beundring for, hvad de gamle Mestre har skabt. Her er udfoldet Kunstnersnille og Haandværksduelighed, og inderlig religiøs Følelse toner ud fra Værkerne. Vi lærer ved

at se os om at lytte til de henfarne Slægter og holde det gamle i Ære.

Efter at Bibliotekar Haugsted havde takket for Husly til Mødet og takket Foredragsholderne, sluttede Mødet i Kirken med Afsyngelse af den tredje af Pastor Tomassons Sange.

Ved Halvottetiden samledes henved et Par Tusind Mennesker om Talerstolen i Bygholm Park ved Foden af Slangebjerg. Redaktør Olesen bød velkommen og Museumsinspektør Chr. Axel Jensen holdt et fortrinligt Foredrag om det gamle Bygholm. — Navnene paa Bygholm og Stjernholm, den middelalderlige Kongsgaard og den nyere Tids Adelsgaard fortæller os om disse to Gaardes Oprindelse. Stjernholm er opstaaet i det 16. Aarhundrede. Holger Rosenkrantz til Boller erhvervede St. Hans Kloster og kaldte det Stjernholm, rimeligvis efter sin Hustru Karen Gyldenstiernes Navn. Bygholm, hvis Forstavelse ikke er til at forklare, gaar tilbage til Middelalderen; det maa være den, der er Tale om 1313, da Kong Erik Menved, efter at have dæmpet et Oprør i Jylland, lod de oprørske Bønder bygge en Borg ved Horsens. Der kendes en lang Række Lensmænd paa Bygholm; en lang Tid var Lenet tilligemed de kgl. Indtægter af Horsens pantsat til den mægtige Gyldenstierne Slægt. Paa Christian III og Frederik II's Tid sad Holger Rosenkrantz som Lensmand; senere træffer vi Erik Lange til Engelsholm, en mærkelig Skikkelse; han var en begavet ung Herremand, der vandt Tyge Brahes Venskab og hans Søster Sophies Kærlighed; men da hans videnskabelige Interesser førte ham ind paa Guldmageriet sank han ned i en bundløs Gæld og maatte 1592 vandre i Landflygtighed; 1596 blev Bygholm ham fradømt. I Begyndelsen af 17. Aarh., da Erik Langes

Svoger, Knud Brahe, var Lensmand, var Bygningerne meget forfaldne. Christian IV bød da at sætte store Byggearbejder i Gang; der skulde bl. a. rejses et Hus, to Lofter højt, 60 sjællandske Alen langt og 15 Alen bredt. Hvor meget der blev udført, er ikke godt at sige, men i 1616 købte Christian IV Stjernholm, der blev indrettet til Lensmanden. Byggearbejderne paa Bygholm blev standsede og Materialerne bortsolgte. Det gamle Bygholms Saga var ude. I den følgende Tid nævnes aldrig Borgen, men kun Ladegaarden Bygholm. Da Kronen efter 1660 maatte sælge Bygholm og Stjernholm begyndte det nye Bygholms, Herregaardens, Historie.

Slangebjerg er et Navn, der stammer fra den i nyere Tid anlagte Sneglegang, der slynger sig op ad Bakken. Paa Toppen af Bakken er der afdækket Fundamenter af to Bygninger, der danner en Vinkel; det er ikke Rester af de Bygninger, Christian IV gav Ordre til at opføre, men af vistnok senmiddelalderlige Huse, der er bleven ødelagte i det 17. Aarhundrede. Blandt de Smaating, der er fundne, er der Potteskaar, som kun kan stamme fra Begyndelsen af det 14. Aarhundrede. Undersøgelsen har altsaa allerede slaaet fast, at Slangebjerg er Stedet for den Borg, som Erik Menved anlagde og som blev forladt paa Christian IV's Tid. Dens Ladegaard har sandsynligvis ligget omtrent hvor Talerstolen staar.

Under Foredraget — der rummede en Mænge interessante Enkeltheder og saa at sige førte Tilhørerne ind paa Arkæologens Arbejdsplads — var det begyndt at mørknes under Parkens brede Trækroner.

Bibliotekar Haugsted sluttede Mødet med en Tak til Foredragsholderen og det Ønske, at Horsens By stedse maatte vide at paaskønne og værne om den Skat, den havde erhvervet i Bygholm og dens Park.

Efter at Horsens Haandværkerforenings Sangkor havde sunget nogle smukke Sange, spredtes den store Forsamling i Skæret fra Begfakler, der var tændt paa Slangebjergs Top.

Sangene fra Mødet i Klosterkirken.

Større tænkte vore Fædre,
bygged' og en Kende bedre.
:|: Gavl og Buer,
Stil, som duer.
fængsler, adler end vor Sans. :|:

Myndig mildt sig Rummet hvælver,
Liv bag hver en Linje skælver.
:|: Kunstner-Aanden,
Haandværks-Haanden
tjente her i Hjertets Sold. :|:

Mangt et fromt og festligt Minde
aander mod os tyst herinde.
:|: Sindet stemmes,
dybt det nemmes:
Slægter følger Slægters Gang. :|:

Gyldne Tavler, slidte Stene
gamle Navne Liv forlene.
:|: Alt det svundne,
længst henrundne
atter rykker sælsomt nær. :|:

Brat for Luthers Salme tier
Munkerøsters Litanier.
:|: Orgelbruset
fylder Huset
Klokke kimer over Tag. :|:

Alskens Fryd og Sorg at nævne
bødes hid til Kirkestævne:
:|: Brudekransen,
Dødedansen,
Barnesmil og Syndersuk. :|:

Dybest dog i Aanderøsten
eet var Kaldet, een er Trøsten:
:|: Korset, Ordet,
Badet, Bordet,
Livets Haab og Gravens Fred. :|:

Klostertugt og Borgervirke
signed' du, vor gamle Kirke.
:|: Svunden Alder,
Nutid kalder
frem i fromme Fædres Spor. :|:

De kom fra Sønder som Sol om Vaar,
og Hjertet de bar paa Tunge.
„Guds Sangere" kvad med Toner ny
„for gamle og saa for unge".

Da smelted' frommelig stride Sind,
sig nejed' for Korsets Vunder,
og mangen gav hen af Gods og Guld,
saa ligest det tyktes et Under.

Med Tak saa nævnes Hr. Ridder Niels
for rundelig Sjælegave.
Thi grunded' sig her de Brødre smaa
et Kloster i hegnet Have.

Saa føjed' Sten de paa Sten med Flid
og monne en Kirke bygge.
End stander en Pryd den røde Mur
i Lindenes blide Skygge.

End løfter trygt sig det Buehvælv
til Ly over glemte Grave.
Pris være de Kuttebrødre graa,
de lod os fuldgod en Gave.

Nu glædes hisset i høje Kor
den hellige Frans blandt Venner.
Her staar hans Billed' paa Alterfløj
og signer med baade Hænder.

Christ give os Tro og Tjenersind
at mindes hin Helgen fromme
ved kærlig og glad og ydmyg Færd,
til selv vi i Himlen komme!

Herre, hav Tak for Kirkely,
Fristed for flygtende Sjæle.
Skjules end Sol bag Uvejrssky,
trygt ved dit Alter at dvæle.
Sanke du mildt, mens Verden staar,
hele vort Folk i Børnekaar
der, hvor dit Ord sætter Stævne.

Takke vi og for Huset her,
Højsal med Billeders Tale.
O, lad i Alterkerters Skær
Aanden os levende male:
Ordet i Kød med Hyrdens Røst,
Lammet paa Kors til Tugt og Trøst,
Drotten paa Herlighedstronen!

Kært du os er, du gamle Hus,
kærlig din Klokke os kalder!
Gæstmildt i Majdags Bladesus,
skønnest, naar Julesne falder!
Smykke dig Gud med Søndagsfred,
dalende rigt fra oven ned
over din Menigheds Fylde!

Th. T.

Generalforsamlingen blev holdt i Stenaldersalen i Aarhus Onsdag d. 8. Juni 1921. Bibliotekar Haugsted holdt et Foredrag om den ældre Broncealders Gravskik med særlig Henblik paa Egtved Fundet og foreviste Museets Gravfund fra den ældre Broncealder.

Derefter blev der aflagt Beretning for 1920. Regnskabet blev oplæst og godkendt; der blev foretaget

Valg til Bestyrelse og Forretningsudvalg. Af de 15 Medlemmer af Bestyrelsen, der afgik efter Tur, var Husmand Chr. Bruun i Ormslev død. Det blev foreslaaet at vælge Skoleforstander Højmark, Kolt, i hans Sted. De 14 Medlemmer blev genvalgt og Hr. Højmark nyvalgt for Perioden 1921—23.

1) Dyrlæge M. Andersen, Brædstrup. 2) Forstander Christensen Maarssøe, Ask. 3) Forstander Højmark, Kolt. 4) Underbibliotekar, Dr. phil. v. Holstein Rathlou, Aarhus. 5) Sparekassebogholder Bye Jørgensen, Tranebjerg. 6) Sognepræst Geert Jørgensen, Vejlby. 7) fhv. Forstander Martin Kristensen, Brunde. 8) Forstander Grønvald Nielsen, Vestbirk. 9) Skoleinspektør Petersen, Skanderborg. 10) Gaardejer Povl R. Povlsen, Tinning. 11) Redaktør H. V. Rasmussen, Aarhus. 12) Overretssagfører Rosen, Skanderborg. 13) Gaardejer Axel Søndergaard, Galten. 14) Seminarieforstander Vinther, Silkeborg. 15) Redaktør N. P. Østergaard, Aarhus.

Forretningsudvalget blev genvalgt. Det bestaar af Fabrikant L. Andersen, Landinspektør A. Eriksen, Odder, Bibliotekar Ejler Haugsted, Forstander for den jydske Handelshøjskole I. Henningsen, Underbibliotekar, Dr. phil. Viggo J. v. Holstein Rathlou, Redaktør H. V. Rasmussen og Redaktør N. P. Østergaard. Paa et senere afholdt Møde konstituerede Udvalget sig med Haugsted som Formand og Kasserer og Henningsen som Næstformand.

Kommunerevisor Knud Larsen blev genvalgt som Revisor.

Udenfor Dagsordenen gav Haugsted nogle Meddelelser om de sidste Begivenheder i Emborg (se nedenfor).

Udgravningerne i Emborg har i Aarene 1920 og 1921 givet store og overraskende Resultater. Efter at hele det Grundstykke, som Historisk Samfund havde erhvervet i 1911, var bleven undersøgt, og den største Del af Klosterkirkens Fundamenter var bleven afdækkede, og 11 murede Grave var fremdragne, kunde Arkitekt Smidt i 1920 — takket være Beboernes Velvillie og Interesse for Foretagendet — begynde at lede efter Klostrets Bygninger og dets Afgrænsning. Han stak først sin Spade i den Sænkning, der vest for Kirken fører fra Gudensø til Mossø, og fandt der Profilen af en Grav eller Kanal, der har begrænset Klostret mod Vest; Kanalen var efter Klostrets Nedbrydning bleven fyldt med Murbrokker.

Ovenfor Klostret — i Retning af Mossø — fandt han betydelige Rester af et middelalderligt Stemmeværk, der maa have hørt til en Vandmølle; nedenfor Klostret blev der fremdraget en Egeplanke med to Huller, et primitivt W. C. Dernæst blev der gravet i Sænkningen Øst for Kirken, og det blev konstateret, at der ogsaa her har gaaet en Kanal, der har skilt Klausuren, det egentlige Kloster med Kirke og Munkebo, fra Ladegaarden og de andre Udhuse.

Imellem disse to Kanaler, syd for Kirkefundamenterne, maatte Klosterbygningernes Rester søges. Det formede sig saa heldigt, at Arkitekt Smidt kunde arbejde i Emborg en stor Del af Vinteren 1920—21 og fik Lov til at grave baade i Haver og Veje. Det lykkedes ham at finde Fundamenterne for hele Klostret; navnlig paa Boelsmand Hans Kjærs Mark, syd for Vejen, der fører ud til Vestermarken, dukkede der meget betydelige »Grunde« frem. Da det var umuligt at faa dem undersøgt forsvarligt inden Foraaret, da Marken skulde tilsaas, indledede vi Forhandlinger med

Hr. Kjær om Køb af Marken. Da Samfundet ikke magtede Købet, henvendte vi os med Bøn om Hjælp til de Herrer Ingeniør Alex. Foss, Ingeniør Poul Larsen og Konferensraad Jørgensen, der har skænket Samfundet en meget betydelig Sum. Ogsaa fra anden Side fik vi Gaver til samme Formaal, saa det blev muligt at afslutte Handelen i Januar 1921. Samfundet staar i stor Taknemlighedsgæld til Giverne; paa Generalforsamlingen 1921 blev det vedtaget, at Formanden skulde bringe dem Samfundets varmeste Tak for de Gaver, der muliggjorde Arbejdets Fortsættelse.

I Marts 1921 holdt Arkitekt Smidt og Dr. Isager Foredrag i Oldskriftsselskabet. Smidt fremlagde det arkæologiske Resultat af de mange Aars Arbejde, og Isager gjorde Rede for Skeletfundene; begge Foredrag vakte stor Interesse i den sagkyndige Forsamling.

I Løbet af Sommeren 1921 blev den nyerhvervede Mark delvis undersøgt, bl. a. blev Klostrets søndre Ringmur og en middelalderlig Brønd fremdraget og Fundamenterne af de store Klosterbygninger helt afdækkede. De giver en klar Forestilling om Klostrets imponerende Størrelse.

Som det vil være Medlemmerne bekendt fra tidligere Meddelelser er Samarbejdet mellem Nationalmuseet og Historisk Samfund ordnet paa den Maade, at Nationalmuseet leder og bekoster den arkæologiske Undersøgelse, mens Historisk Samfund er Ejer af Jorden og har den Forpligtelse at vedligeholde og værne Fundamenter og Grave; det er altsaa Historisk Samfund, der har sørget for, at de murede Grave er bleven tilgængelige; og der stilles os nu den Opgave, at skaffe et Lokale, helst et eget lille Hus, hvor de i Aarenes Løb fundne Prøver paa Sten og Fliser fra Klostret kan ordnes og udstilles. Arbejdet vil blive

fortsat energisk i 1922; Nationalmuseet har nemlig opnaaet en særlig Bevilling til den arkæologiske Undersøgelse af Øm Klosters Tomt; det vilde være smukt, om Samfundet, der hidtil ikke har staaet tilbage i Kappestriden med Museet om at gøre det mest mulige for Øm, kunde rejse et saadant lille Hus. Stenene har vi — det skal bygges af Murbrokker fra Klostret — og Arkitekten har vi. Men der skal jo desværre mere til! Efter at vi har faaet Marken forærende, var der vel nogen Rimelighed i, at Samfundets Medlemmer selv rejste det lille Hus. Hvad om vi vedtog til næste Aar at betale 4 Kr. i Stedet for 3 Kr. for det ene Aar; jeg kan i denne Sammenhæng oplyse, at adskillige Amtssamfund har forhøjet deres Aarsbidrag til 4 Kr.

En Redegørelse for Udgravningerne paa Bispetorvet i Efteraaret 1921 vil antagelig komme i næste Aarbog.

Skønt vi i Aarets Løb har faaet over 125 nye Medlemmer — Mødet i Horsens gav mange — er Antallet gaaet meget lidt frem, da vi har mistet næsten lige saa mange; vi er ikke naaet op paa 1200 endnu; hvis enhver vilde virke for Tilgang i sin Kreds og vilde bruge den Seddel, der ligger i Aarbogen efter dens Bestemmelse, vilde vi blive mange flere.

Samfundet har i 1921 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Aarhus, Horsens og Silkeborg Kommuner, fra Arbejdersparekassen og fra Landbosparekassen i Aarhus. Forretningsudvalget bringer herved Samfundets Tak for disse Gaver.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1921.

Indtægt.	Kr.	Øre
Kassebeholdning $^{1}/_{1}$ 1921	1294	14
Medlemsbidrag	3529	50
Salg af Aarbøger	137	20
Indtægt i Emborg	350	00
Tilskud fra Staten	400	00
— - Aarhus Amt	50	00
— - Skanderborg Amt	50	00
— - Aarhus Kommune	50	00
— - Horsens Kommune	25	00
— - Silkeborg Kommune	25	00
— - Landbosparek. i Aarhus	50	00
— - Arbejdersparek. i —	100	00
Renter	77	65
	6138	49

Udgift.		Kr.	Øre
A. Aarbogen 1921			
Trykning og Clichéer	2679,50		
Honorar	478,00		
		3157	50
B. Udgifter i Emborg		68	08
C. Sommermøde i Horsens		394	18
D. Dansk historisk Fællesforening.			
Medlemsbidrag for 1921	85,54		
Delt. i Møde i København	75,00		
		160	54
E. Administration m. m.			
Sekretær og Revision	210,00		
Annoncer	38.55		
Forskellige Tryksager	87,00		
Udvalgsmøder og Generalf.	24,40		
Kontorudg. og Rekvisiter	117,18		
		477	13
Kassebeholdning $^{31}/_{12}$ 1921		1881	06
		6138	49

AARHUS STIFTS AARBØGER

Indhold af de 15 Aarbøger 1908—22.

Hele Stiftet:

1908. M. Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelse.
1913. C. Heilskov: Fortidens Landeveje.
1916. Joakim Larsen: Landsbyskolerne.
1917. Th. Madsen: Hygoms Visitater.
1918. S. Elkjær: Nedrevne Kirker.
— C. Heilskov: Tidsskrift-Index.

Aarhus:

1908. Wimmer: Den sidst fundne Runesten.
1910. B. Liisberg: Det ældste Aarhus.
1911. P. Holm: Om Jægergaarden.
— C. J. T. Thomsen: Om Hospitalet.
— T. Baumgarten: Aarhusfamilier.
1913. — Kronprinsens Klub.
1914. — Det for. dram. Selskab.
1916. — Færgeløbet.
1917. Ejler Haugsted: Borgporten.
1920. A. Tuxen: P. Vendelbo Løvenørn.
— L. Andersen: Overfaldet 1659.

Skanderborg:

1908. C. Heilskov: Skanderborg for 100 Aar siden.
1909. Bering Liisberg: Skanderborg.
1915. Th. Sørensen: Regenburg.

Horsens:

1909. Chr. A. Jensen: Cl. Cortsens Gaard.
1910. C. Heilskov: Gamle Indskrifter.
1911. Johs. Malling: Frue Kirke.
1921—22. H. Knudsen: Horsens paa Holbergs Tid.

Silkeborg:

1919. Ejler Haugsted: Silkeborg.

Aarhusegnen:

1908. Chr. A. Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet.
1912. N. Friis: Fra Krigsaaret 1849.
1915. Ejler Haugsted: Familien Marselis.
1917. — Et Fundament i Viby.
1918. H. Knudsen: Framlev Herreds Sandemænds Tov.
1920. Hans Kjær: Lidt om Aarhusegnens Arkæologi.
1921. S. Leth Danielsen: Fra Harlev Sogn.

Hadsherred:

1912. Johs. Malling: To Præster.
1913. — Nedrevne Kirker.
— Holstein Rathlou: Svend Fælding.
1915. H. L. Møller: Rodsteenseje.
1921. H. Birkelund: Rørth Bymænd.
1922. H. L. Møller: Englænderne paa Gyllingnæs.
— Holstein Rathlou: Svend Fælding.

Skanderborg-Silkeborg Egnen:

1909. L. Lassen: Tovstrup By.
1912. Øm Klosters Krønike v. J. Olrik.
1914. M. Kristensen: En Skoleholder i Overby.
1914—22. Edv. Egeberg: Linaa Sogn.
1915. R. Bording: Fra Træskoegnen.
1917. Chr. Heilskov: Ry Mølle.
1918. R. Bording: St. Søren i Ry.
— A. Ravnholt: Bredefeldt.
1919. — N. P. Schøler.
— S. Nygård: Det Skanderborgske Rytterdistrikt.
1920—21. Chr. Heilskov: Hjelmslev Herred.

Horsensegnen:

1908. A. I. Geilager: Hoveriet paa et Gods.
1909. — Af Provst Schmidts Optegnelser.
— J. Lykke: „Heksemordet" i Brigst.
1910. — En Tiendestrid.
1911. — Paa Jagt efter Brændevinsløj.
— — Fra Treaarskrigen.
1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.
1919. Th. Madsen: H. Brøchners Optegnelser.
— A. I. Geilager: Skoler i Vær og Nebel.
— C. M. Smidt: Kapellet ved Brestenbro.
1921. A. I. Geilager: Særlige Industrier i Vær Sogn.
— S. Elkjær: Fattigvæsenet i Hvirring.
— A. Simonsen: Voldsteder.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svenskekrigen.
1912. J. Bye Jørgensen: Krigstilstanden 1807—14.
1916. M. Kristensen: Seminariet.
1921. J. Bye Jørgensen: Fra Stavnsbaandets Dage.
— Bomærker fra Norby.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavn.
1912. — Om Præsterne i Vellev.
1914. Kr. Carøe: Mads Weis (Hinge).
1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
1917. R. Mortensen: Skovplantningen paa Hederne.
1920. — Fra Hids Herreds Fortid.

En Del Smaastykker er ikke optagne i Fortegnelsen.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-1921 udgivet 14 Aarbøger.

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets tredje Side.)

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1919, 1920 og 1921 for 1 Kr. 50 Øre hver.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for samme Pris.